

T.C
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KADIN HAREKETLERİ
VE KASTAMONU ÖRNEĞİ

HAZIRLAYAN
Sühendan ARIKAN

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇELEBİ

KASTAMONU
2011

TEZ ONAY SAYFASI

Sühendan ARIKAN tarafından hazırlanan “II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Hareketleri ve Kastamonu Örneği” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Yrd.Doç.Dr. Ercan ÇELEBİ

Jüri Üyeleri :

Üye:Doç.Dr. M.Serhat YILMAZ
Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Üye:Yrd.Doç.Dr. Ercan ÇELEBİ
Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Üye:Yrd.Doç.Dr. Turgut İLERİ
Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Sosyal Bilgiler Anabilim Dalı

İmza

Yukarıdaki Sonucu Onaylarım

Doç.Dr. B.Ünal İBRET
Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KADIN HAREKETLERİ VE KASTAMONU ÖRNEĞİ

Sühendan ARIKAN

Kastamonu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarihi Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇELEBİ

Tanzimat döneminde başlayan kadın tartışmaları, II. Meşrutiyet Dönemi'nde hız kazanmıştır. Tanzimat Fermanı'nda kadınlar hakkında hiçbir hüküm yer almamıştır. Ama buna karşın bu dönemde kadınlar konusunda bazı olumlu adımlar atılmış; özellikle kızların eğitimi konusunda girişimlerde bulunulmuştur. Kız idadî ve rüştiyeleri ile en önemlisi kız öğretmen okulları bu dönemde açılmıştır.

Namık Kemal, Ahmet Mithat, Şemseddin Sami, Fatma Aliye Hanım, Nigar Binti Osman gibi dönemin aydınları, kadın konusuna eserlerinde yer vermişler; ayrıca bu dönemde kadın dergileri de çıkmaya başlamıştır.

Tanzimat döneminde Osmanlı toplumunda giderek batı etkisi görülmeye başlamış; eğitim, sanat ve edebiyatta meydana gelen gelişmeler, kadının eğitim seviyesinin yükseltilmesi fikrinin doğmasına neden olmuştur. Bununla birlikte kadın meselesi her şeye rağmen dar bir alanda kalmış; daha çok aydınların tartıştığı bir konu olmaktan ileri gidememiştir. Bütün bu tartışmalar yeni hukukî düzenlemelere zemin hazırlanmasını sağlamıştır.

Tanzimat dönemi süresince birçok konuda olduğu gibi, kadın meselesinde de tabandan gelen bir hareket söz konusu olmamıştır. Aydınlar bu konuda toplumu yönlendirici rol oynamışlardır.

Tanzimat döneminde temelleri atılan kadın tartışmaları ve kadın konusu, II. Meşrutiyet Dönemi'nde meyvelerini vermeye başlamıştır. Tanzimat döneminde eğitimle bilinçlenen kadın, Batı'daki kadın hareketlerine paralel olarak Meşrutiyet sürecinde teşkilâtlanıp dernekler kurmuştur. Kadınların çıkardıkları gazete ve dergilerde yazmaya başlamışlar; kadın okuyucular mektuplar göndererek istek ve taleplerini dile getirmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan 27'si gazete ve dergiden hemen hepsi kadın meselesine yer vermiştir.

Bu yayınlarda, kadın hakları meselesi: çok eşlilik, evlenme-boşanma, eğitim, çalışma, sosyal haklar şeklinde gündeme getirilmiştir. Kadınların siyasî haklara sahip olmasını savunan yazılara ise çok az rastlanılmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarına paralel olarak Batıcılar, Türkçüler ve İslâmcılar kadının eğitiminden, giyimine, tesettürden evlenme ve boşanmaya kadar her konuda tartışmışlardır. Bu tartışmalar mecliste de gündem ve önemini korumuştur.

Dönemin doğal şartları, sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler kadını sosyal hayata ve çalışma ortamına yönlendirmiştir. Özellikle bu dönemde savaşların etkisiyle iş gücü açığı kadınlar tarafından giderilmeye çalışılmıştır. Kadınlar Posta ve Maliye Nezaretlerinde ilk defa memur olarak çalışmaya başlamışlardır. Sanayi kuruluşlarında çalışan kadın sayısı artmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde iktidar partisi ve muhalefet partileri programlarında kadın sorunlarına yer vermişlerdir. Bu dönem kadın hareketlerinin bir başka özelliği de kadınların siyasetle uğraşmasıdır. Kadınlar küçük kitleler halinde siyaset alanında görülmeye başlamış ve çeşitli etkinliklere katılmışlardır.

Yüksek öğrenime bu dönemde başlayan kadınlar bu sayede hem kültür seviyelerini yükseltmiş, hem de kadınlara yeni çalışma alanları doğmuştur. Yine hemşirelik eğitimi bu dönemde başlamıştır.

Tanzimat döneminde kadınların hakları, sorunları, istek ve talepleri erkekler tarafından dile getirilirken; Meşrutiyet Dönemi'nde kadınlar kendileri istek ve taleplerde bulunmuşlar ve hak arayışı mücadelesi vermişlerdir.

II. Meşrutiyet döneminde kızların eğitimine ağırlık verilmesi ile kadın hareketleri hız kazanmıştır. Bu gelişmeler Osmanlı topraklarındaki vilâyetlere de yansımıştır. Bu dönemde Kastamonu Vilâyeti'nde kız ibtidâiyesi ve karma okul

sayısı artmış; kız rüştiyeleri ve kız öğretmen okulu açılmıştır. Kastamonu Vilâyeti'ne bağlı sancak ve kazalarda da kız okullarının sayısında artış görülmüştür. Kastamonu halkı eğitim konusuna duyarlılık göstermiş, halk kendi arasında para toplayarak okullar yapmıştır.

Vilâyette kadınlar, komisyonlar ve cemiyetler kurarak; yardım toplayarak dernek çalışmalarını sürdürmüşlerdir. İstanbul'da kurulan bazı kadın derneklerinin şubeleri Kastamonu'da da faaliyet göstermiştir. Kadınların bu çabaları, Kastamonu İttihat ve Terakki Cemiyeti Şubesi'nin yayın organı olan Koroğlu gazetesince de desteklenmiştir. Gazete, kızların eğitimini destekleyen yazılar yazmış; kadınların dernek çalışmalarına yer vermiş ve bunlardan övgüyle bahsetmiştir. Meşrutiyet dönemi, İstanbul ve diğer vilâyetlerde kadınların bilinçlenmesinde laboratuar görevi görmüştür.

Nasıl ki II. Meşrutiyet Dönemi'nin zeminini Tanzimat dönemi hazırlamış ise Cumhuriyet döneminde kadın hakları, kadının eğitimi, çalışma alanları, kadınların sosyal ve kültürel alanlarda gelişimlerinin temeli de II. Meşrutiyet döneminde atılmıştır.

Kastamonu-2011, Sayfa: XIV+183

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, kadın cemiyetleri, kadın hareketleri, Kastamonu

ABSTRACT

Master Thesis

IN SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD FEMINIST MOVEMENT AND SAMPLE OF KASTAMONU

Sühendan ARIKAN

Kastamonu University

Institute of Social Sciences

Department History

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇELEBİ

The woman discussions which started in Tanzimat Period gained speed in the Second Meşrutiyet Period. There had been no decision about women in the Tanzimat Decree. After all, in this period some positive steps have been made. There have been some interferences for education of girls like establishment of intermediate and high schools and the most important one was the teacher colleges for girls.

Parallel to the movements of second Meşrutiyet; Westernists, Turkists and Islamists have discussed on every subject like woman education, dress and divorce. These discussions kept their importance and agenda also in the Parliament.

Women's movements in the Second Meşrutiyet Period has also affected the cities of Ottoman Land. Women of Kastamonu made some activities by the Associations which they established in this period. The Second Meşrutiyet Period had a role of being laboratory for the consciousness of the women of İstanbul and the other cities.

Tanzimat Period has settled the basis of Second Meşrutiyet Period. And the basis of woman right, education and labor areas, social and cultural developments for women in Republic Period has settled in Second Meşrutiyet Period. In this period; the topics like “the dress of Muslim Woman (in the first instance), education, labor, marriage-divorce, polygamy, utilizing some rights” settled the basis of the woman rights. Discussions made on this topics, woman movements which have occurred and

the opposing reactions became the preparation for the developments of man-woman equality.

Kastamonu-2011, Page: XIV+183

Keywords: Second Meşrutiyet, woman rights, education, woman issue, womens' movement

ÖNSÖZ

Tarihte toplumların dönüm noktalarını oluşturan belirli dönemler vardır. Türk siyasî tarihinde de II. Meşrutiyet Dönemi değişim ve dönüşümlerin yoğun yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yaşanan değişimlere paralel olarak Osmanlı toplumunda kadının konumunda da değişimler yaşanmıştır. Bu süreç, kadın hareketlerinde kırılma noktasını oluşturmuştur.

Dünden bugüne kadının toplum ve aile içindeki konumunu gelenekler, din, siyasî ve ekonomik gelişmeler belirlemiştir. Zamanla değişen şartlar, sanayileşme, şehirleşmenin başlaması, eğitimin yaygınlaşması ve kadının çalışma hayatında etkin hale gelmesi toplumdaki rolünü farklılaştırmış ve değiştirmiştir. Kadının toplumdaki farklılaşmasına ve rolünün değişmesindeki en büyük etken ise II. Meşrutiyet döneminde kadın meselesi konusunda alınan yoldur. Tanzimat dönemiyle başlayan kadın tartışmaları, II Meşrutiyet Dönemi'nde hız kazanmıştır. Bu dönemde aydın kadınlar teşkilatlanarak hak taleplerinde bulunmuşlar, dernekler kurmuşlar, isteklerini basın yoluyla dile getirmişlerdir. Cumhuriyet'ten önce 40 kadar kadın dergisi yayınlanmış; bu dönemde gazete ve dergiler kadınlar için önemli bir güç unsuru olmuştur.

Toplumun ve ailenin önemli bir bireyi olan kadının toplumda var olma mücadelesi kayda değer bir konu olup; dönemin fikrî ve siyasî hayatında üzerinde fazlasıyla durulmuştur.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bütün dünyada ortaya çıkan kadın hareketi, eş zamanlı olarak Osmanlı Devleti'nde de başlamıştır. Bu bir taklit değil, şartların getirdiği doğal bir süreç olmuştur. Bu dönemde gerçekleşen sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler kadınların kendilerini sorgulamalarına neden olurken, diğer taraftan da onları hak arayışına sürüklemiştir.

Çalışmamız genelde, II. Meşrutiyet dönemi, özelde ise Kastamonu ve kazalarındaki kadın hareketleri konusunu içermektedir. Çalışmanın zaman bakımından sınırlandırılmasında 1908-1918 yılları arası dikkate alınmıştır.

Çalışmanın başlıca kaynağını, araştırma ve inceleme eserler, süreli yayınlar, ansiklopediler, yayınlanmamış doktora tezleri, Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri ve dönemin gazeteleri oluşturmaktadır.

Tezimiz önsöz ve girişten sonra dört bölümden oluşmaktadır. Tezin Birinci Bölümünde, Batı'da kadın hareketlerinin başlamasına ve feminizm konusuna değinilmiştir. İkinci Bölümde, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminden II. Meşrutiyete kadar ki süreçte kadın hareketleri ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm çalışmanın ağırlık noktasını teşkil etmiş; bu bölümde II. Meşrutiyet dönemindeki kadın hareketleri: kadının eğitim, kültür, ekonomik ve siyasî hayattaki yeri ve bu çerçevede kadına bakış açısı değerlendirilmiştir. Dördüncü Bölümde ise, genelden özele inilerek II. Meşrutiyet döneminde Kastamonu'da kadın hareketlerine yer verilmiştir.

Kadınların bu gün sahip olduğu eğitim olanakları, iktisadî ve siyasî alandaki haklar, II. Meşrutiyet döneminde kadınların göstermiş olduğu çabanın ürünüdür. Bu bağlamda çalışmamızda Osmanlı Devleti'nde, II. Meşrutiyet döneminde kadın olgusunun geçirmiş olduğu değişimlerin gözlemlenmesine çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında metot, fikir ve moral bakımından her zaman teşvik ve desteklerini gördüğüm danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Ercan Çelebi'ye teşekkürü bir borç bilirim. Bu konuda eserleri bulunan ve çalışmalarım sırasında fikirlerinden faydalandığım Sayın Hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa Eski'ye de şükranlarımı sunarım.

Çalışmanın kaynağını temin etmem hususunda yardımcı olan Millî Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarına; Kastamonu İl Halk Kütüphanesi müdürü ve çalışanları ile Kastamonu Kent Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim. Bu çalışma süresince benden maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen anneme, babama ve kardeşime de ayrıca teşekkür ederim.

Sühendan Arıkan
Kastamonu-2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	xiii
TABLolar LİSTESİ	xiv
EKLER	xv
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

GENEL OLARAK KADIN VE FEMİNİST HAREKETİN DOĞUŞU

A. BATI DÜNYASINDA KADIN VE FEMİNİST HAREKETLER	17
1. Sanayi Devriminden Önce Batıda Kadın.....	17
2. Sanayi Devriminden Sonra Batıda Kadın.....	20
B. İSLÂM ÜLKELERİNDE KADIN HAREKETLERİ	30
C. UZAK DOĞU ÜLKELERİNDE KADIN HAREKETLERİ	31

II. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KADAR OSMANLIDA KADIN HAREKETLERİ (1839-1908)

A. EĞİTİM ALANINDA KADINLARA YÖNELİK DÜZENLEMELER ...	33
1. İlköğretim.....	34
2. Ortaöğretim.....	34
2.1. Kız Rüştîyeleri.....	36
2.2. Kız İdadileri.....	36
3. Meslekî Eğitim.....	37

3.1. Ebe Mektepleri.....	37
3.2. Kız Sanayi Mektepleri.....	37
3.3. Dârülmuaallimâtlar.....	38
B. KADINLARLA İLGİLİ HUKUKÎ DÜZENLEMELER.....	39
1. Arazi Hukukunda Kadınlarla İlgili Yasal Düzenlemeler.....	39
2. Cariyeliğin Kaldırılması.....	40
3. Yabancılarla Evlenme.....	40
4. Kıyafet Konusunda Değişiklikler.....	41
C. EDEBÎ ESERLERDE VE BASIN HAYATINDA KADIN MESELESİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELER.....	42
1. Edebî Eserlerde Kadın Meselesi.....	42
2. Basın Hayatında Kadın Meselesi.....	46
3. Tanzimat Dönemi Yayınları ve Genel Özellikleri.....	49
III. BÖLÜM	
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KADIN HAREKETLERİ	
A. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADINLARIN EĞİTİMİ MESELESİ.....	52
1. Eğitim Konusunda Kadınlarla İlgili Gelişmeler.....	52
B. KADINLARLA İLGİLİ HUKUKÎ DÜZENLEMELER.....	56
1. Aile Hukuku Karanâmesi.....	56
C. EDEBÎ ESERLERDE, BASIN VE FİKİR HAYATINDA KADIN MESELESİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELER.....	57
1. Edebî Eserlerde ve Basın Hayatında Kadın Meselesi İle İlgili Düşünceler..	58

1.1. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Yayınlarının Genel Özellikleri.....	58
1. 2. II. Meşrutiyet Basınında Kadın Meselesi.....	66
2. Fikir Hayatında Kadın Meselesi İle İlgili Düşünceler.....	71
2.1. İslâmcıların Kadın Meselesi Hakkındaki Görüşleri.....	71
2.2. Batıcıların Kadın Meselesi Hakkındaki Görüşleri.....	74
2.3. Türkçülerin Kadın Meselesi Hakkındaki Görüşleri.....	77

D. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE FAALİYET GÖSTEREN KADIN CEMİYETLERİ.....

1. II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Cemiyetlerinin Genel Özellikleri.....	81
2. II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Cemiyetleri.....	83
2.1. Cemiyet-i İmdâdiye (1908).....	83
2.2. Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908).....	83
2.3. Teâli Nisvân Cemiyeti (1908).....	84
2.4. Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye (1909).....	84
2.5. Esirgeme Cemiyeti (1909).....	84
2.6. Teâli-i Vatan-î Osmanî Hanımlar Cemiyeti (1910).....	85
2.7. Esirgeme Cemiyeti (1912).....	85
2.8. Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi (1912).....	85
2.9. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Hey'et-i Merkeziyesi.....	86
2.10. Mâmulât-ı Dâhiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1912).....	86
2.11. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvân (28 Mayıs 1913).....	86
2.12. Şehit Ailelerine Yardım Birliği.....	87
2.13. Hizmet-i Nisvân.....	87
2.14. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1916).....	87
2.15. Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti.....	88
2.16. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1908).....	88

E. ÇALIŞMA VE İŞ HAYATINDA KADIN MESELESİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR.....

1. Memur Hanımlar.....	90
------------------------	----

2. İşçi Hanımlar.....	91
F. SİYASÎ ALANDA KADIN MESELESİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR...	99
1. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Kadın Hakları Meselesi İle İlgili Tartışmalar	99
2. Siyasi Partilerin Kadın Meselesine Bakışları.....	101
2. 1. İttihat ve Terakki Partisi.....	102
2.2. Hürriyet ve İtilâf Partisi.....	104
2.3. Teceddüt Fırkası.....	104
2.4. Ahali İktisat Partisi.....	104
2.5. Osmanlı Demokrat Partisi.....	105
G. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN HAREKETLERİNE KARŞI TEPKİLER.....	106

IV. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KASTAMONU'DA KADIN HAREKETLERİ

A. KASTAMONU KENT TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	113
B. BEYLİKLER VE OSMANLI DÖNEMİNDE KADININ SOSYAL, SİYASÎ VE EKONOMİK HAYATTAKİ YERİ.....	117
C. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KASTAMONU'DA KADINLARIN EĞİTİM MESELESİ.....	119
1. Kadınların Eğitim Meselesi.....	119
D. KASTAMONU'DA KURULAN KADIN KOMİSYON VE CEMİYETLERİ.....	131
1. Komisyonlar.....	132
1.1. Asâkir-i Şâhâneye Yardım Komisyonu.....	132
1.2. Hedâyâ-yı Şîtâiye Hanımlar Komisyonu.....	132
2. Kadın Cemiyetleri.....	133
2.1. Donanma-i Osmani Muavenet-i Millîye Cemiyeti Kadınlar Şubesi....	133

2.2. Donanma Cemiyeti Taşköprü Kadınlar Şubesi.....	135
2.3. Safranbolu Donanma Kadınlar Şubesi.....	135
2.4. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Şubesi.....	135
2.5. Hanımlar İş Yurdu Cemiyeti.....	137
3. Askerlere Yardım Sergileri ve Mektep Yapımı İçin Yapılan Bağışlar.....	139
3.1. Daday Milliye Sergisi ve Daday İane Sergisi.....	139
3.2. Mektep İnşaatı için Yapılan Bağışlar.....	139
E. KASTAMONU BASININDA KADIN MESELESİ.....	140
1. II. Meşrutiyet Dönemi Kastamonu Basını.....	140
2. Kastamonu Basınının Kadın Meselesine Bakışı.....	144
SONUÇ.....	152
KAYNAKÇA.....	156
EKLER.....	165

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
S:	: Sayı
s.	: safya

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Özel ve Resmî Kuruluşlarda Çalışan Kadın İşçi Sayısı.....	96
Tablo 2. Birinci İşçi Taburu'nda Çalışan Kadınların Ücretleri.....	97
Tablo 1. Kastamonu Eyaletine Bağlı Sancak ve Kazalar.....	114
Tablo 2 Kastamonu Vilâyeti'nin 1896 Yılındaki Nüfus Dağılımı.....	115
Tablo 3. 1905-1906 Nüfus Sayımına Göre Vilâyet'teki Nüfus Dağılımı.....	115
Tablo 4. 1898-1903 Yılları Arasında Kastamonu Kız Rüştîyesindeki Öğretmen ve Öğrenci Sayısı.....	120
Tablo 5. Sinop Sancağında 1899-1903 Yılları Arasında Kız Rüştîyesindeki Öğretmen ve Öğrenci Sayısı.....	121
Tablo 6. 1905-1908 Yıllarında Kastamonu Vilâyetindeki Kız ve Karma Okulların Sayısı.....	124
Tablo 7. Vilâyetlerde 1913-1914 Yıllarında Resmî ve Özel Kız İbtidâîyelerinde Okuyan Kız Öğrenci Sayısı.....	127

EKLER LİSTESİ

Ek. 1: Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Kadın Hareketlerinin Öncü Kadınları.....	166
Ek. 2: İlk Kadın Gazetesi Özelliğini Taşıyan Hanımlara Mahsus Gazete.....	167
Ek. 3: Tanzimat Dönemi Kadın Gazetelerinden Terakki.....	168
Ek. 4: Tanzimat Dönemi Kadın Gazetelerinden Mürüvvet.....	169
Ek. 5: Kadınlar Tarafından Çıkartılan Parça Bohçası Dergisi.....	170
Ek. 6: Aylık Kadın Gazetelerinden Mehâsin.....	171
Ek. 7: Meşrutiyet Dönemi Gazetelerinden Kadın.....	172
Ek. 8: Kadın Gazetelerinden Siyânet.....	173
Ek. 9: Haftalık Çıkan Edebî, Sosyal ve Resimli Kadın Gazetesi Hanımlar Âlemi.....	174
Ek. 10: 1916 yılında Aylık Olarak Yayınlanmış Biçki Yurdu Işığı Dergisi...	175
Ek. 11: 1919-1923 Yılları Arasında Aylık Olarak Çıkan İnci Dergisi.....	175
Ek. 12: İttihat ve Terakki Cemiyeti Kastamonu Şubesi'nin Yayın Organı Köroğlu Gazetesi.....	176
Ek. 13: Posta Nezareti'nde Görev Alan İlk Kadın Memurlarımızdan Feride Yaver Hanım.....	177
Ek. 14: İş Müfettişi Olarak Görevlendirilmiş Bedra Osman Hanım.....	178
Ek. 15: İlk Hemşirelerimizden Safiye Hüseyin Hanım.....	179
Ek. 16: Dersaadet Reji İdaresinde Çalışan İşçi Kadınlar.....	180
Ek. 17: Kadın Birinci İşçi Taburu.....	181
Ek. 18: Tütün İdaresi Cibali Fabrikasında Çalışan Kadınlardan Bir Grup....	182
Ek. 19: Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti.....	183

GİRİŞ

Toplumsal değişimin, kadın dünyasında yol açtığı etkileri görebilmenin en önemli yolu tarihsel süreçte kadınların durumuna bakmaktır. Dinler, kültürler, geri kalmışlık ve teknolojik gelişmişlik, kadın dünyası açısından toplumlar arasında belirgin farklılıklar oluşturmuştur.

Avcı ve toplayıcı toplumlarda yaşayan insanlar, yabani bitkileri toplayarak ve hayvanları avlayarak yaşamışlardır¹. Bu tür toplumlarda kadın, hem evde hem de tarlada çalışmış; erkek ise daha çok av gibi kuvvet ve yiğitlik gerektiren işleri üstlenmiştir. Ayrıca kadının çocuk doğurması, bu toplumlarda kadın ve toprak verimliliklerinden, doğurganlıklarından dolayı özdeş sayılmıştır. Kadın aynı toprak gibi, tohumlar taşıdığı ve toprakta bulunan gizemli güce sahip olduğu için ailede büyük değer taşımıştır. Çocuklar, torunlar, sürüler ve kullanılan eşya hep kadının gücüne bağlanmıştır. Böylece ilkel toplumlarda ana soyunun egemen olduğu anaerkil aile tipi ortaya çıkmıştır².

Taş Devrinden Tunç Devrine geçişle birlikte sabanın keşfedilmesi, toplumsal iş bölümü içinde erkeklerin üstün duruma gelmesine zemin hazırlamıştır. Tarım kadın mesleği olmaktan çıkmış, bir erkek mesleği olmuştur. Kadınların gıda ihtiyacını sağlama üzerindeki kontrolü sona ermiştir. Daha önce kadınların yük taşıyan sırtları önemli nakil aracıyken, zamanla tekerlekli araçların bulunması kadının statüsünün azalmasında diğer bir neden olmuştur. Bu yeni durum, kadınların eşit ekonomik statüsünü ortadan kaldırmıştır. Erkekler tarım, çanak çömlek yapımı ve nakliye üzerinde söz sahibi olduktan sonra, toplumlar babaerkil yapıya doğru bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır³. Erkek, evli oğullar ve onların ailelerini de içine alan aile içinde üstündür. Yeni buluşlar, hayvan gücünün kullanımı, insanın verimliliğini büyük oranda artmıştır. Böylece mal birikimi gerçekleşmiş ve servetler ortaya çıkmıştır. Bu servet ve güç, babanın ölümünden sonra, anne olan kadını aşarak, erkek çocuğa geçmeye başlamıştır⁴.

¹ Leyla Kırkpınar, **Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın**, Zeus Kitapevi Yayınları, İzmir 1999, s. 27.

² Necla Arat, **Kadın Sorunu**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 16-17; Kırkpınar, **a.g.e**, s. 28.

³ Sevinç Özen, “*Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar*”, **Seminer Dergisi**, S: 5, İstanbul 1987, s. 406-407; Arat, **a.g.e**, s. 18-19; Kırkpınar, **a.g.e**, s. 28-29.

⁴ Özen, **a.g.m**, s. 407.

Uygarlıkların ortaya çıkmasıyla birlikte, toplumlarda geleneksel yapılar oluşmaya başlamış, kadın konusunda da yerleşik değerler oluşmuştur.

Dünyada en eski uygarlıklar Mezopotamya'da doğmuştur. Mezopotamya'da, zamanımızdan en aşağı 4000-5000 yıl kadar önce, Sümerlerde kadınlara çeşitli hürriyetler ve haklar verilmiştir. Sümerlerde anne egemenliği hâkim olup, kadın hürdür. Siyasî ve medenî hakları kullanma bakımından kadınlar, kocalarının görüşünü almadan dahi, kendi adlarına sözleşmeler yapabilmış; alım, satım, hibe ve vesayet gibi dönemin medenî hukuku ile ilgili işlemleri özgürce gerçekleştirebilmiştir.

Sümerlerde toplum, çok sağlam bir temel üzerine kurulmuştur. Bu temel, meşru olarak tek bir kadınla evlenmek suretiyle kurulan aile yuvalarından meydana gelmiştir. Aile kurmak için önce evleneceklerin birbirleriyle evlenmek istemeleri şarttır. Kadına, kraliçeliğe kadar yükselme hakkı tanınmıştır⁵.

M.Ö. 3500-4000 yıllarında, Anadolu'da büyük ve medenî bir imparatorluk kurmuş olan Hititlerde kadın, topluma hâkimdir. Kraldan sonra en yüksek şahsiyet, kraliçe idi. Hitit kralı savaşa gidince yönetimi kraliçe alırdı. Devletlerarası anlaşmalarda kralın imzası yanında kraliçenin imzası da bulunurdu. Nitekim Kadeş Antlaşması'nda kraliçenin imzası da bulunmaktadır.

Hititlerde, kadın hâkimler bulunurdu. Bunlar muhakeme etmek, mahkûm etmek haklarına sahipti. Kadın, askerlik ve komutanlık yapar; memleket idaresinde rol oynardı. Kadın, medenî ve siyasî haklara sahipti. Ailenin temeli sözleşmeye dayanır, meşru ve tek eşlilik esası ön plânda tutulurdu. Krallara ve prenslere cariyeye alabilme hakkı verilmiş ise de bunlardan doğan çocuklar, meşru eşten doğan çocukların haklarından mahrum edilmiştir. Ayrıca aile toprağı babadan evlatlara miras olarak geçirdi⁶.

Eski Çinlilerde kadın kocasının kölesi sayılırdı. Kadın kocasının önünde fazla konuşamaz, kocası ve çocuklarıyla birlikte yemeğe oturamazdı. Çinlilerde erkek çocuklar değerli bir taş, kızlar ise birer tuğla sayılıyordu⁷.

⁵ Tarhan Toker, **Tarihte Türk Kadını Aile Hayatı Kadın Hakları**, Marmara Pilak ve Kitapevi, Denizli 1966, s. 19-20.

⁶ Toker, **a.g.e**, s. 25-26.

⁷ Günay Tümer, *"İslâm'da Kadın"*, **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu, 10-11 Aralık 1994)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1994, s. 173; Arat, **a.g.e**, s. 20; Kırkpınar, **a.g.e**, s. 30.

Eski Yunan’da kadın erkekten aşağı, bazen eşya ve hayvanlarla bir tutulan, pazarda alınıp satılan bir varlık olarak görülürdü. Bu dönemde kadının hukukî bir kişiliği yoktu. Yunan filozofları da kadının erkekle bir tutmamışlardı⁸. Eski Atina sitesinde erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi yasaklanmıştı. Yakın akrabalar arasında evlenmeler görülmekteydi. Atina vatandaşının evlenmesi yasal bir zorunluluktur. Bu zorunluluk nedeniyle, yakın akrabalık evlilikleri yoğunluk kazanmıştı. Var olan demokrasiye karşın, kadın her türlü siyasal haktan mahrumdu⁹.

Roma’da kadının durumu ailede ve devlet içinde ayrı konumdadır. Etrüskler anaerkil yasalara dayanan bir toplum oluşturmuştur. Daha sonra özel mülkiyetle birlikte ataerkil yasaların egemenliği başlamıştır. Kız çocuğunun vesayeti önce babasında iken, evlenince kocasına geçmiştir. Koca, karısının hem malları hem de kişiliği üzerinde söz sahibi olmuştur. “*On İki Levha Yasası*” kabul edilince, Romalı kadın yasal olarak ikiye bölünmüştür. Malları babasına, kişiliği kocasına aittir¹⁰.

Yunan uygarlığında olduğu gibi, bekârlığın suç sayıldığı Roma’da da boşanma hakkı yalnızca erkeğe tanınmıştır. Erkek istediğinde sebepsiz yere karısını boşayabilirdi. Roma erkeği tek kadınla evlenebilirdi. Yasalar karşısında kadın, köle durumundadır¹¹. Kadın, çocuk dünyaya getirdiği, tarlada çalışıp ev ekonomisine katkıda bulunduğu için toplumda belli bir konuma sahiptir. Sezar’ın yasaları ile vesayet kaldırılınca, Romalı kadının bağımsızlığı azda olsa güvence altına alınmış; kadına, çocuklarına tanınan haklar tanınmaya başlamıştır¹².

Eski Hind ailesi, kadının hâkim olduğu bir aile modeliydi. Bir kadının birden fazla kocaya sahip olması da olanaklıydı. Daha sonra anaerkil aile yapısı değişmiş; babaerkil aile yapısına dönmüştür. Hind geleneklerine göre, bir erkek çocuk, aile için saadet; kız çocuk ise felakettir. Babanın ölümünden sonra, babadan kalan mala kızlar varis olamıyorlardı. Hind hukukuna göre erkek, karısını boşayabilir; ama kadın kocasını boşayamazdı¹³.

Eski İran ailesinin başında koca bulunurdu. Kadın ve çocuklar babalarına kesinlikle itaat etmek zorundaydı. Babasına itaat etmeyen çocukların, mirastan men

⁸ Tümer, **a.g.m.**, s. 173.

⁹ Abdülkadir Donuk, “*Çeşitli Toplumlarda ve Eski Türklerde Aile*”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S: 33, Mart 1980, s. 290; Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 31; Arat, **a.g.e.**, s. 21-22.

¹⁰ Arat, **a.g.e.**, s. 22-23.

¹¹ Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 32.

¹² Arat, **a.g.e.**, s. 23.

¹³ Donuk, **a.g.m.**, s. 288.

edilmesi de İran hukukunda yer alıyordu. Böyle durumlarda çocukların miras hakkının bir bölümü anneye geçerdi. Bir erkek birden çok kadınla evlenebilirdi¹⁴.

Birçok din yorumları kadını, haksız şekilde, “acıların kaynağı”, “günahın sembolü”, “şeytanın aracı” gibi göstermiştir. Daha çok Budizm ile Hristiyanlıkta bu gibi düşüncelere rastlanmıştır¹⁵.

Yahudilerde aile, dinî bir toplum olarak algılanıyordu. Baba ruhanî bir kimliğe sahipti. Miras, akrabalık ilişkileri, erkeğe göre düzenleniyordu. Din kitapları olan Tevrat, kadını ölümden bile acı olarak değerlendirmiştir¹⁶.

Kadının bu kötü konumuna karşın, tarihte ilk düzenli aile Musevî ailesi olarak görülmektedir. Musa’dan önce aile, ana ve baba, kocanın gayrimeşru karıları, bunlardan olan çocuklar, hizmetçilerden oluşmuştur. Evlenme satın alma ile olmuştur. Kadının konumu ailede kocasına göre düşük olmasına rağmen, yabancılara karşı korunmuştur¹⁷.

Hristiyanlarda ise, erkek çocuk ailenin, İsa Mesih Kilisesinin başkanı olarak görülüyordu. Evlenmek, kutsal bir sır olarak düşünülür ve Allah’ın işi sayılırdı. Evlenen kadın ismini, milletini ve ikâmetini kaybederdi. Kadın kocasına, tanrısına olduğu gibi uymak zorundaydı. Onun erkek üzerinde bir hakkı yoktu. Çünkü önce Âdem’in sonra da Havva’nın yaratıldığı, kadının dünyaya günahı ve suçu getirdiği düşünölmekteydi. Buna karşın kadın, Yahudilikteki gibi mal da değildi. Evlenmek suretiyle kadın, kocasıyla bir beden olduğu için boşanmaları olanaksızdı. Ancak zina halinde boşanmaya izin veriliyordu. Çok eşliliği kabul etmeyen Hristiyanlıkta tek eşlilik yaygındı¹⁸.

Cahiliye dönemi Araplarında aile değil, kabile üyeliği önemli sayılmıştır¹⁹. Bu dönemdeki evlenmelerde, nikâh dini bir nitelik taşımıyordu. Kadın ancak çocuk sahibi olduktan sonra ailenin üyesi kabul edilirdi. Bir erkek, iki kız kardeş ve aynı zamanda üvey annesiyle de evlenebilirdi. Cahiliye devrinde evliliğin meşru olması için kızın ailesine para ödenmesi gerekirdi. Bu para ödenmezse, kadın odalık

¹⁴ Donuk, **a.g.m**, s. 288-289.

¹⁵ Enver Ziya Karal, “Atatürk ve Kadın Sorunu”, **Atatürk ve Devrim**, Ankara 1980, s. 118; Kaplan, **a.g.e**, s. 34.

¹⁶ Tümer, **a.g.m**, s. 173.

¹⁷ Kırkpınar, **a.g.e**, s. 34.

¹⁸ Kemal Karpat, “Ailede Devletçi ve Ferdîyetçi Görüş”, **İstanbul Kültür Dergisi**, S: 47, İstanbul 1945, s. 35-36.

¹⁹ Donuk, **a.g.m**, s. 295-296; Kırkpınar, **a.g.e**, s. 36.

sayılırdı. Aile içinde babanın otoritesi çok genişti. Koca istediği zaman karısını boşayabilirdi. Boşanma halinde çocuklar erkeğe kalırdı. Kadınlar mirastan pay alma hakkına sahip değildi²⁰.

İslâmiyet, Arap Yarımadasında Hz. Muhammed (S.A.V) tarafından insanlara tebliğ edilince, Cahiliye Dönemi toplum yapısını temelinden sarsacak süreç başlamıştır. Değişen toplumsal kurumların başında aile yapısı ve kadının toplumsal konumu gelmiştir. İslâmiyet'in kutsal kitabı Kur'an'da belirli sûreler ve ayetlerde aile hakkında hükümler yer almıştır. Evlenmede, dört kadından fazlasına müsaade edilmemiştir. Boşanma hakkı erkeğe verilmiştir. Kadına okuma, ticaret yapma, vakıf kurma hakkı tanınmıştır. İslâm dininin getirdiği bu olanaklardan zengin kadınlar yararlanmıştır²¹.

Tarihsel süreçte Türk kadının statüsüne baktığımızda, eski Türklerde kadına diğer kavim ve uygarlıklardan farklı bir yer verilmiş olduğu görülmektedir. Bütün eski uygarlıklarda olduğu gibi, eski Türk uygarlıkları da varoluşun nedenini, birtakım destan ve mitolojik hikâyelerle açıklamıştır²².

Türk destanlarında, büyük kahramanlar, kahramanların anneleri, kadınları çoğu zaman ışık veya nur görüntüsündeki bir kadından doğmuştur²³. Kahramanların eşleri genellikle Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal kadınlardır. Türk destan ve mitolojisinde erkekler genellikle insanî, kadınlar ise ruhanî olarak gösterilmiştir²⁴.

Eski Türklerde evlenme, her iki tarafın da isteği ile olurdu. Evlenecek çiftler, ailelerinden haklarını evlenmeden önce alarak birleştirir, bu mallarla yeni yuvalarını kurarlardı. Bu nedenle de evin erkeğine “*ev erkeği*”, evin hanımına da “*ev kadını*” denilmekteydi. Kadın koca evinde kendi öz ismini yitirmez, kendi mallarına sahip çıkabilirdi. Anne ve baba soyu, değer olarak birbirine eşitti²⁵.

İslâmiyet'ten önceki Türk toplumlarında kadın erkekten farklı, ama ona eşit olanaklar tanındığından, aile tek eşliliğe dayanırdı. Çocuğun kız olarak doğması kötü

²⁰ Donuk, **a.g.m**, s. 293-294.

²¹ Ercüment Kuran, “*Türkler Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi*”, **Millî Kültür**, Mayıs 1986, s. 366.

²² Kırkpınar, **a.g.e**, s. 42.

²³ Necdet Sevinç, **Türklerde Kadın ve Aile**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2007, s. 9.

²⁴ Sevinç, **a.g.e**, s. 11.

²⁵ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Serdengeçti Yayınları, İstanbul 1950, s. 119; Arat, **a.g.e**, s. 47.

karşılanmazdı. Çocuklar üzerinde baba kadar annenin de hakkı olduğu kabul edilirdi²⁶.

Türk ailesi, İslâmiyet'ten önce pek çok bakımdan hem demokrat, hem de feminist idi. Türklerin feminist olmalarının bir nedeni de, eski Türklerde Şamanizm'in kadındaki kutsal gücü dayandığına inanılmasıdır. Türk Şamanları, sihir güçlerini göstermek için, kadınlara benzemeye çalışır, kadın elbisesi giyip saçlarını uzatır, seslerini inceltip, bıyık ve sakallarını keserlerdi. Böylece, her işin Şamanizm'e dayanması, her işe ait toplantıda kadın ve erkeğin birlikte bulunmasına zemin oluşturmuştur. Örneğin, devlete ait yetkiler hakan ve hatunda toplandığı için, bir buyruldu yazıldığında, buyruğun kabul edilmesi için, hakan ve hatun buyuruyor ki sözleriyle başlaması gerekirdi. Elçiler, hakan ve hatunun birlikte olduğu zaman huzura çıkardı. Şölenlerde, kurultaylarda, törenlerde, savaş ve barış kurullarında hatun da hakanla birlikte olurdu²⁷.

Eski Türklerde kadınlar genellikle “*Amazon*” idiler. Silahşörlük, kahramanlık gibi vasıflar Türk erkeklerinde olduğu kadar, Türk kadınlarında da vardı. Kadınlar, hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabilirlerdi²⁸.

Kadınlar, eski Türklerde mal tasarrufunda bulunabilirdi. Bununla birlikte, dirliklere, zeametlere, haslara, malikânelere de sahip olabilirdi²⁹. Ayrıca Türk kadınlarının ekonomik hayata katıldıklarına dair bilgilere Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Kuça şehri ile ilgili bir kayıta şu bilgilere rastlanır:

“ ... ziraat ve meyvecilikle uğraşan bu şehir halkı, maden işçiliğinde, halı dokumacılığında hünerlidir. Halı dokumacılığının hemen her yerde kadınlar tarafından yapıldığını biliyoruz. Kuça halıları da Türk kadınlarının eseridir”³⁰.

Katunlar (eş ya da anne), oğullarının ve kocalarının yokluğunda, “*terken*” (Türkan) unvanı ile devleti idare edebilirlerdi. Kadınlar, toplum hayatında aktif bir rol almaktaydı³¹.

²⁶ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk ve Kadın Hakları”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1992, s. 881; Kuran, *a.g.e.*, s. 119-120.

²⁷ Arat, *a.g.e.*, s. 47-48; Sevinç, *a.g.e.*, s. 29-30.

²⁸ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 119.

²⁹ Kırkpınar, *a.g.e.*, s. 49; Arat, *a.g.e.*, s.50.

³⁰ Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1975, s. 34; Sevinç, *a.g.e.*, s. 32.

³¹ Emel Esin, “*Katun*” (*Türk Kadınına Dair*), *Erdem*, Ocak 1991, s. 474-475.

Dede Korkut Hikâyeleri üzerine yapılan bir araştırmada, aile içinde kadının konumunun ne olduğuna ilişkin örneklerle yer verilmiştir. Aile içinde kadının yeri, namus, misafirperverlik, güzellik ve kahramanlık gibi özelliklerle anlatılmıştır. Erkekler kadına çok saygılı davranmakta ve öykülerde tek eşli evliliğin yaygın olduğu görülmektedir³².

İslâmiyet'in kabul edilmesiyle birlikte, Türklerin toplumsal yaşayışları, değer yargıları, aile anlayışları gibi konular değişimler göstermiştir. İslâmiyet sadece, inanca dayanan bir din değildi. Aynı zamanda, en ayrıntısına kadar toplum ve aile yaşantısını düzenleyen bir niteliğe sahipti. Kur'an-ı Kerim bu dinin temel kaynağıydı. İlk başlarda Kur'an, Arap toplumunun ve İslâmiyet'i kabul eden diğer toplulukların, hayatla ilgili kurallarını belirlemek için yeterli olmuştu. Ama zamanda, toplumlar geliştikçe ve büyüdükçe, hadis ve sünnetlere; bu da yeterli olmayınca kıyas ve icmaa yöntemlerine ihtiyaç duyulmuştu. Böyle olunca da dinin en temel konularında bile farklı yorumlar, farklı bakış açıları ortaya çıkmıştı.

İslâm dini, o dönemdeki kültür kalıplarını tamamıyla reddetmiş; Cahiliye Dönemi'nde, pek yaygın olmamakla birlikte, bazı kabilelerde görülen istenmeyen kız çocuklarının diri diri gömülmesi geleneğini ortadan kaldırmıştır³³.

Kadına İslâm dininin getirdiği en önemli hak, evlenerek yuva kurma hakkıydı. İslâmiyet, erkeğe dört eşe kadar evlenmeye imkân tanımış; bununla birlikte, eşlerin hepsinin bir tutulmasını, aralarında tam bir adalet ve beraberlik sağlanmasını buyurmuştur³⁴. Evlilik kurumuna özel önem veren yeni dinin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim evlenmeyi normal ve gerekli görmekteydi ve bunu ayetlerle de destekliyordu. Bakara Suresinde ise, karı koca ilişkilerinde, kadın ve erkeğin eşit bir biçimde birbirini memnun etmesi isteniyordu³⁵.

İslâm dinine göre, evlenirken erkek kadına, "*mehir*" denilen belirlenmiş bir para ya da mal öder. Mehir kadına verilir, o da dilediği gibi tasarruf eder. İslâm öncesi Cahiliye Döneminde ve Yahudilikte mehir babaya verilirdi. Mehrin bir de kadın için iktisadî bir güç ve boşanmanın kötüye kullanılmasını önleyen tarafı vardı.

³² Arat, **a.g.e.**, s. 51.

³³ Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 53.

³⁴ Arat, **a.g.e.**, s. 60.

³⁵ Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 54.

Bu da nedensiz boşanmayı engelleyen bir tedbirdir. Ayrıca evlenen kadın İslâm dininde malını tasarruf etme hakkına sahiptir. Kocasının rızasına gerek yoktur.

İslâm hukukunda miras, kadının bir, erkeğin iki pay alması esasına dayanır. Bu durum kadının erkeğe eşit olmamasından değil, erkeğin askerlik yapması, savaşa gitmesi, kadının geçiminin, akrabaya yardımın dinî olarak erkeğe düşmesi, evlenirken mehir vermesi ya da borçlanması gibi sebeplere dayanır.

İslâm dininde kadın, kocasına yardım için ev içinde ve dışında çalışabilir. Öğrenir, öğretir, fikir ve görüş ileri sürebilir, iş kurar, çalışır, çalıştırır, meslek sahibi olabilir, malını istediği gibi tasarruf edebilir. Eşini seçebilir, evlenmeye zorlanamaz, evlenirken şart koşup kocasının ikinci bir kadınla evlenmesini önleyebilir, boşanabilirdi. Bazı özel durumlarda (kocasıyla ilgili) hâkime, hakeme başvurabilir; kocası ve çocukları dışındaki kimselere hizmet etmeyebilir, hizmetçi isteyebilirdi. Evi geçindirmek kocaya ya da erkek yakınlarına ait olduğundan kadının geçim vazifesi de bulunmazdı.

İslâm'da kadın, bütün temel hak ve hürriyetlere sahiptir. İslâm kadını, aile ve toplumda itibarlı bir yere kavuşturmuş, onu yüceltmıştır. Bu durumuyla kadın, toplumun bekâsı olan aileyi oluşturmuştur³⁶.

İslâm dinini kabul ettikten sonra Türklerde Müslüman kadının, bütün tarih boyunca erkeğin esiri olduğu veya kafes arkasına itilmiş bir mahpus hayatı yaşadığı tezi ileri sürülmüştür. Ayrıca İslâm toplumlarında kadının durumu, birçok Avrupalı yazarlar tarafından da yanlış anlaşılmıştır.

İslâm sonrası Kaşgar hakkında bilgi veren Çin kaynaklarında, *“Müslüman kadınların müzikten ve danstan hoşlandıklarına ve toplumda kadınla erkeğin bir arada yaşadığına”* dair kayıtlar vardır³⁷.

Türk kadınları İslâmiyet'i kabulden sonra da sosyal ve siyasî faaliyetlere erkeği ile beraber katılmış; mal tasarrufunda bulunmuş, dirliklere, has ve zeametlere de sahip olmuştur. Kale muhafızı, vali ve hükümdar da olabilmışlerdir³⁸.

Kadının konumu Selçuklu döneminde de değişmemiştir. Selçuklu medeniyetine ait belgelerde, kabartmalarda, çini ve minyatürlerde Türk kadını erkeği

³⁶ Tümer, **a.g.m.**, s. 183-184.

³⁷ İnan, **a.g.e.**, s. 34.

³⁸ Ziya Gökalp, *“Türklerde Ahlâk”*, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 287; Sevinç, **a.g.e.**, s. 35.

ile beraber resmedilmiştir³⁹. Selçuklularda Tuğrul Bey zamanında kadınların sadece dinî ve örfî törenlerde değil devlet sorumluluğunda da yer almaya başladığı görülmüştür. Tuğrul Bey'in hâtonu Altun-can, Alp Arslan'ın eşi Seyide Hâtun, Sultan Melikşah'ın eşi Celâliye Hâtun, her alanda sultanların en güvenilir yardımcıları olmuşlardır⁴⁰. Vezirlerin, hâtonları memnun etmesi gerektiğini yazan ünlü Selçuklu Veziri Nizamü'l-ül Mülk de bu düşüncesinin sebebini şöyle açıklamıştır:

*“Acem hükümdarları zamanında kadınların devlet işlerinde bir etkisi olmazdı. Türkistan hanları bütün devlet işlerinde hâtonlara danışır, onların fikirlerini diğerlerinden üstün tutarlardı. Türkmen (Selçuklu) sultanları da böyle yapmışlardır. Bu nedenle vezirler hâtonları memnun etmelidir.”*⁴¹

1304-1369 yılları arasında yaşayan ünlü seyyah İbni Batuta, Türkmen kadınların, yabancı dahi olsa erkeklerden kaçmadığını şöyle dile getirmiştir:

*“...Bu ülkede bir zaviyeye veya eve indiğinizde komşularınız kadın olsun, erkek olsun derhal durumunuzu soruştururlardı. Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar. Ayrılacağımız sırada sanki akraba imişiz gibi bizimle vedalaşırlar ve ayrılıktan duydukları üzüntüyü gözyaşları ile ifade ederlerdi.”*⁴²

İslâmiyet'in kabulünden sonra Türkmen kadınları teşkilâtlanarak üretime katılmak için Bacıyan-ı Rum Teşkilatını kurmuşlardır. Burada çadircılık, halı, kilim dokumacılığı, örgücülük, nakışçılık, oymacılık, dantelcilik gibi iktisadî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca Bacıyan-ı Rum, yani Anadolu Bacıları, 1243'te Moğol istilâsı karşısında Kayseri'yi kuşatan düşman birlikleriyle bilfiil savaşıyor, vatanlarını da korumuşlardır⁴³.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında kadının sosyal durumu ikiye ayrılır. Birincisi kuruluş dönem (XIV. ve XV. yüzyıllar arası), ikincisi ise imparatorluk ve yıkılış dönemi (XV. ve XX. yüzyıllar arası) dir. Kuruluş döneminde, Selçuklulardan gelen Oğuz Türklerinin örf ve âdetleri ile İslâmiyet'in getirdiği kurallarla aile ve toplum hayatı şekillenmiştir. Ancak imparatorluk ve yıkılış döneminde, hükümdar

³⁹ Sevinç, a.g.e, s. 36.

⁴⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk İslâm Sentezi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s. 174-175.

⁴¹ Sevinç, a.g.e, s. 36.

⁴² **İbni Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler**, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1975, s. 193.

⁴³ Mikail Bayram, *“Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı”*, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 6, Ankara 2002, s. 375.

ailesine mensup ve saray etkisinde olan yönetici sınıfın kadınları ile halk sınıfının kadınları arasında fark vardı.⁴⁴ Teokratik bir devlet sistemine göre idare edilen Osmanlı İmparatorluğu'nda, eski Türk törelerine göre, gerilemeler görülmüştü. Çünkü büyük şehirlere ve İstanbul'a yerleşmiş olan bu devlet idaresinde İran ve Bizans'ın etkileri olmuştur. İran ve Bizans haremî, Türk sarayına örnek teşkil etmiş ve sonrasında emir ve fermanlar ile XV. yüzyılda saray, haremlik ve selâmlık olarak ikiye ayrılmıştır. Bu durum vezirlerin ve beylerin konaklarında da uygulanmaya başlanmıştır. Böylece, harem ve çok kadınla evlilik belirli bir sosyal tabaka arasında yayılmış ve gelenek haline gelmiştir⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nde evlenme, çocuklar ve miras İslâm hukukuna göre düzenlenirdi. Evlenmede kızın eşini görerek seçme durumu yoktu. Evlenecek olan kız ve erkeğin ana ve babası veya aile büyükleri buna karar verirdi.⁴⁶ Evlilikten amaç, çoğalmak, yeni kuşaklar oluşturmaktır. Nüfusun artması, savaşçı bir toplum olan Osmanlı İmparatorluğu için çok önemliydi. Evlilik, dinsel açıdan da desteklenmekteydi.⁴⁷ Osmanlı ailesi dinî bir işlemle kurulurdu. Yani dinî bir nikâh yapılarak aile birliği kurulurdu.⁴⁸ Erkek, evleneceği kadına bir mehir vermeli veya mehir vereceğine söz vermeliydi. Ev halkı, anne, baba, çocuklar, evlenmemiş dul kalmış ya da “*boş kâğıdı*” olarak eve geri dönmüş kadınlarla erkeğin anne ve babasından oluşurdu. Bunların hepsi birden ev erkeğinin disiplini ve otoritesi altında yaşardı.⁴⁹ Ama bu hukukî bir yetki olmayıp ailenin ilişkileri, malî işleri, etrafla olan sorunların çözümü ve aile bireyleri arasındaki hakemlikten ibaret geleneksel bir görevdir.⁵⁰ Bu otoritenin yanında evin iç idaresinden kadın sorumludur ve evde bulunan aileden en yaşlı kadının egemenliği diğerleri tarafından da kabul edilirdi.⁵¹

Müslüman Osmanlı ailesinin çok eşli bir düzene dayandığı yaygın bir görüştür. Oysa Osmanlı toplumu poligami denen çok eşli evliliği hoş karşılamaz. Şehirlerde eşler arasında ekonomik ve sosyal eşitsizlik olması durumunda erkeğin maddi gücü yeterli ise erkek evlenirdi. Gelir düzeyi düşük geniş halk kesiminde ise

⁴⁴ Özgül Erten, **Yüzyılımızda Kadınlar ve Kadınlarımız**, Türkiye Yazıları Yayınları, Ankara 1978, s. 77.

⁴⁵ İnan, **Tarih Boyunca Türk**, s. 57-58.

⁴⁶ İnan, **Tarih Boyunca Türk**, s. 58; Çakır, **a.g.e.**, s. 185.

⁴⁷ Çakır, **a.g.e.**, s. 186.

⁴⁸ İlber Ortaylı, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s. 36.

⁴⁹ İnan, **Tarih Boyunca Türk**, s. 59.

⁵⁰ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 126.

⁵¹ İnan, **Tarih Boyunca Türk**, s. 59.

çok eşliliğin görülmesi mümkün değildir. Çok eşlilik, Kuzey Türkleri arasında yoktur ve Rumeli’de hemen hiç görülmez⁵².

“*Türkler dünyaya, eşleri de onlara hükmediyor*” diyen Alman Papaz Salomon Schweigger ise izlenimlerini şöyle özetler:

“*...Türk kadını kadar gezen eğlenen yoktur. Çok eşlilik yoktur. Herhalde bu işi denemiş ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişlerdir.*”⁵³

Ermeni asıllı İsveç vatandaşı olan D’Ohsson ise Türklerin neden çok eşliliğe rağbet etmediklerini şöyle izah eder:

“*...Pek az Müslüman’ın iki karısı vardır. Dörde kadar evlenen zenginlere de çok az rastlanır. Bütün kadınlara birden bakma güçlüğü, ev huzurunu bozma endişesi, hepsinin birbiriyle geçindirmenin zorluğu ve nihayet ana babanın evli erkeklere kız verme hususunda titiz davranması, şer’an câiz olmasına rağmen çok karılı hayatı önler. Çok defa da erkek, ancak evli kaldıkları müddetçe eşinin üstüne evlenmemek şartıyla kız alabilir.*”⁵⁴

1489-1640 yılları arasında Bursa’da vefat eden 1.092 erkekten 49 kişinin 2, iki kişinin de 3 karısı vardır.⁵⁵ İstanbul’da XVII. yüzyılda yapılan araştırmalarda 1.147 kişinin 1’er, 84 kişinin 2’şer, 7 kişinin 3’er, 4 kişinin de 4’er eşi bulunduğu tespit edilmiştir. Tek eşi olanların oranı % 92.35’tir.⁵⁶ 1885 ile 1906 yılları arasında İstanbul’da çok eşlilik oranı ise %2,51 ile 2,16 arasındadır.⁵⁷

Türkler çok eşliliğe rağbet etmemiştir. Birden fazla kadınla evlilik, çok zengin ve kültüründen kopmuş kimseler arasında görülmüştür.

Evliliğin sona erdirilmesi yani boşanma tek taraflı olarak erkeğe tanınmıştır. Kadın ayrılırken çocukları beraberinde götüremezdi. Çocuklar üzerinde tüm haklar babaya aitti.⁵⁸

Mirasta kadın daima erkekten daha az bir hisse alırdı. Koca öldüğü zaman, çocuğu varsa sekizde bir, yoksa dörtte birini miras olarak alırdı. Erkek çocuklar

⁵² Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 124.

⁵³ Sevinç, **a.g.e.**, s. 128.

⁵⁴ D’Ohsson, **18. Yüzyıl Türkiye’inde Örf ve Adetler**, Çeviren: Zehra Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi, İstanbul (tarihsiz), s. 206.

⁵⁵ Sevinç, **a.g.e.**, s. 128.

⁵⁶ Sadi Öztürk, “*Osmanlı’da Çok Evlilik*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, Ankara 2002, s. 79.

⁵⁷ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 124.

⁵⁸ Çakır, **a.g.e.**, s. 137.

ikişer, kızlar ise birer hisse alırlardı Şahitlik meselesinde de iki kadın, bir erkek yerine geçiyordu.

İslâm hukuku, mülkiyet meselesinde kadına tam bir özgürlük vermiş; kadın mal varlığını olduğu gibi kullanma hakkına sahip olmuştur. İngiliz elçisinin eşi Lady Montagu Osmanlı kadınları hakkındaki izlenimlerini şöyle dile getirmiştir:

*“Türk kadınlarından zenginleri, kocalarından o kadar da korkmazlar çünkü gelirleri kendi ellerindedir. Divan bile kadınlara saygı gösterir.”*⁵⁹

Osmanlı kadınları ayrıca hayır işleriyle uğraşmışlar, vakıflar kurmuşlardır. Vakıf müessesesi kurucuları arasında kadınların bulunması da çok önemlidir. Çünkü bu durum Osmanlı kadının malını ve parasını istediği gibi tasarruf edebildiğini göstermektedir. Ankara’da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan 26.000 vakıf belgesi içinde kadınların kurduğu 2309 vakıf tespit edilmiştir.⁶⁰

Ankara Şer’iye Sicillerine göre, burada kurulan 151 vakıftan 43 tanesi, Edirne’de kurulan vakıfların % 20’si kadınlara aittir.⁶¹ 1546 tarihli İstanbul Tahrir Defterlerine göre ise, 2.517 vakfın 913’ü kadınlara aittir. Osmanlı döneminde yapılmış 491 çeşmenin 128 tanesi, yani % 28’i kadınlar tarafından kurulan vakıflarla inşa edilmiştir.⁶² Toplumun en üst seviyedeki hanım sultanlardan, Anadolu’nun küçük bir kasabasındaki kadınlara kadar her gelir ve seviyeden kadın, vakıf kurma faaliyetine katılmıştır. Gelirleri doğrultusunda daha geniş alanlara hizmet götürme imkânı bulan hanedana mensup kadınlar başta İstanbul olmak üzere Anadolu’nun pek çok yerinde vakıf eserler kurmuşlardır.⁶³

Osmanlı Devleti’nde, Tanzimat dönemine kadar, kızlar için tek öğretim kapısı, basit bir din bilgisi veren ilkokullardan ibaretti. Bunlara Sıbyan Mektebi denirdi. Halk beş, altı yaşındaki kız ve erkek çocuklarını bu okullara yollarlardı.⁶⁴

⁵⁹ Lady Mary Wortley Montagu, 1717-1718 yılları arasında İstanbul’da İngiliz Elçiliği yapan Edward Wortley Montagu’nun eşidir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Lady Montagu, **Türkiye Mektupları 1717-1718**, Çeviren: Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, (tarihsiz), s. 9; İnan, **Tarih Boyunca Türk**, s. 59.

⁶⁰ Yasemin Tümer Erdem-Halime Yiğit, **Bacıyan-ı Rûm’dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2010, s. 64.

⁶¹ Kadriye Yılmaz Koca, **Osmanlı’da Kadın ve İktisat**, Beyan Yayınları, İstanbul 1998, s. 124.

⁶² M. Akif Aydın, “Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler”, **Sosyal Hayatta Kadın**, İstanbul 1996, s. 144.

⁶³ Müjgân Cunbur, “Türk Kadınlarının Kurdukları Vakıf Kütüphaneler”, **Türk Kadını**, Yıl.1, S: 3-4, s. 10-11.

⁶⁴ Tezer Taşkıran, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 21.

Osmanlıların ilk zamanlarında büyük şehirlerde, medrese ve tarikatların etkisiyle kadına da dinî inanışlara göre sosyal hayatta bir yer tanınmış ise de, bu durum gitgide kaybolmuş ve kadın şehirlerde ayrı bir hayat düzenine alıştırılmak istenmişti. Şöyle ki; 1580’de kadınların erkeklerle birlikte kayıklara ve vapura binmesi yasaklanmıştır⁶⁵. Kadınlar, özel kayık kiralayarak denizde taşıma işini yürütüyorlardı. Yazın fazla zorlukları görülmeyen bu durumun, havaların bozulmasıyla bazı sorunlara yol açtığı görülür. İstanbul’da kayıkla Boğaz’ı geçenler içinde kötü hava şartlarından dolayı hayatını kaybedenler bulunuyordu. Ancak bu durum XIX. yüzyılın ortasına kadar devam etti. Kaptan Cevdet Paşa 1850 yılında Üsküdar’a vapur işletmesine başlanırken bu vapurlara kadınların da alınmasını düşünmüş; bu konu ile ilgili olarak yetkililere yazı ile başvurmuş ve isteği 24 Kasım 1850 tarihli Padişah emri ile uygun görülmüştür. İzin, vapurlarda kadınlara özel yerler ayrılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu emirden bir ay sonra yine aynı Kaptan Paşa bu sefer de Boğaz’a işleyen diğer vapurlara da kadınların alınmalarını isteyen bir yazı göndermiştir.⁶⁶

XVII. yüzyıl Osmanlı seyyahı Lâtîfî’nin gözlemlerine göre ise o devrin en güzel, en kalabalık mesirelerinden biri olan Kağıthâne’de kadınlar ailelerine mensup erkeklerle salıncaklara biner, lale ve sümbül toplayarak hoşça vakit geçirirlerdi⁶⁷.

1752 tarihli bir belgede, kadınların açık, saçık gezmelerinden şikâyet edilmektedir. Bunun üzerine padişah, kadın kıyafetlerine müdahale etmiştir. Buna göre, kadınların hotoz giymeleri yasaklanmış; koyu renkli takke giymelerine izin verilmiştir. Alış-veriş için dahi olsa kadınların çarşıda, pazarda dolaşmaları yasaklanmıştır⁶⁸.

1754 yılı Aralık ayında tahta çıkan III. Osman, kendisinin sokağa çıktığı haftanın üç gününde kadınların dışarı çıkmasını yasaklamıştır.

⁶⁵ Sevinç, a.g.e, s. 49.

⁶⁶ Tülin Sümer, “Türkiye’de Kadınlara Vapurlarda Seyahat Etme Hakkının Tanınmasına Dair Belgeler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Aralık 1999, S: 35, s. 38-39.

⁶⁷ Gülçin Üçel Aybet, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, Ankara 2002, s. 362.

⁶⁸ Salih Münir Çorlu, “Osmanlı Tarihinde Kadın Kıyafetleri”, **Türk Dünyası Dergisi**, S: 2, Ocak 1965, s. 180.

III. Selim tarafından yayınlanan fermanında, “*kadın taifesinin çarşıda, pazarda açık renk feracelerle gezip, edepsizlik ettiklerinden*” şikâyet edilerek, “*edepsiz esvaplar dikmemeleri için terzilerin tenbih edilmesi*” emredilmiştir⁶⁹.

1843’te ülkemize gelen Fransız Gerard de Herval, Küçüksu mesiresini şöyle anlatmıştır:

“...Çeşmebaşı, kadın ve çocuklarla doluydu. Gülüyor, oynuyor, bağrışıyorlar tatlı tatlı sohbet ediyorlardı. Yumuşak heceli Türk Dili, onların ağızlarında kuş civıltısı, kuş ötüşü kadar tatlıydı. Kadınlar örtülüydü, az çok yüzlerini saklıyorlardı ama frenklerin meraklı bakışlarından çekinmiyor, korkunç denecek bir şekilde örtünmüyorlardı”⁷⁰.

Sık sık tekrarlanan fermanlara ve yasaklara karşın, kadınların giyim konusunda emirnâmelere pek riayet etmedikleri anlaşılmaktadır.

Türk kadınının Osmanlıda fikir hayatı olmuş mudur? Bu soruya olumlu bir cevap vermek mümkün değildir. Çünkü kızların düzenli eğitim sistemi yoktur. Ancak, yetiştikleri aile çevresinden aldıkları bilgiler ve özel olarak aldıkları okuma yazma dersleri, edebiyat alanında bazı kadınların yetişmesine olanak sağlamıştır. Şair olan kadınların hemen hepsinin babaları, dönemin ulema sınıfına mensup seçkin kişilerdir. Bu babalar kızlarını ya kendileri okutmuşlar, ya da özel ders aldırılmışlardır. İçlerinde Arapça ve Farsça bilenler de vardır. Hatta bu aydın kadınlar arasında, hattatlar ve müzikle ilgilenenler de bulunmuştur.⁷¹

Şair ve müzisyenlere örnek vermek gerekirse, Zeynep Hatun’un, Fatih Sultan Mehmet’e bir divan sunduğu bilinmekle birlikte bu divan bulunamamıştır. Ayşe Hubba Hatun’un ise 3 bin beyitlik Çemşit-i Hurşit adında mesnevisi vardır. Ayrıca Fahrünisa Mihri Hanım’da divan sahibidir.⁷² Leyla Hanım, Fitnat Hanım’dan sonra kadın şairlerin en büyüğü kabul edilmiştir. Abdülhak Hamit ve Recaizâde Ekremle edebi sohbetler yapan Nigâr Hanım da eserleri bestelenen şairlerimiz arasındadır. 44 eseri ulaşan Leyla Saz bir Hüseyini türkü, bir de marş bestelemiştir. 1710-1780 yılları

⁶⁹ Sevinç, a.g.e, s. 50.

⁷⁰ Sevinç, a.g.e, s. 51.

⁷¹ İnan, **Tarih Boyunca Türk**, s. 75.

⁷² Ahmet Yılmaz, “*Türk Edebiyatında Kadın Şairler ve Na’at*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 11, s. 768.

arasında yaşayan Dilhayat Hanım ise 100'den fazla eser bestelemiş olup aynı zamanda tanburidir.⁷³

Dönemin şartlarına göre bir sorun olduğunda kadınlar, Osmanlı Devleti'nde isteklerini padişaha arz edebilirdi. Aslen İstanbullu olup, Ortaköy'de yaşamış olan Georg Oğulukyan, 1 Mayıs 1808 günü gördüklerini: *“Kadınlar, yolda, Cuma günü olduğundan Bayezid Camiine selamlığa giden Padişah'a da arzuhal vermekle beraber, ağızlarını açmışlar ve uçlarında mum ve ciğer asılı sıırıkları sallayarak: “Efendimiz, uyan ve bizi düşün. Pahalılığa dayanamıyoruz, aç kaldık” şeklinde kaleme almıştır.*⁷⁴

Kırsal kesimde genel olarak evlilik yaşı küçüktü. Bazı oymaklarda, evlilik öncesinde, evlenecek çiftlerin birbirlerini tanımalarına izin verilirdi. Kızlar, kimi yerlerde kendi kocalarını seçme hakkına sahipti. Osmanlı toplumunda yarı pederşahi bir aile tipi mevcuttu. Ana, baba, çocuklar, gelinler aynı evde oturlardı. Aile hayatında tek kadınla evlilik yaygındı. Osmanlı Tahrir Defterlerinin ortaya koyduğuna göre bir Osmanlı ailesi ortalama beş kişiden oluşurdu.

Kırsal alanda kadın, düğünlerde, şenliklerde, erkeklerle birlikte eğlencelere katılır, hatta halay çekebilirdi. Ayrıca kırsal hayat içinde yaşayan kadınlar, kentlerdeki kadınlar gibi yüzlerini asla örtmezlerdi⁷⁵.

Kırsal alandaki kadın kapalı ekonomik yapı içinde tarlada kocasıyla birlikte çalışır, hayvanlarla ilgilenir ve evin ekonomisinde önemli rol oynardı. Bunun yanı sıra, ailenin ev işleriyle ve çocuk bakımıyla da kadın meşgul olurdu⁷⁶. Göçebe hayatı yaşayan aşiretlerde ise eski Türk geleneklerinin birçoğu korunmuştu⁷⁷. Anadolu kadını, evin ihtiyaçlarının karşılanmasında ve üretimin elbirliği ile gerçekleştirilmesinde çok defa erkekten daha fazla söz sahibidir. Dolayısıyla kadının iktisadî faaliyetlerindeki bu hâkimiyetin sonucu olarak onun, toplumdaki etkinliği de artmıştır.⁷⁸

⁷³ Sevinç, a.g.e, s. 60-61.

⁷⁴ 1806-1810 yılları içinde geçen olayları, rumî takvime göre, Georg Oğulukyan günü gününe yazarak, rûznâme şeklinde Ermenice bir kronoloji oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Georg Oğulukyan, **1806-1810 İsyancıları III. Selim, IV. Murat, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa**, Çeviren: Hrand D. Andreasyan, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972, s. 22.

⁷⁵ Onay, a.g.e, s. 36-37; Kırkpınar, a.g.e, s. 84.

⁷⁶ Afet İnan, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, Ankara 1964, s. 25-26.

⁷⁷ Taşkiran, a.g.e, s. 19.

⁷⁸ Koca, a.g.e, s. 49.

İmparatorluk olan Osmanlı topraklarında, her ulus ve dinden insanlar yaşamaktaydı. Herhangi bir dine ve millete mensup olan kadın da, kendi geleneklerinin, dininin ve alışkanlıklarının belirlediği kurallar içinde toplumda konumunu alırdı. Bu nedenle de devlette hukuk birliği yoktu. Her dinin ve cemaatin kendine göre hukuk kuralları vardı. Ayrıca toplumunda her din için belirli kıyafette mevcuttu.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nde kadın denince akıllara ilk gelen kadın modeli, saray, konak ve yalılarda yaşayan kadınlardır. Bu kadın tipi Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün kadınları temsil etmiştir. Romanlara konu olan bu hayat tarzı Türk kadınına dış dünyaya bu yönüyle tanıtmıştır.⁸⁰ Öyle ki yapılan bir araştırmada, 1870-1970 yılları arasında çıkan 96 romanda anlatılan ailelerin 43'ü konak ve yalıda oturan üst düzey ailelerdir.⁸¹ Oysa Osmanlı Devleti'nde kadınlar sadece İstanbul'da ve konaklarda yaşamamıştır.

Osmanlı tarihi içinde toplumda Müslüman kadının konumu iki ayrı biçimde şekillenmiştir. Bunların ilki, saray ve sarayın etkisi altında kalan yönetici sınıf için de ve şehirlerde yaşayan kadın; İkinci grupta ise kırsal bölgelerde, göçebe ve yerleşik halk arasında yaşayan kadınlardır. Osmanlı toplumunda kırsal alanda kadının karşı karşıya bulunduğu şartlar, şehir hayatı içinde yer alan kadına göre önemli farklılıklar göstermektedir. Bu durum; *“Nedim'in şiirleri ile Karacaoğlan'ın şiirleri ne kadar ayrı ise, şehir ve kasabalardaki topluluklar da kadınların sosyal statüleri de, kırsal bölgelerde yaşayanlarıkinden öylesine değişiktir”* şeklinde ifade edilmektedir.⁸²

Osmanlı Devleti ve toplumu batının etkisine 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile girmiştir. Ancak Tanzimat'ın ve arkasından II. Meşrutiyet döneminin kadınlar için getirdiği yenilikler ve şartlar kırsal kesimde yaşayan kadın için değil, İstanbul'da yaşayan, saray, konak ve yalıda yaşayan kadınları daha çok etkilemiştir. Çünkü Anadolu kadını zaten toplumun, ailenin ve üretimin merkezindedir.

⁷⁹ Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 71.

⁸⁰ İnan, **Tarih Boyunca Türk ...**, s. 74.

⁸¹ Nevin Meriç, *“Osmanlı Kadınının Cumhuriyet Kadınına Dönüşümünün Tarihselliğinden Birkaç Kesit”*, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü**, Editör: Yıldız Ramazanoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul 2000, s. 62.

⁸² Perihan Onay, **Türkiye'nin Sosyal Kazanılmasında Kadının Rolü**, İş Bankası Yayınları, Ankara 2000, s. 33.

I. BÖLÜM

GENEL OLARAK KADIN ve FEMİNİZM HAREKETİNİN DOĞUŞU

Batı dünyasında kadının durumunu, Sanayi Devrimi'nden önce ve Sanayi Devrimi'nden sonra olarak iki ayrı dönemde incelemek gerekir. Bunun nedeni, Sanayi Devrimi'nin pek çok konuda toplumu etkilemesi, yeni toplumsal sorunları gündeme getirmesi, sosyal ilişkileri yeniden belirlemesidir. Yeni ekonomik şartlar, toplum içi ilişkileri belirlerken, kadınların da durumunu değiştirmiştir.⁸³

A. BATI DÜNYASINDA KADIN VE FEMİNİST HAREKETLER

1. Sanayi Devriminden Önce Batı'da Kadın

Hristiyanlık, düşünce yapısı içinde ilk doğuş döneminde, kadınlara ve kölelere özgürlük umudu getirmiştir. Ezilenleri savunurken kısa süre sonra devlet dini olarak tanınca, yönetici sınıfın çıkarlarına hizmet eder duruma getirilmiştir. Yönetici sınıf kadını ve köleyi Hristiyanlık düşüncesinin aracı olarak, daha da baskı altına almayı çok kısa sürede başarmıştır.⁸⁴

Ortaçağ'da kadının sosyal varlığı, inançları, değer yargıları, bilgeliği, gelenekleri, beğenileri, davranışları; içinde yaşadığı toplumun koşullarında belirlenmiştir. Hristiyanlık da, yönetici sınıfların elinde kadının özgürlük isteğine karşı bir baskı aracı, bir uyutma aracı olarak kullanılmıştır. Din adamlarının kadınlar için düşündükleri de oldukça ilginçtir.

Saint Paul, *“Erkek kadın için yaratılmadı ama kadın, erkek için yaratıldı.”* derken; Saint Thomas D'aquin düşüncelerini: *“Kadının erkeğin nüfuzu altında yaşaması mukadderdir ve o kendi başına hiçbir yetkiye sahip değildir.”* şeklinde ifade etmiştir.⁸⁵

⁸³ Kırkpınar, **a.g.e**, s. 60.

⁸⁴ Simone de Beauvoir, **Kadın Bağımsızlığa Doğru**, Çeviren: Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul 1986, s. 40.

⁸⁵ Erten, **a.g.e**, s. 28-29.

Bazı Hristiyan mezheplerinde Ortaçağ'da kadının insan olup olmadığı tartışılmıştır. O, şeytanın arkadaşı, kötülüklerin, suçun kaynağı olarak görülmüştür. İngiltere'de XVI. yüzyıla kadar kadın murdar sayıldığı için, İncil okuyamamıştır.⁸⁶

Kadın Ortaçağ'da, hak iddia edemez, erkeklerin daha iyi yaşamalarını sağlayan aracı yaratıklardır. Erkeklerle, onlar istemedikçe hiçbir şeyi paylaşamazlar. Yaşam biçimleri, birlikte oldukları erkekçe düzenlenir. Alınır, satılır bir mal niteliğindedir.⁸⁷

Ortaçağ'da yürürlükte olan Salien Kanunu, taşınmaz mallarda kızların miras haklarını tanımamıştır. Oysa mal, meşru ve gayrimeşru oğullar arasında paylaştırılmıştır. Kralın malı sayılan ülke de, meşru ve gayrimeşru oğullar arasında paylaştırılmıştır. Frank İmparatorluğu'nda kız çocukları uzun süre hükümdar olamamışlardır. Kudüs, Antakya Kıbrıs ve Trablus gibi krallıklarda bile, XII. ve XIII. yüzyıllarda, oğulları olmayan hükümdarların kızları tahta çıkamamıştır.⁸⁸

Sanat ve bilimde atılımlar çağı olarak bilinen Rönesans da, Ortaçağ kadınının toplumdaki yerini değiştirmemiştir. Kadının hukukî durumu aynen devam etmiştir. Bu dönemde kadının durumuna karşı çıkan yazarlara, erkekleri kınayan düşünürlere rastlanır. Kadınlar arasında az da olsa, sanat tartışmaları yapacak kadar eğitilmiş kadınların sesleri duyulur.⁸⁹ Rönesans bireyciliğe değer veren bir dönem olduğu için, kuvvetli kişilikleri olan kimseler ister erkek olsunlar ister kadın cinsiyet ayırt etmeden gelişebilme olanağı bulmuşlar; sanat, edebiyat ve felsefe ile uğraşmışlardır.⁹⁰ Batı'da kadınların kısıtlanmaları, yeterince ilerleyememeleri ve bulundukları konumdan kurtulmaları için kadınların eğitilmesi gerektiğini savunan kişi, Ortaçağ'ın ilk profesyonel kadın yazarı olan Christine de Pisan olmuştur.⁹¹

XV. yüzyılda artan ekonomik sıkıntılar kadınları daha da çok ezmiştir. Ekonomik güçlüklerin sonucu olarak evlilik yasaları ile kadın daha sıkı baskı altına alınmıştır. Gezgin satıcılara ve kadın hizmetçilere evlilik yasaklanmıştır. Çünkü

⁸⁶ Tümer, **a.g.m.**, s. 174.

⁸⁷ Erten, **a.g.e.**, s. 30.

⁸⁸ Sevinç, **a.g.e.**, s. 48; Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 60.

⁸⁹ Erten, **a.g.e.**, s. 30.

⁹⁰ Arat, **a.g.e.**, s. 28.

⁹¹ Burçin Erol, "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk ve Batı Kadını*", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu, 10-11 Aralık 1994)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1994, s. 147.

herkes nüfusun artmasından ve artan nüfusun ekonomik bunalımı daha da arttıracığından korkmuştur.⁹²

Orta sınıfa mensup kadınlar bu dönemde olabildiğince ezilmektedir. Çalışıyorsa en düşük ücretle çalışmak zorundadır. Loncalar, kadınların çalışmasına karşı çıkmakta ve ustabaşı olmalarını engellemektedir. Bu nedenle, kadınlar zengin evlerde, çok düşük ücretlerle ev işlerinde çalışmak zorunda kalmışlardır.⁹³

İngiltere’de ilk tepkiler çalışma saatlerinin uzun olmasına ve ücretlere yönelik olmuştur. 1647’de uzun çalışma saatlerine karşı bir dilekçe parlamentoya (Avam Kamarası’na) sunulmuştur. Barışı destekleyen ve zorunlu askerliğe karşı çıkan protestolar yapılmıştır.⁹⁴

XVII. ve XVIII. yüzyıllar Batı’da feodal ekonomiden sanayi ekonomiye geçiş dönemidir. Bu yüzyıllarda tarım sektörü dışında kadın pek üretken değildir. Kadınlar vasıfsız işçi olarak görüldükleri için piyasa dışına sürülmüş veya çok düşük ücretlerle çalıştırılmıştır. Ayrıca bu dönemde kadın eve kapılmaya çalışılmıştır.⁹⁵

Orta sınıfın evli kadını da evde ağır işleriyle sabahdan akşama kadar çalışmıştır. Çünkü ipliğini kendisi eğirmekte, kumaşını kendi dokumaktadır. İhtiyacı olan mumu, sabunu kendi yapmaktadır. Evinde ağır işçi gibi çalışan orta sınıf evli kadının yaşamındaki tek renkli taraf, pazardan pazara kiliseye gidişi olmuştur.

XVIII. yüzyılda da töreler oldukça katıdır. Genç kızlar sert eğitimden geçiyorlar, kendilerine sorulmadan evlendirilip çoğu defa hayat boyu mutsuzluğa mahkûm ediliyorlardı. Alt sınıflarda ise kızların okuması hem anlamsız, hem de olanaksızdır. Onlar şiddetli bir baskı ve yoksulluk içinde büyüyüp yaşıyorlardı.⁹⁶

İngiltere’de kadınlar ağır şartlara karşı tepki göstermişlerdir. Mary Wollstonecraft “*Kadın Hakları*” savunmasını yazarak, kadın erkek eşitsizliği ve eğitimde cinsiyetçiliğe karşı çıkmıştır.⁹⁷

XVIII. yüzyılda Batı’da yeni bir sosyal ortam oluşmuş; kadınlar salonlar açmıştır. Üst sınıflara mensup hanımlar bu salonlarında yazar ve şairleri himaye etmiş; kadın yazarlara imkân sağlanmış ve oluşturulan entelektüel ortamda kadınların

⁹² Arat, **a.g.e.**, s. 29.

⁹³ Erten, **a.g.m.**, s. 31.

⁹⁴ André Michel, **Feminizm**, Çeviren: Şirin Tekeli, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul 1979, s. 73.

⁹⁵ Michel, **a.g.e.**, s. 77; Erol, **a.g.e.**, s. 147.

⁹⁶ Arat, **a.g.e.**, s. 30-31.

⁹⁷ Erol, **a.g.m.**, s. 147.

kendilerini geliştirmeleri amaçlanmıştır. Bu salonların en tanınmışları Paris'te bulunmaktadır. İngiltere'de bu hanımlara "*Blue Stockings*" denilmiştir. Bu salonlar Londra, Viyana, Roma, Kopenhag ve Berlin gibi diğer Avrupa şehirlerinde açılmıştır.⁹⁸ Orta sınıfa mensup kadınlar için durum böylesine iç açıcı gelişmeler içermemiştir.⁹⁹

1789 Fransız Devrimi'nin hazırlanmasında ve başarılmasında kadınlarının çabası önemlidir. Ama Şehir Meclisi'nin kapılarına "*ekmek isteriz*" diye dayanan, Versailles'a 8000 kişi ile yürüyen kadınlara, Fransız Devrimi de hukuksal haklar vermemiştir. Napolyon, "*Tabiat kadınları bizim kölemiz olarak yarattı*" demiştir. Fransız Medeni Kanunu'nun 213. maddesinde: "*Koca karısını korumalı, kadın kocasına itaat etmelidir.*" denilmektedir.

Fransız Devrimi de kadının toplumdaki yerini değiştirmemiştir. Bununla birlikte kadın hakları ile ilgili tartışmalar güncellik kazanmıştır.¹⁰⁰

2. Sanayi Devrim'den Sonra Batı'da Kadın

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren bir yandan teknik gelişimin hız kazanması yeni girişimlere ortam hazırlarken, diğer yandan sömürgeciliğin sağladığı büyük para birikimi, insanlık tarihinde yeni bir dönemin açılmasına yön vermiştir. Önce İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, giderek diğer Avrupa ülkelerinde de kendini göstermiştir.¹⁰¹

Sanayi Devrimi ile beraber toplumsal ve ekonomik değişiklikler kendini göstermeye başlamıştır. Endüstrinin hızlı gelişimi, daha çok sayıda işçiye, iş bölümünün artmasına neden olmuştur. Avrupa sanayisi için yeni pazarların açılması, yalnız üretim yöntemlerini değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda duygu ve düşünceleri de etkilemiştir¹⁰². Bu döneme kadar, kadının yerinin evi olduğunu savunanlar, din ile uğraşarak, gergef işlemekle onun değer kazandığını ileri sürenler, görüşlerini değiştirmeye başlamıştır. Çünkü artık iş gücüne gereksinim duyulmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, karın tokluğuna çalışmaya mecbur olan kadın, ev işlerinde çok düşük ücretle çalışmaktadır. Sanayide çalışmak onlar

⁹⁸ Erol, **a.g.m**, s. 148.

⁹⁹ Arat, **a.g.e**, s. 30.

¹⁰⁰ Erten, **a.g.e**, s. 33.

¹⁰¹ Erten, **a.g.e**, s. 31.

¹⁰² Arat, **a.g.e**, s. 30.

için bir kurtuluştur. Bu yüzden erkek işçilere göre düşük ücretle çalışacaktır. Daha da etkili olan unsur ise, yüzyılların baskısı altında ezilmiş kadın ayrıca uysaldır.¹⁰³

Böylece, kadınların ekonomik alanda çalışabileceği yeni bir dönem başlamıştır. Dokuma endüstrisi, elbise ticareti, dantel ticareti gibi kadınlar için yeni iş sahaları açılmıştır. Bu yüzyılda İngiltere ve İskoçya'da dokuma ve baskıcılık endüstrisinde 100.000 kadın işçi, 800.000 çocuk, uzun iş saatleri ve kötü koşullar altında çalışmıştır.¹⁰⁴

Kadın, Sanayi Devrimi süresince kendini iki savaşın içinde bulmuştur. Bunlar, emekçi sınıfın sermayeyi elinde tutanlara karşı verdiği savaş ile toplumdaki gerçek yerini bulabilme savaşıdır. Aynı dönem içerisinde kadın iki yönden sömürülmüştür. Birincisi, toplumdaki ikinci sınıf konumuyla erkekler tarafından; ikinci olarak, emek arz eden kişiliği nedeniyle sermaye sınıfı tarafından sömürülmüşlerdir. İşte çift yönlü sömürü ve savaş, çağdaş kadını oluşturmuştur. Çağdaş kadının doğuşu ve toplumdaki yerini alışı da XIX. yüzyılın ortalarında sınıfsız toplumların yerini alışı ile gerçekleşmiştir.¹⁰⁵

Kadının tanımı, XIX. yüzyıl başında tam olarak şekillenmiş değildir. Yüzyılın ilerleyen dönemlerinde ailenin yeniden anlam kazanmasıyla bu konu yeniden gündeme gelmiş ve kadın, olumsuzlukların öznesi olarak tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Kadınlar ile ilgili düşünceler, kadın hakları üzerine değildir. Tartışmalar kadınların hukukî açıdan birey olarak mı, yoksa erkeği tamamlayan, ona bağımlı kişiler olarak mı düşünülmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁰⁶ Bu dönemde kapitalist sistemin birimi olan aileyi, erkek egemenliği altında koruma çabaları hâkimdir. Erkek ekonomik güçtür. Kadın ise çocuk doğurur, kocasının denetimi altında yaşamına devam ederdi. Erkek çocuk, baba adını sürdürürdü. İşini, mirasını devralırdı. Kız çocuk ise evlenir, annesinin yaşamını koca evinde sürdürürdü.¹⁰⁷

XIX. yüzyılda kadın hakları üzerine tartışmalar, kesin olarak erkeklerin tekelindedir. Burjuvanın bu yüzyılda saygınlık kazanması, kadınlar hakkındaki

¹⁰³ Erten, **a.g.e**, s. 31.

¹⁰⁴ Arat, **a.g.e**, s. 30.

¹⁰⁵ Erten, **a.g.e**, s. 32.

¹⁰⁶ Süheyla Kadioğlu, **Bitmeyen Savaşım (Kadın Hareketleri Tarihi: 1)**, Selen Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 178.

¹⁰⁷ Erten, **a.g.e**, s. 34.

görüşlerin su yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Burjuva, kadının lehine gelişen her türlü olaya karşı çıkmış; bir taraftan kadının eşitsizliği ve zekâsı üzerinde tartışmalar sürerken, diğer taraftan burjuva yavaş yavaş, ama kararlı bir şekilde, toplumlara ataerkil yapıyı yerleştirmiştir. Bu nedenle, Almanya’da, F. Schlegel gibi kimi düşünürler, 1800’lerde kadınlar hakkındaki bu önyargıları çürütmeye çalışınca, olay skandal olarak yorumlanmış ve düşünürler arasında fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır.¹⁰⁸

İngiltere’de, diğer Avrupa ülkelerinde görüldüğü gibi, XIX. yüzyıl kadını, geleneksel ve ilerici fikirlerin karışımı düşünce ve tutumların çerçevesinde tanımlanıyordu. Erkek ve kadın, iki karşıt cins olarak niteleniyor ve erkeğe, akılcılık, kadına da duygusallık tanımlanıyordu. Bu nedenle, kadının erkeğe boyun eğme zorunluluğu düşüncesi, yumuşak bir ifadeyle ifade edilerek, “*kadın, erkeğin kişiliğini tamamlayan*” bir varlık olarak gösteriliyordu. Bu anlamda, kadının özellikleri, yumuşaklık, iyilik, duygusallık, uysallık ve sevecenliktir. Ayrıca kadının kişiliğinin ana öğeleri; alçak gönüllülük, çekingenlik, kendi çıkarlarını ön plânda görmemek ve ruhsal temizliktir. Ama kadının olumlu olduğu kadar, olumsuz özellikleri de vardır ve bunlar sayılamayacak kadar çoktur. Burjuva kadını örnek kadını temsil ederken, kötü nitelikleri kişiliklerinde barındıran kadınlar, genellikle soylu sınıf ve alt sınıftan (işçi sınıfı) kadınlardır. Ama kadınların eksik ve kötü yanlarını düzeltmek mümkündür. Çünkü kadının kötü yanlarını ortaya sermesi, çevresi ile yakından ilgilidir. Örneğin; zor koşullar altında çalışma ve ağır işler, yoksulluk, yanlış eğitim ve de kadının boş zamanının çok olmasıdır.

İngiliz düşünürlerin kafalarını en çok kadınların politikada olası etkin rolleri kurcalamıştır. Kadınların devlet vatandaşı olduğunu açıklamak istememişlerdir. Bu tartışmalar sürerken, R. Owen’ın; “*İnsan ırkının yarısını oluşturan erkeklerin, kadınlara, yani diğer yarıya, zorla el koymaları (ve) onların, politik, sivil ve evcil tutsaklıklarına karşı bir savunma söylevi*” başlığını taşıyan yazılar, feminist bir dönemin başlangıcı olmuştur.¹⁰⁹

Fransızca “femme-kadın” sözcüğünden türetilmiş olan feminizm, Türkçe sözlükte “*Toplumda kadının yararlanacağı hakları çoğaltmak ve erkeğine eşit kılmak amacını güden düşünce akımı*” olarak tanımlanmıştır. Fransızca sözlükte feminizm sözcüğü “*Kadının toplumsal hak ve işlevlerinin geliştirilmesi için*

¹⁰⁸ Kadioğlu, a.g.e, s. 183.

¹⁰⁹ Kadioğlu, a.g.e, s. 186-187.

çabalayan düşünce akımı” olarak nitelendirilmiştir. Bu tanımlardan da anlaşıldığı gibi kadınların tüm dünyada verdikleri savaş aynı çizgidedir.¹¹⁰ Ancak kadın hareketi her ülkenin kendi koşullarına göre şekillenmiş ve mücadelede ülke koşullarına bağlı olmuştur.¹¹¹

Genel olarak feminizm, kadın-erkek arasındaki her türlü ayrımcılığa karşı bir akımdır. Toplumsal yaşamda kadınların da erkekler kadar etkin olabileceğini savunan bir görüştür. Feminizm, Fransız Devrimi’nden sonra kadın özgürlüğünün, kadınların seçme, seçilme ve mülkiyet haklarının savunulması şeklinde ortaya çıkmıştır.¹¹²

Kadın sorunu üzerinde tartışmalar, 1830’lu yıllarda başlamıştır. Asırlarca süren soylu kadın imajı bu tarihten sonra önemini yitirmiştir. Bu gelişim İngiltere’de Viktoria dönemine rastlamış ve büyük sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlarla birlikte, erkek ve kadın arasındaki rol ayrımını ve özellikle sosyalist düşünce yapısı içinde olan feminist fikirleri de beraberinde sürüklemiştir. Böylece kamuoyu tarafından yeni bir kadın görüntüsünün oluşturulmasıyla birlikte yeni bir kadın tipi orta çıkmıştır. Kadınlar İngiltere’de yeni bir bilinçle kadın hareketini başlatmışlardır¹¹³.

XIX. yüzyıl başlarında işçi sınıfı kadın hareketleri ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi kadının çalışma yaşamında aktif rol almasına ve doğal olarak kendi adlarına yeni haklar istemelerine yol açmıştır.¹¹⁴

1836 yılında İngiltere’de kadınlar, işçilerin durumunu düzeltmek için çaba harcamışlar, sendikalarda liderlik yapmışlardır.¹¹⁵ İngiltere’de ilk koruyucu yasalar 1830 yıllarında, Kraliçe Viktoria döneminde çıkmıştır. Bunu 1840’larda ve 1890’lardaki diğer yasalar izlemiştir¹¹⁶.

XIX. yüzyılda sendikacıların büyük çoğunluğu kadın ücretlerinin düşük olduğunu kabul ediyor, ama bunu değiştirmenin mümkün olmadığı görüşünde birleşmektedir. Onlar da işverenler gibi, kadınların fizikî zayıflıkları nedeniyle

¹¹⁰ Aslı Yapar, *Türkiye ve Fransa’da Dergicilik Olgusu ve Kadın Dergilerinin Karşılaştırılması*, İstanbul 1999, s. 64.

¹¹¹ Çakır, *a.g.e.*, s. 21.

¹¹² *AnaBritanica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1989, C. 8, s. 497.

¹¹³ Kadioğlu, *a.g.e.*, s. 186-187.

¹¹⁴ Yapar, *a.g.e.*, s. 64.

¹¹⁵ Michel, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹⁶ Kadioğlu, *a.g.e.*, s. 229.

çalışmamaları gerektiği düşüncesindedirler. Kadınlar, öncelikle eşlik ve annelik görevlerini yerine getirmelidir. Sonuçta sendikalar da kadınların örgütlenmezlerse başarılı olamayacaklarını anlamışlardır. 1890 yılında İngiltere’de 37.000 örgütlü kadın vardır. Bunlardan yaklaşık 30.000’i tekstil sektöründe çalışmaktadır. Kadınların sendika içindeki sayıları erkeklere oranla çok azdır.¹¹⁷

1875’ten sonra Avrupa’da ilk ve orta öğretim hızla gelişip yaygınlaşmıştır. İngiltere’de Queen’s College’de 1848’den itibaren eğitimci yetiştirilmiş kadınlar, öğretmen olarak kabul ve saygı görmeye başlamıştır.¹¹⁸

Amerika Birleşik Devletleri’nde yayınlanan Tower Factory Girls dergisinde ücretler, çalışma süresi ile ilgili isteklere yer verilmiştir. 1850’lerde sendikalarda kadın kolları kurulmuştur. Almanya’da ise 1891’de çalışan kadın ve erkeklerin hak eşitliği teorik olarak kabul edilmiştir. A.B.D, İngiltere ve Fransa’da kadın işçiler çok tepkilere maruz kalmışlar ve kadınlar işe alındığında erkek işçiler protesto ederek greve gitmişlerdir.¹¹⁹

XIX. yüzyıl Batı’da kadınların her konumda eğitim haklarını kazandıkları ve üniversitelere girdikleri bir dönem olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri’nde kadın üniversiteleri kurulmuş New York’da 1865’te Tıp Fakültesi açılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde 1847’de Elizabeth Blacwell tıptan mezun olmuştur. Edinburg Üniversitesi’nde 1869’da ilk kadın öğrenciler protesto edilmiştir. Aynı tarihlerde Zürih’te üniversiteye kadınlar kabul edilmiştir. 1876’da Rusya’da kadınlar üniversiteye alınmış; bununla birlikte 1881-1905 yılları arasında kadınlar bu eğitimden mahrum kalmışlardır. İngiltere’nin Londra, Oxford ve Cambridge Üniversiteleri kadınlara kapılarını açmışsa da ancak I. Dünya Savaşı’ndan sonra onlara diploma hakkı tanınmıştır.

İstatistiklere göre, XIX. yüzyılın başlarında, Paris’te, 1/5 kadın ücretlidir. Bu dönemlerde sanayi tam olarak fabrikalara geçmediği için, kadınların büyük bölümü, evlerinde çalışmaktadır. Aynı dönemlerde Almanya’da çalışan kadınların yarısından fazlası hizmet sektöründedir.¹²⁰

¹¹⁷ Kadioğlu, **a.g.e**, s. 223.

¹¹⁸ Erol, **a.g.m**, s. 150.

¹¹⁹ Erol, **a.g.m**, s. 149.

¹²⁰ Kadioğlu, **a.g.e**, s. 214-215.

Fransa’da işçi hakları ve reformlar konusunda kadınlar başı çekmiş ve bu görüşlerini çeşitli yayınlarla ifade etmişlerdir. 1849’da yayınlanan Kadın Görüşü ve Kadının Sesi’nde kadınlara temsil hakkı ve oy hakkı istenmiş; ekonomik haklar, kreş talep edilmiş ve uzun çalışma saatlerine karşı çıkılmıştır. Joanne Deroin ve Pauline Roland tutuklanacağını bile bile İşçi Dernekleri Federasyonu’nu kurmuşlardır.¹²¹

Fransa’da orta öğretim hakkı kızlara erkeklerden sonra tanınmışsa da 1861 yılında Fransa ilk defa kadınlara üniversite diploması vermiştir. Üniversiteler kadınları üniversitelere çok zor kabul etmiştir. Özellikle hukuk ve tıp fakültelerinde daha fazla sorun çıkmıştır. Fransa’da baroya ilk müracaat eden kadının portresi yakılmış ve İspanya’da ilk kadın öğrenci taşlanmışır.¹²² Fransa ve İtalya’da eğitim laikleşerek rahibelerin yerini öğretmenler almıştır.

Almanya’da da kadınların devrimci harekete etkin şekilde başlamaları 1848 hareketi ile olmuştur. Kadınlar Almanya’da dergiler yayınlamışlar; kadın haklarını savunmuşlar ve parti kolları kurmuşlardır. Bu dönemde yayınlanan Kadın Gazetesi ve Kadın Hakları dergisi kadınların eşit eğitimi, kamu görevleri yapması ve çalışma hakkını savunmuştur. 1881’de yayınlanan Kadın Yurttaş adlı dergi, kadınlar için siyasal haklar isteyen ilk yayın olmuş ve 1897’de La Fronde feminist dergisi yayınlanmaya başlamıştır.¹²³ Kadın haklarının ön plana alındığı gerçek hareketlerin, ilk kadın derneklerinin kurulmasıyla 1865’ten itibaren başladığı görülür. Kadın derneklerinin ana konularını “*eğitim ve çalışma koşulları*” oluşturmuştur.¹²⁴ İsveç’te ise 1870’de ilk kadın cemiyeti kurulmuş ve malî konularda bağımsızlık konusunda yayın yapmıştır.¹²⁵

Almanya’da 1837’de Froebel ilk çocuk bahçesini kurmuş ve kızlar için ilkokul ve meslek okulu için mücadeleler verilmiştir.¹²⁶

¹²¹ Erol, **a.g.e**, s. 149.

¹²² Ayla Düz, “*Kadının Bağımsızlık Savaşı: Kadın Hakları Nasıl Kazanıldı?*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, 1975, Yıl:11, C. 1, s. 52-53; Erol, **a.g.m**, s. 150.

¹²³ Michel, **a.g.e**, s. 107.

¹²⁴ Kadioğlu, **a.g.e**, s. 219.

¹²⁵ Erol, **a.g.e**, s. 150.

¹²⁶ Taşkıran, **a.g.e**, s. 25; Gülay Arıkan, “*Osmanlılarda, Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler*”, **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu’ndan Ayrışım**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 323.

İş dağılımının çeşitli kollara ayrılmasıyla, orta sınıf kadınları için yeni iş alanları açılmıştır. Bunların başında mağaza, daire, postane ve sigorta işlerinde memurluk, sekreterlik, daktiloculuk, hastanelerde hemşirelik, okullarda öğretmenlik gibi işler gelmektedir. Önyargılara karşın, her alanda ucuz kadın memurlara rağbet artmıştır. Avrupa okulları evlenen kadınları hemen işten çıkarmıştır. İngiltere’de erkek sekreter bulmak zordur. Almanya’da telgraf idaresi kadınları yardımcı işgücü olarak almıştır. Fransa’da, telgraf dairelerinde çalışan kadın ve erkekler, ayrı ayrı oda ve bölmelerde çalışmıştır. Böylece tehlikeli bir durumun oluşması önlenmiştir. Ayrıca aynı işi yapan kadın ve erkeğin farklı ücret aldığı da gizlenmiştir. Almanya ve İngiltere de memurluk yapan kadının evlenmesi yasaktır.¹²⁷

I. Dünya Savaşı’ndan önce kadınlar için en geniş iş imkânı öğretmenliktir. Bunu posta ve telgraf memurluğu takip etmiş ve bunlar kadının ilk kamu görevlerini oluşturmuştur.¹²⁸

1890 yılında on beş Avrupa ülkesinin katıldığı bir kongrede, çalışan kadınlara ilk defa 4 haftalık bir annelik izni tanınmıştır. Fransa’da, 1886’da feministler hamile kadınlar için kampanya açarak, onlar için hamilelik izin yasası istemişlerdir. Burada da doğumdan önce ve doğumdan sonra ücretsiz izin gibi konuları içeren bir yasa 1909’da çıkarılmıştır.¹²⁹

Fransa’da kadın hakları sürekli gel git yapmıştır. 1880’lerde, kadınlar ilk olarak eğitim alanlarında, bakanlıklarda ve encümen adaylığında seçme seçilme haklarına kavuşmuşlardır. Hatta 1792’de mahkemelerde tanıklık hakkı verilmiştir. Ama bu 1803’te yeniden ellerinden alınmış, 1897 yılında mahkemelerdeki şahitlik hakkını yeniden elde etmişlerdir. Kadın hakları sorunu çok benzer gelişmelerle İtalya’da 1877, Cenevre’de 1897 ve Almanya’da 1900’lü yıllara kadar sürmüştür. Diğer bir sorun da annelerin çocukları üzerindeki annelik hakkıdır. Almanya, Belçika, Hollanda, İsveç ve Fransa’da kadınlar annelik haklarına 1900 ile 1909 yılları arasında kavuşmuşlardır.¹³⁰

1850’lerde güçlenen feminizmin, ilk aşamasında, kadın hakları ön plâna çıkmıştır. Kadınlara oy hakkının verilmesi sorunu ilk defa XIX. yüzyılda tartışılmaya

¹²⁷ Kadioğlu, **a.g.e.**, s. 221-222.

¹²⁸ Erol, **a.g.m.**, s. 150.

¹²⁹ Kadioğlu, **a.g.e.**, s. 203.

¹³⁰ Kadioğlu, **a.g.e.**, s. 247.

başlanmıştır. Çünkü XIX. yüzyıl boyunca Batı toplumlarında iki paralel gelişme olmuştur. Bir yandan seçmen sayısı gittikçe artmış, oy hakkı kademe kademe her sınıftan ve renkten erkeğe tanınmıştır. Diğer yandan da kadınların eğitim imkânları gelişmiş, işçi olmanın ötesinde meslek sahibi olmuşlardır. Öyle bir aşamaya gelinmiş ki, Batı toplumunda oy vermeyen tek grup kadınlar kalmıştır. Siyasî hak için mücadele veren ilk kadınlar sık sık “*okuma yazma bilmeyen, alkolik, akıl hastanesindekiler dâhil her erkek oy kullanırken, biz niye kullanmıyoruz?*” sorusuyla toplumun önüne çıkmışlardır.¹³¹ Kadınların oy hakkı istemeleri tartışma konusu olmuş; günlük hayatın bir parçası haline gelmiştir. Her gün gazetelerde bu konuda makaleler çıkmış, karikatürler bu konuya değinmiştir. Hiçbir sosyal olay belki de bu kadar alay konusu edilmemiştir. Kadınların oy hakkı istemeleri çoğunluğa akıldışı gelmiştir.¹³²

Kadınların oy hakkından mahrum bırakılması, dünya tarihinde, en yaygın ve en uzun kısıtlama olmuştur. Bu kısıtlamanın sebebi, kadın-erkek eşitsizliğine ya da kadın ve erkeğin toplumsal konumlarının farklılığına bağlanmıştır. Toplumsal roller bakımından, ataerkil aile yapısına göre, kadın doğal olarak ev kadını, erkek ise evi geçindiren kişidir. Bu durumda, kadına ev işlerinin sorumluluğu verilmiş, toplumsal konuların da erkeğe bırakılması savunulmuştur. Erkek nasıl ailede hâkimse, toplumda da bu hâkimiyetin devam etmesi doğal sayılmıştır. Bu düşünceler çerçevesinde, kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermek için bir neden yoktur. Bu durum, kadın düşünceleri, kadınların haklarını savunmaya sürüklemiştir.¹³³

XIX. yüzyıl süresince, oy kullanma hakkı aşamalı olarak feminist isteklerin merkezine yerleşmiştir. Kadınların tam vatandaş olarak tanınması, reformların daha ileri götürülmesi ve kadınların yaşamlarında uygulamaya yönelik değişiklikler yapılabilmesi için kadınların oy kullanması gerekmektedir. Fakat oy hakkının kazanılmasının zor bir mücadele olduğu ortaya çıkınca, mücadele 20-30 yıl daha sürmüştür.¹³⁴

¹³¹ Mina Gümrükçüoğlu, “İngiltere ve ABD’de Sufrajat Hareketi”, **NTV Tarih**, Aralık 2009, S: 11, s. 38.

¹³² Günseli Özkaya, **Tarih İçinde Kadın Hakları**, Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkı 50. Yıl, 1984, s. 10; Gümrükçüoğlu, **a.g.e.**, s. 39.

¹³³ Gürgün Say, **Siyasal Değişimde Kadın Boyutu**, İstanbul 1998, s. 3-4.

¹³⁴ Margaret Walters, **Feminizm**, Çeviren: Hakan Gür, Kültür Kitaplığı, Ankara 2009, s. 98.

Liberal ve sosyalist erkeklerin arasında kadın haklarını savunan çok kişi vardır.¹³⁵ Örneğin İngiliz liberalizminin önemli ismi John Stuart Mill, 1867’de Manchester’da kadınların kurduğu ilk oy hakkı komitesinin hazırladığı dilekçeyi, bir milletvekili olarak parlamentoya sunmuştur. Böylece kadınlar Belediye Meclislerine seçilme hakkını elde etmişlerdir.¹³⁶ 1903’te İngiltere’de Kadınların Sosyal ve Politik Birliği’ni kurmasıyla, daha da önemli adımlar atılmıştır. Bu dernek daha çok militandır. Yöneticileri kışkırtıcı eylemlerde bulunarak kadınların oy hakkını gündemde tutmuşlardır. Sonunda, Mart 1918’de 30 yaş üstü mülk sahibi kadınlara seçme ve seçilme hakkı, Avam ve Lordlar Kamarası’nda büyük çoğunlukla kabul edilmiştir.¹³⁷

Amerika Birleşik Devletleri’nde, 1848’de Seneca Falls’ta toplanan ilk Kadın Hakları Kongresinde kadınlara oy hakkı istenmiştir. Wyoming 1869’da kadınlara ilk oy hakkını veren eyalet olmuştur. Mahkemelerde, evli kadının eşi karşısındaki geri durumu tartışılmıştır. Toplantıda, kocanın kadına ait mal, mülk ve geliri üzerinde tanınan denetim yetkisinin geniş olmasını eleştirmişlerdir. Bunun nedenini de kadınların içinde bulundukları hukuksal ve siyasal eşitsizliğe bağlamışlar ve ayrıntılarıyla ele almışlardır. Amerika’da köleliğin kaldırılması için başlatılan akıma paralel olarak yürütülen bu mücadele, kadının evlilik durumu ve aile içindeki yeri, uzun tartışmalara neden olmuştur.¹³⁸

Amerikalı kadınlar siyasal hak elde etmek için 1869’da Kadın Oy Hakkı Ulusal Derneği’ni kurmuşlardır. 20. yüzyılda İngiltere’deki militan kadın grubunun bir benzeri, Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmıştır. Ocak 1917’de, Beyaz Saray önünde kadınlar, tarihi bir eylem yapmıştır. 1920’de Woodrow Wilson döneminde Amerika Birleşik Devletleri’nde kadınlara oy hakkı verilmiştir.

Almanya’da Kadınlar Birliği 1865’de kurulmuştur. 1904’te Berlin’de Milletlerarası Kadınlar Kongresi yapılmış; 1918’de kadınlara seçim hakkı verilmiştir. Erkek ve kadın arasındaki eşitlik ise 1948’de tanınmıştır. 1899’da ilk defa Avusturya Kadın Birliği kurulmuş ve 1918’de de kadınlara oy kullanma hakkı verilmiştir.¹³⁹

¹³⁵ Kadioğlu, **a.g.e.**, s. 186.

¹³⁶ Gümrükçüoğlu, **a.g.e.**, s.38.

¹³⁷ Gümrükçüoğlu, **a.g.e.**, s. 39.

¹³⁸ Kadioğlu, **a.g.e.**, s. 267-268.

¹³⁹ Meliha Torkak, **Yabancı Memleketlerde Kadın Hareketleri**, Akın Matbaacılık, Ankara 1955, s. 10-11.

Fransız kadınları 1789 Fransız İhtilâli'nin önemli aktörleri olsalar da, oy kullanma konusunda geri plânda kalmışlardır. 1901'de Milli Kadın Birliği kurulmuş ve birlik devletlerarası birliğe katılmıştır. Ama ilk defa General de Gaulle döneminde 1945 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.¹⁴⁰

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi için mücadele eden ülkelerin başında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde olmasına karşın, kadınlara oy hakkı veren ilk ülkeler bunlar olmamıştır. 1893'te Yeni Zelanda, 1902'de Avustralya, 1906'da Finlandiya ve 1913'te de Norveç, kadınlara ulusal seçimlerde oy kullanma hakkı vermiştir. Bu tarihlerde İsveç ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ise bazı yerel seçimlerde kadınlar oy kullanma hakkına sahiptir.¹⁴¹ 1914-1936 döneminde, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 28 ülkede kadınlar, ulusal seçimlerde oy kullanma hakkını elde etmişlerdir.¹⁴²

Kadınlar yıllar süren mücadeleleri sonucunda oy kullanma hakkına sahip olmuşlardır. Bunun en önemli sonucu ise uluslaşma sürecini bizzat kendi elleriyle inşa etmiş olmalarıdır. Genelde kadınlar ve özelde feministler bir yandan oy hakkı, diğer yandan devlet yönetimine katılım gibi siyasetin yaygınlaştırılmasının araçlarından biri olan milliyetçi süreçleri desteklemişlerdir. Hatta kendi mücadelelerini milliyetçi mücadelenin bir parçası olarak da görmüşlerdir.¹⁴³

¹⁴⁰ Torkak, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁴¹ Cahit Dinçtürk, **Kadın Haklarının Gelişimi**, Bolu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Bolu 1990, s. 17-18; Arat, **a.g.e.**, s. 39-40.

¹⁴² Rusya 1917, Birmanya 1922, Ekvator 1929 ve Türkiye 1934 yıllarında kadın haklarını resmen kabul ederken, II. Dünya Savaşı'ndan sonra da İtalya, Romanya, Yugoslavya ve Çin de bu ülkelere katılmıştır. Bunu izleyen yirmi yılda kadınların oy kullandığı ülke sayısı yüzü geçmiştir. İsviçre gibi medeni bir ülke bile 1971 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Dinçtürk, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁴³ Elif Ekin Akşit, "*Hanımlara Mahsus Milliyetçilik: Fatma Aliye ve Erken Milliyetçi Stratejiler*", **Kebiket İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S: 30, Yıl: 2010, s. 58.

B. İSLÂM ÜLKELERİNDE KADIN HAREKETLERİ

Kadın hareketleri yalnız Avrupa’da değil, aynı zamanda İslâmiyet’in yayıldığı ülkelerde de kendini göstermiştir. Lakin bu ülkeler içinde Türkiye’de kadın hareketleri daha erken dönemlerde başlamış ve bu konuda önemli işler yapılmıştır. Türkiye bu alanda doğu ülkelerine de örnek olmuştur.

Müslüman ülkelerinden Mısır’da kadın hareketleri 1919 yılında başlamıştır. Bu hareketin Mısır’daki önderi Hoda Charaovic Pasaha’dır. Bu kadın 1926-1929 yıllarında Paris’te yapılmış olan Dünya Milletleri Kongresine, başörtüsünü doğu ve batı tarzında bağlayarak, bu iki tarzın sentezi olarak örmüştür. Bu haliyle kongrede büyük ilgi görmüştür.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Mısır’da da kadınlar önce eğitim alanında mücadele vermiştir. 1929 yılında da kadınların eğitim görmesine izin verilmiştir. 1954 yılında kadınlar seçimlere katılmak için açlık grevine girmiştir.¹⁴⁴ Bu durumda göstermektedir ki Mısırlı kadınlar 1954 yılından sonra seçim hakkı elde etmiştir. Batı’nın doğu ülkelerinden daha gelişmiş olduğu, doğulu milletlerin kadınlarının çok geri olduğu hala tartışılan bir konudur. Oysa Fransa’da kadınlar seçme ve seçilme hakkına 1945 yılında sahip olmuşlardır.¹⁴⁵ Almanya’da ise 1948 yılında kadın ve erkek arasında ilk defa hakların eşit olduğu kabul edilmiştir.¹⁴⁶ Demokrasinin ve insan haklarının temsilcisi olarak gördüğümüz batı ülkeleri ile doğu ülkelerini kıyaslayınca, batıda kadınların çok da erken dönemlerde haklarını elde ettiklerinin söylenmesi mümkün değildir.

Henüz 15 Ağustos 1947 tarihinde bağımsızlığına kavuşan Pakistan’da ise kadın hareketleri hızlı ilerlemiştir. Kadın hareketinin lideri konumunda olan Begum Liakat Ali felsefe doktorudur. Henüz ülke bağımsız olmadan önce Begum Liakat, Pakistan kadınlarının çalışmalarıyla ilgilenmiş; onların sosyal hayata katılması için çaba harcamıştır. Genç aristokrat kadınların hemşire olarak çalışmalarını sağlayan Begum Liakat, Pakistan Kadınlar Birliği’ni kurmuş, ev endüstrisinin gelişmesine destek olmuştur.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Torkak, **a.g.e**, s. 17.

¹⁴⁵ Torkak, **a.g.e**, s. 13.

¹⁴⁶ Torkak, **a.g.e**, s. 11.

¹⁴⁷ Torkak, **a.g.e**, s. 17-18.

C. UZAK DOĞU ÜLKELERİNDE KADIN HAREKETLERİ

Hindistan, Çin ve Japonya Uzakdoğu ülkeleri içinde önemli bir yere sahiptir. Bu ülkelerdeki kadın hareketleri konusundaki gelişmelerin tarihî seyri şu şekilde izâh edilebilir:

Hindistan’da aile, pederşahî aile sistemine dayanan büyük akraba topluluğundan ibarettir. Bu kalabalık aile bireyleri dışarıda iş buldukça esas aileden yavaş yavaş ayrılmaya başlamıştır. Böylece kadınlar, okullarda, hastanelerde çalışma imkânı bulmuşlardır. Fakat kadınlara az ücret verildiği için çalışan kadın sayısı artmamıştır. Kadınlar çalışmak yerine evlenmeyi tercih etmişlerdir. Evliliği tercih eden kadınların çoğalması, beraberinde çok eşliliği getirmiştir. Bu duruma engel olmak için tek kadınla evlilik şartı getirilmiştir. Hindli kadınlar 1926 yılından itibaren Hintli Kadınlar Birliği’ni kurarak, kadın hakları konusunda mücadele etmeye başlamışlardır. Bu birlik daha sonra Uluslararası Kadın Meclisi adlı Milletlerarası Kadın Birliği’ne bağlanmıştır.

1951 yılındaki Hintli kadınlar toplantısında, Hindistan kadınlarına ait özellikle iki konu üzerinde durulmuştur. Bunlardan biri kadınların erken yaşta evlendirilmesi, diğeri ise kadınların az gıda ile beslenmesidir. Sosyal durumları ve erken evlendirilmeleri nedeniyle kadınlar Hindistan’da erken yaşta ölmektedir. Hint Kadınlar Birliği erken evlenmeye engel olabilmek için çalışmıştır.

Hindistan’da kadın hareketinin önderi olan Lakshmi Pandit 1953 yılında Newyork’daki uluslararası kadınlar toplantısını idare etmek ile görevlendirilmiştir. Burada hem doğuyu hem batıyı temsil eden Lakshmi Pandit, kadınlar hakkındaki konuşmasında “*iktisadî hürriyete kavuşmuş olan kadın hakikaten serbesttir*” diyerek kadınların çalışması gerektiğine atıfta bulunmuştur.¹⁴⁸

Çin kadınları diğeri dünya ülkeleri kadınlarından çok daha zor şartlar altında faaliyet göstermişlerdir. Bu ülkenin adetleri kadınları yıllarca ezmiştir. Doğan çocuk kız ise kıymetsiz sayılmış ve babaları tarafından esir olarak satılmıştır. Kadın eşinin malı muamelesi görmüştür.

¹⁴⁸ Lakshmi Pandit, kendisi pek çok torunu olan 50 yaşlarında bir büyükannedir. Kadın hareketlerinde 30 yıla yakın çalışmıştır. Asya’daki kadın hareketlerini günün meselesi haline getirmiştir. İsviçre’de eğitim görmüştür. Daha sonra da Gandi’nin etkisi altında kalmıştır. 44 yaşında Amerika Birleşik Devletleri’nde bir konferans vererek Asya’nın sömürülmekten kurtulması hakkında Amerika nezdinde talepte bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Torkak, a.g.e, s. 18-19.

Çin’de ilk kadın inkılâbı 1905 yılında yapılmıştır. 1906-1907 yıllarında kızlar okumak için başka ülkelere gitmiştir. 1907 yılında kadınların eğitimi fikrini ileri süren bir kadın, dinî kuralları ihlâl ettiği gerekçesiyle idam edilmiştir. Bu mücadelenin sonunda 1920 yılında kadınlar üniversiteye kabul edilmiştir. 1935 yılında ise üniversite öğrencilerinin beşte birini kızlar teşkil etmiştir. 1927 yılında pamuk endüstrisinde çalışan kadınların oranı ise % 72’dir.

1950 yılında evlilik kanunları yapılmış ancak bu kanunlar 1954 yılında yürürlüğe girmiştir. Çin’de kadınların satılması bu tarihlerde yasaklanmış, katı geleneklere karşı mücadele verilmiştir.¹⁴⁹

Uzakdoğu ülkesi olan Japonya Şintuzim ile modern dünyanın değerleri arasında kalmış; bu durum Japon kadınlarının da konumunu etkilemiştir. Şintuzim Allahın sonsuz kudretine ve güneş ilâhesinden gelen kralın sonsuz iktidarına dayanır. Bu inanişâ bağlı olarak Japon kadınının toplumda değeri çok büyüktür. Japon halkı için güneş ilâhisinin oğlu olan kral nasıl önemli ise toplumda aile de o derece mühimdir.

Japon kadın tarihinde, ünlü kadın ressamlar, müzisyenler ve özellikle şairler yetişmiştir. Anneliği himaye amacıyla sekiz yıl mücadele verilmiş; 1937 yılında kadınlar amaçlarına ulaşmıştır. Bugün gebeliğin kanunî imkânlar dâhilinde bertaraf edilmesine izin verilen tek ülke Japonya’dır. Japonya’da kadının seçim hakkı da kanunlaştırılmıştır.¹⁵⁰

Her ülke kendi sosyal ve siyasal konumuna göre kadın hareketlerini başlatmıştır. Batı’da daha erken dönemlere rastlayan kadın hareketleri Doğu’da biraz daha geç tarihlerde gerçekleşmiştir. Kadınlar ilk önce evlilik ve boşanmada özgür olmak, sosyal hayata katılmak, eşit eğitim olanaklarına sahip olmak ve çalışmak konularında mücadele vermişlerdir. Eğitim olanaklarına kavuşan kadın çalışarak sosyal hayatın bir parçası durumuna gelmiş, bilinçlenmiştir. Bu durum kadınların seçme ve seçilme konusunda erkeklerle eşit haklar için talepte bulunmalarına zemin hazırlamış ve uzun yıllar bunun mücadelesini vermişlerdir. Bugün kadınlar seçimlere özgürce katılır duruma gelerek, ülkelerinde başkan, başbakan, bakan, milletvekili görevlerini başarıyla yürütmektedir.

¹⁴⁹ Torkak, **a.g.e**, s. 20-21.

¹⁵⁰ Torkak, **a.g.e**, s. 21.

II. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KADAR OSMANLIDA KADIN HAREKETLERİ (1839-1908)

Osmanlı İmparatorluğu döneminde batıdaki kurumların geleneksel Osmanlı toplumuna aktarılmasıyla başlayan “*Batılılaşma Hareketleri*”, 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile somutlaşmıştır.¹⁵¹ Ferman ile imparatorlukta bütün tebâ eşit sayılmıştır. Buna karşın Avrupa Devletleri, azınlıklara tanınan hakları yeterli bulmayarak daha fazlasını istemiş; 1856 yılında Islâhat Fermanı’nın ilânı, bu baskılar sonucunda gerçekleşmiştir. Bundan sonra azınlıkların ülkede yabancıların da desteği ile okul açma faaliyetlerinde hızlı bir artış olmuştur.

Türk siyasî tarihinin dönüm noktalarından biri de I. Meşrutiyet’in ilânıdır (1876). Ancak Rusya ile yapılan 93 Harbi (1877-1878) yenilgi ile sonuçlanınca, padişah meclisi geçici süre de tatil ettiğini ilân etmiştir. Bu dönem İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri sonucu, II. Meşrutiyet’in ilânına (1908) kadar sürmüştür.¹⁵²

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devlet ve toplum yapısında hızlı bir değişim getirmiştir. Reformlar sadece idarî, askerî ve malî alanlarda değil, geleneksel Osmanlı toplum yapısında, özellikle kentlerdeki yaşam biçiminde ve en önemlisi zihniyet dünyasında da kendisini göstermiştir.¹⁵³

Bu süreçte, İslâmî hukuk kuralları yanında Avrupaî hukuk kuralları oluşturulmuş; iki farklı kurum ve kanunlar birlikte yürütülmeye çalışılmıştır. Eğitim alanında ise medreselerle modern mektepler yan yana hizmet vermiştir.¹⁵⁴

Toplumsal yaşama devletin giderek daha fazla nüfuz etmeye çalıştığı bir dönemde yapılan reformlar aydınlar tarafından tartışılırken, pek çok alanda çeşitli görüşler de ortaya çıkmıştır. Bu alanlardan birisi kadına “*özgürlük*” isteğiyle ilişkilendirilen bir takım yeni fikirlerin ortaya çıkmasıdır. 1860’lı yıllardan itibaren, özellikle büyük şehirlerde yaşayan Müslüman kadınların toplumsal konumları,

¹⁵¹ Aytunç Altındal, *Türkiye’de Kadın*, Havass Yayınları, İstanbul 1985, s. 114; Arıkan, **a.g.m.**, s. 323.

¹⁵² Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997, s. 16.

¹⁵³ Yasemin Avcı, “*Osmanlı Devletinde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşme Meselesi*”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 21, 2009, s. 3.

¹⁵⁴ Taşkıran, **a.g.e.** s. 25.

giyimleri, sosyal yaşama katılımları, toplum içindeki davranış biçimleri Osmanlı modernleşmesinin gözle görülen ve tartışılan yönü olmuştur.¹⁵⁵

Tanzimat Fermanı'nda kadınlarla ilgili hükümler yoktur. Bu dönemde çıkarılan kimi kanunlarda kadınlar lehine hükümler yer almış, kızlar için yeni okullar açılmış, eski yasaklar geniş ölçüde yumuşamış; fikir ve edebiyat alanında, kadının özellikle ailedeki hak ve yetkileri için yazılar yazılmıştır. Ayrıca bu dönemde basın, yeni ve önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu dönemde kadınların savunduğu ilkeler evlilik kurumunun düzenlenmesi, tekeşlilik, eğitimde kadına olanak tanınması ve toplumsal hayatta rahat hareket etmektir.¹⁵⁶

A. EĞİTİM ALANINDA KADINLARA YÖNELİK YENİLİKLER

Tanzimat öncesinde eğitim kurumları Sıbyan ve Enderun Mektepleriyle medreselerden oluşuyordu. Türk kadını ise sadece Sıbyan Mekteplerine gidiyordu. Kızlara daha fazla eğitim imkânı tanınmıyor, toplumda böyle bir ihtiyaç hissetmiyordu. Sadece, idareci veya ulema zümresinden kişilerin kızları ailelerinin desteği ile evlerinde özel ders alabiliyordu. Tanzimat'la birlikte Batı'nın her alanda görülen etkileri, Türk kadını açısından da bazı yenilikler getirmiştir.¹⁵⁷ Tanzimat dönemi, Türk kadınına devlet eliyle mesleki ve kültürel açıdan eğitim kapılarının açıldığı bir dönem olmuştur.¹⁵⁸

1. İlköğretim

Tanzimat döneminde ilköğretim okulları Sıbyan Mektepleri'dir. Bu mekteplerin yeniden düzenlenmesi için ilk girişim Abdülmecid tarafından yapılmıştır.¹⁵⁹ 1845 ve 1847 yıllarında ilköğretim konusunda alınan kararlarda bazı yeni düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre, öğretim süresi 4 yıl olarak belirlenmiş, okulun rüştiyelere öğrenci yetiştirmesi istenmiş ve yetersiz kişilere hocalık

¹⁵⁵ Avcı, **a.g.m.**, s. 5

¹⁵⁶ Şehmus Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul 1985, s. 853.

¹⁵⁷ İnci Erginün, “Feminizm”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul 1979, s. 186.

¹⁵⁸ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁵⁹ Aziz Berker, **Türkiye’de İlköğretim**, Ankara 1945, s. 13-14; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 18.

yaptırılmaması kararlaştırılmıştır. Ancak, bu kararlar parasızlık ve hocasızlık nedeniyle tam olarak uygulanamamıştır.

1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Sıbyan Mektepleri konusunda atılan en önemli adım olmuştur. Bu nizamnamede Sıbyan Mektepleri ile ilgili hükümlere göre devam mecburiyeti erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları arası olarak belirlenmiştir. Bir mahalle ve köyde iki Sıbyan Mektebi varsa bunlardan birisi kızlar için olacaktır.¹⁶⁰ Eğer okul yoksa yeni bir mektep açılıncaya kadar kızlar da erkeklerin gittiği Sıbyan Mektebine gidecek, ama erkeklerden ayrı sırada oturacaklardı. Nizamnâme’de Sıbyan Mektebi için hocaların kadın olması isteniyorsa da, kadın öğretmen yetişinceye kadar, yaşlı ve tecrübeli, iyi ahlâk sahibi erkek hocalar görev almıştır.¹⁶¹

Okulun ders programını, Alfabe, Kur’an-ı Kerim, Ahlak, Yazı, Hesap, Osmanlı Tarihi, Coğrafya ve Mâlûmat-ı Nâfia (Faydalı Bilgiler) gibi dersler oluşturuyordu.¹⁶²

İlköğretimin mecburiyeti 1869 Nizamnâmesi’nden sonra 1876 Kanun-ı Esâsi’nin maddeleri arasında da yer almıştır. Bu mecburiyeti ile kız ve erkek çocuklar için eşit eğitim imkânı hukuken sağlanmıştır.¹⁶³

II. Abdülhamit döneminde Sıbyan Mekteplerinin yerini İbtidâî Mektepleri almıştır. Yeni yöntemle eğitim yapan bu okullara Sıbyan yerine İbtidâî adı kullanılmıştır. Ülkedeki ilk modern eğitimin adı İbtidâî, geleneksel ve eski yöntemle eğitim yapan okulların adı ise Sıbyan Mektebi olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁴ Bu yeni okulun ders programı, Kur’an-ı Kerim, İlm-i hâl, Tecvid, Kavaid-i İmlâ, Hesap, Coğrafya, Tarih, Kırâat-ı Türkî, Sülûs derslerinden oluşmaktadır.

1876 yılında ülke genelinde 290 tane Sıbyan Mektebi vardır. Ancak, bu okulların kız ve erkek öğrencilere göre dağılımı konusunda bilgimiz yoktur. Aynı tarihte İstanbul’da bulunan İbtidâî sayısı 10, öğrenci sayısı 574, mezun sayısı ise 62 dir. Toplam öğretmen sayısı 20 olup, her okulda 1 ile 3 arasında değişmektedir.

¹⁶⁰ Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, İstanbul 1980, s. 55.

¹⁶¹ Kurnaz, **a.g.e**, s. 18

¹⁶² Berker, **a.g.e**, s. 87.

¹⁶³ Kodaman, **a.g.e**, s. 110.

¹⁶⁴ **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, Tarihi İstatistikler Dizisi C. 6, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 5.

1881-1882 yılları arasında İstanbul'da 122 erkek Sıbyan Mektebinde 5.718 erkek öğrenci, kız Sıbyan Mektebinde ise 3819 kız öğrencinin okuduğu bilinmektedir.

1906-1907 yıllarında ise İbtidâî Mekteplerinin ülke genelindeki durumu şudur: 4.659 erkek İbtidâîsine karşılık, 394 kız İbtidâîsi mevcuttur. Karma İbtidâî sayısı ise 5.073'dür. Karma İbtidâî sayısı dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, İbtidâîlerdeki öğrenim yaşının kız ve erkek öğrencilerin ayrılmasını gerektirecek bir mecburiyet getirmemesidir.¹⁶⁵

2. Orta Öğretim

2.1. Kız Rüştîyeleri

Rüştîyeler, Sıbyan Mektebi sonrasında dört yıllık bir ilköğretim niteliğinde olan okullardır. Kızlara orta öğretim imkânı sağlayan rüştîyeler ilk defa Tanzimat Dönemi'nde açılmıştır. 10 Kasım 1858 tarihli Maarif Nezareti'nde Sadâret'e yazılan tezkirede, milletlerin kalkınmasının eğitimle olacağı belirtilmiş; kız çocukları için rüştîyelerin açılması teklif edilmiştir. İlk Kız Rüştîyesi 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul'un Sultan Ahmet semtinde eğitim ve öğretime başlamıştır.¹⁶⁶

Kız rüştîyelerinin ders programları şöyledir:

1. Sınıf: Ulûm-ı diniyye, Ahlâk, Mâlûmat-ı Nâfia, Lisân-ı Osmânî, Hesap, Sülûs Rik'a.

2. Sınıf: Ulûm-ı diniyye, Arabî, Farisî, Hesap, Tarih, Sülûs, Rik'a, Hıyâtet(Terzilik).

3. Sınıf: Arabî, Farisî, Lisân-ı Osmanî, İmlâ, Hesap, Coğrafya, Ulûm-ı diniyye, Kırâât-ı Türkiye, Tarih, Sülûs, Rik'a, Nakış.

4. Sınıf: Ulûm-ı diniyye , Kırâât-ı Türkiye, Arabî, Farisî, Lisân-ı Osmanî, İmlâ, Hesap, Coğrafya, Medhal-ı Kavâid, Tarih, Sülûs, Rik'a, Nakış.

İlk erkek rüştîyesi 1847'de açılmıştır. 1859 tarihinde ilk Kız Rüştîyesinin açıldığında İstanbul'da 13 erkek rüştîyesi bulunmaktadır.

II. Abdülhamit döneminde Kız Rüştîyelerinin sayısı 16'sı İstanbul'da, 69'u taşrada olmak üzere ülke genelinde 85'e çıkmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Kurnaz, a.g.e, s. 20-21.

¹⁶⁶ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 1982, s. 117; Kurnaz, a.g.e, s. 24.

¹⁶⁷ Kurnaz, a.g.e, s. 26-34.

2.2. Kız İdâdîsi

Adı hazırlayıcı anlamını taşıyan “idâdî” ler lise düzeyindeki sultaniler ile rüştiyeler arasında ortaokul niteliğindeki okullardır.¹⁶⁸ II. Abdülhamit döneminde 13 Mart 1880’de kızlar için ilk idâdî açılmıştır. Okulda, Türkçe ve Genel Kültür derslerinden başka Fransızca, Almanca, İngilizce, Müzik ve Elishi dersleri verilmiştir. Buna karşın ilgisizlikten dolayı okul iki yıl sonra kapanmıştır.¹⁶⁹

1906-1907 tarihli Maarif Nezareti istatistiğine göre, özel olarak sadece Manastır Vilâyetinde 1 kız idâdîsi, İstanbul’da 3 karma idâdî mevcuttur. Aynı yıllarda ülkede gayri Müslimlere ait 12, yabancılara ait 17 kız idâdîsi bulunmaktadır.¹⁷⁰

3. Meslekî Eğitim

Tanzimat dönemi ile birlikte kızlara meslekî eğitim veren okullar açılmaya başlanmıştır. Bunlar, Ebe Mektebi, Kız Sanâyi Mektebi ve Kız Öğretmen Okuludur.¹⁷¹

3.1. Ebelik Mektebi

Tanzimat döneminde kadınlara yönelik ilk meslekî eğitim Ebelik Mekteplerinde verilmiştir. 1842’de Tıbbîye Mektebi’nde kadınlar için Avrupa’dan getirilmiş yabancı ebe kadınların verdikleri ebelik dersine ait kurslar açılmıştır.¹⁷²

Burada eğitim mankenler üzerinde yapılmış; ayrıca ebe hanımların yapacakları mesleki tecrübe sırasında yanlarında erkek bulunmaması şartı getirilmiştir.¹⁷³

1845’de ilk mezunlarını veren kurstan 10’u Müslüman, 26’sı Hristiyan 36 kişi, padişah huzurunda diplomalarını almıştır.

Ebelik öğrenenlerden II. Meşrutiyet dönemine kadar okuma-yazma şartı aranmıştır.¹⁷⁴

¹⁶⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 68.

¹⁶⁹ Koçer, **a.g.e.**, s. 26-34.

¹⁷⁰ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 36

¹⁷¹ Taşkıran, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁷² Taşkıran, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁷³ Unat, **a.g.e.**, s. 63; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁷⁴ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 39.

3.2. Kız Sanâî Mektepleri

Kız Sanâî Mektepleri, hanımların el becerilerini geliştirmek ve bunlardan ekonomik fayda sağlamak gayesiyle açılan okullardır. Bu amaçla 1859 yılında ilk kız rüştiyesi açılmıştır.

1875 ve 1876 yıllarında İstanbul'da İnas Sanâî Mektebi'nde 5 Müslüman erkek hoca ve 1 de gayrimüslim hanım hoca görev yapmaktadır. Okulun öğrenci sayısı ise 152'dir.¹⁷⁵

1887-1888 yıllarında yatılı ve gündüzlü olmak üzere 2 Kız Sanâî Mektebi bulunmaktadır.¹⁷⁶ 1890 yılında Üsküdar Kız Rüştiyesi, üçüncü Kız Sanâî Mektebi haline gelmiştir.

17 Mayıs 1884 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne göre Kız Sanâî Mekteplerinin öğrenim süresi ibtidâî sınıflarıyla birlikte 5 yıldır. Sabahları genel bilgiler, öğleden sonraları ise elîşi, piyano, müzik gibi dersler mevcuttur.¹⁷⁷

İstanbul dışında, Kastamonu ve Trablusgarb'da ilkokul seviyesinde Hamidiye Sanâî Mektepleri açılmıştır. İşkodra'da da kimsesiz kızlar için ıslahhâne bu amaçla açılmıştır. Bu okulların amacı, hiçbir geliri olmayan hanımların başkalarına muhtaç olmalarını engellemek ve hanımları üretici konumuna getirmektir.

II. Abdülhamit döneminde Kız Sanâî Mekteplerinin sayıları artırılmak istenmişse de başarıya ulaşamamıştır. Bu okullar hep kısa ömürlü olmuştur.¹⁷⁸

3.3. Dârülmualimât

Dârülmualimât'ın açılması Türk kadınının eğitim tarihindeki en önemli olaylarından biridir. Bu okulun açılmasıyla kadınların eğitim imkânı genişleyerek; kadınlara yeni çalışma ortamı ve imkânı hazırlanmıştır.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile böyle bir okula ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Buna karşın okulun açılışı 26 Nisan 1870'de gerçekleşmiştir. Okul, dönemin ünlü ve ileri görüşlü Milli Eğitim Bakanı Saffet Paşa'nın konuşması ile açılmıştır. Saffet Paşa, İslâmiyet'in kadın eğitime karşı

¹⁷⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s. 117; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁷⁶ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁷⁷ Unat, **a.g.e.**, s. 80

¹⁷⁸ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 42.

olmadığını, çocukların iyi yetiştirilebilmesi için kadınların yeterli eğitim görmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁹

Dârümuallimât'ın ders programı şöyledir:

1. Yıl: Ulûm-ı diniye, Kıraât-ı Türkiyye, Arabî, Fârisî, Lisân-ı Osmanî ve İmlâ, Resim, Sülûs, Rik'a, Dikiş.

2. Yıl: Arabî, Fârisî, Coğrafya, Hesap, Tarih-i Osmanî, İnşâ-yı Türkî, Kavaîd ve İmla, Sülûs, Rik'a, Resim, Makine.

3. Yıl: Arabî, Fârisî, Nakış, Hesap, İmlâ ve İnşâ, Coğrafya, Tarih-i Osmanî, Sülûs, Rik'a, Resim, Makine.

Dârümuallimât'a ilk olarak 32 öğrenci kaydolmuştur. 1896-1898 yılları arasında öğrenci sayısı 517'e ulaşmıştır. Dârümuallimât açılırken öğretmenlerin hanım olması istenmesine karşın, öğretmen yokluğu nedeniyle ilk yıllarda bu istek gerçekleşmemiştir. Dârümuallimât ilk mezunlarını 1872-1873 yıllarında toplam 20 kişi ile vermiştir. Tanzimat dönemi boyunca tek kız öğretmen okulu olarak da kalmıştır.

Dârümuallimât ile kadınlar çalışma hayatına atıldıkları gibi, çalışmasalar da aydın bir kadın topluluğunun oluşmasında temel oluşturmuştur.¹⁸⁰

Tanzimat dönemi kadın eğitiminde devletin ve devlet adamlarının damgasını vurduğu bir süreç olarak kabul edilebilir. Tanzimat düşünürlerinin etkisiyle ve topluma giren batılı düşüncelerle, kadının eğitiminin seviyesi yükseltilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde kadınlara ilk kez resmî eğitim imkânı verilmiştir. Tanzimat sürecinde kadınların eğitim konusundaki gelişmeleri II. Meşrutiyet döneminde meyvesini vermiştir.¹⁸¹

B. KADINLARLA İLGİLİ HUKUKÎ DÜZENLEMELER

Tanzimat dönemi, kadınlara hukukî açıdan da bazı yenilikler getirmiştir. Bunlar, arazî hukuku, cariyeliğin kaldırılması, evlilik kurumunda düzenlemeler ve giyim-kuşam ile ilgili değişikliklerdir.

¹⁷⁹ İsmail Güven, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, C. 34, S: 1, 2001, s. 63; Taşkıran, **a.g.e**, s. 28; Kurnaz, **a.g.e**, s. 44.

¹⁸⁰ Kurnaz, **a.g.e**, s. 45.

¹⁸¹ Güven, **a.g.e**, s. 65; Kurnaz, **a.g.e**, s. 50.

1. Arazî Hukukunda Kadınlarla İlgili Yasal Düzenlemeler

Tanzimat döneminde devletin toplumdaki mevcut kadın-erkek düzenine getirdiği yeniliklerden biri, toprak mülkiyeti konusunda kadın-erkek eşitsizliğini kaldırmak yolunda olmuştur.

1846-1847 tarihinde alınan kararla, devletin sürdürdüğü uygulama değişerek, kız evladın erkek çocuk gibi babasının arazisine bedelsiz olarak sahip olabilme hakkı tanınmıştır.¹⁸² Ayrıca 1858 tarihli Arazî Kanunnâmesi'nin "*Arazî-i Mirriye'nin Sûret-ı İntikali*" başlıklı bölümünde de bu konuya yer verilerek; mirasın kız ve erkek evlat arasında eşit paylaşılması belirtilmiştir.¹⁸³ Bu kanun ile erkek çocuk bulunmaması durumunda, arazinin tamamının yalnızca kız çocuğuna geçmesi öngörülmüştür.¹⁸⁴

2. Cariyeliğin Kaldırılması

Cariye, doğuda ve batıda harpte esir edilen veya para ile satın alınan kadındır. Sahibi, cariyeye üzerinde söz sahibidir. İsteddiği işi yaptırabilir veya satabilirdi. Hukuk bakımından cansız eşyadan farksızdır. Cariye alıp satmak bir ticaret haline gelmişti. Satılan cariyeye, satıldığı konakta veya sarayda kendini kabul ettirir, evin efendisine çocuk verebilirse evin hanımı bile olabilirdi.¹⁸⁵

XIX. yüzyılda milletlerarası bir anlaşma ile cariyelik ve kölelik Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat döneminde kaldırılmış ve cariyeye denilen kadınlar da yavaş yavaş Türk evlerinden silinmeye başlamıştır.¹⁸⁶

3. Yabancılarla Evlenme

Tanzimat'a kadar olan dönemde Müslümanlar arasındaki nikâhlar, ya mahkemelerde kadılar tarafından, ya da mahkemelerin her nikâh için verdikleri özel izinlerle din adamları tarafından kısılmaktaydı. Bu sistemde sık sık aksamaların olması, kadınların evlilikten doğan hukukî haklardan yararlanmasına engel oluyordu. Ayrıca Tanzimat döneminin başından itibaren, devletin vergilendirme, askere alma,

¹⁸² Taşkıran, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁸³ Avcı, **a.g.m.**, s. 4.

¹⁸⁴ Gökçen Alpkaya, "*Tanzimat'ın "Daha Az Eşit" Unsurları: Kadınlar ve Köleler*", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S:1, 1990, s. 5.

¹⁸⁵ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 52-53; Taşkıran, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁸⁶ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 52-53; Taşkıran, **a.g.e.**, s. 26.

topluma daha kısa sürede hizmet vermek amacıyla, ülkenin mevcut nüfus sayısını belirlemek ve denetlemek istemesi, evlilik kayıtlarının da daha sistemli bir şekilde tutulması gereğini doğurmuştur. Bu nedenle, 2 Eylül 1881 tarihinde çıkarılan Sicil-i Nüfus Nizamnâmesi'nin 23. Maddesinde, Müslüman halk arasında Şer'îye mahkemelerinde verilen izinle yapılan nikâhları kıyan imamın evlenmeyi sekiz gün içinde nüfus memuruna bildirmesi şartı getirilmiştir.¹⁸⁷

İstanbul ili ile sınırlı olmakla birlikte kısa bir süre sonra bir nizamnâme daha çıkarılmıştır. Bu nizamnâmede, Müslümanlar arasında değil, gayrimüslimler arasında da yapılacak nikâhlar için dini makamlardan (Şer'îye Mahkemesi, Patrikhane) alınacak izinlerin belediye tarafından onaylanması zorunluluğu getirilmiştir. Aynı şekilde boşanma durumunda da, imam ve ruhanî liderlerin aracılığıyla bir belge ile belediyeye bildirilmesi istenmiştir.¹⁸⁸ Böylece evlilik kurumu yavaş yavaş dinî-geleneksel anlayışın dışına çıkmaya başlamıştır.

Devlet, hem evliliği hem de boşanmayı kolaylaştırmak yolunda da bazı düzenlemeler yapmıştır. 1844 yılında çıkarılan bir irade ile evlenmeyi zorlaştırarak nüfusun azalmasına, ayrıca kız kaçırma, cinayet gibi istenmeyen olaylara sebep olan başlık parası geleneği de kaldırılmak istenmiştir.¹⁸⁹

Bunlara uymayanlar için cezai yaptırımlar öngörülmüştür. 1881 yılında ise söz konusu bildirgeye ek olarak çıkarılan bir başka yasal düzenleme ile bu yasaklara uymayanlara hapis cezası getirilmiştir.¹⁹⁰

4. Kıyafet Konusunda Değişiklikler

Osmanlı Devleti'nde eskiden beri toplumsal düzeni sağlamak, tebaa arasındaki sosyal ilişkileri belirlemek için hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin kıyafetlerini birbirinden ayıran yasal düzenlemeler yapılmıştır.¹⁹¹

Yenileşme dönemiyle birlikte gayrimüslimleri Müslümanlardan ayıran geleneksel kıyafet düzenlemeleri ve bu çerçevede Müslüman kadınların kıyafetleriyle ilgili kısıtlamalar içeren padişah fermanlarının sayısı artmıştır. Bu

¹⁸⁷ M. Akif Aydın, "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler", **Sosyal Hayatta Kadın**, İslâmî İlimler Vakfı, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 151; Avcı, **a.g.m.**, s. 5

¹⁸⁸ Avcı, **a.g.m.**, s. 5.

¹⁸⁹ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 152.

¹⁹⁰ Avcı, **a.g.m.**, s. 7.

¹⁹¹ Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu** (1839-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 19-20.

fermanların ilki Lâle devrinde III. Ahmet'e aittir.¹⁹² Müslüman kadınların Hristiyanlara özenerek açık ve süslü elbiselerle dolaşmaları padişah tarafından yasaklanmıştır. III. Mustafa da, hanımların emirlere uymadığını belirterek, koyu renk çarşafarla gezmeleri gerektiğini emretmiştir.¹⁹³ III. Selim, açık sarı, pembe ve mavi gibi kötü renk olarak nitelenen feracelerin giyilmesini önlemek istemiştir.¹⁹⁴ Diğer taraftan II. Abdülhamid şekil ve renk olarak İslami adetlere aykırı bulduğu, Hristiyan kadınların matem elbisesine benzettiği çarşafı 2 Nisan 1892 tarihinde yasaklamıştır.¹⁹⁵ Bu dönemde artık, feracelerin renkleri ve yakaları devlet büyüklerini ilgilendirmemiştir.¹⁹⁶

C. EDEBÎ ESERLERDE VE BASIN HAYATINDA KADIN MESELESİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELER

Batı'nın etkisiyle Tanzimat döneminde kadının toplum içindeki yeri tartışılmaya başlanmıştır. Bu fikirler önceleri edebî eserler de yer almış, sonraları süreli yayınlarla toplumun geniş kesimine ulaştırılmaya çalışılmıştır.

1. Edebî Eserlerde Kadın Meselesi

Tanzimat aydını, kadının toplum içindeki yerini tartışırken çoğunlukla “*şehir kadını*” üzerinde durmuş; genelde işsizlikten canı sıkılan kadının problemleriyle uğraşıp, onu işe yarar hale getirmenin yolunu aramıştır.¹⁹⁷

Dönemin yazar ve aydınlarının yaygın görüşü, halkı eğitecek eserler yazarak bu eserler aracılığıyla okuyucuya mesajlar vermektir. Yazarlar, öncelikle sorunun halkı eğitmek olduğunu bildikleri için, makalelerinde, hikâye ve romanlarında yol göstericilik rolünü üstlenmişlerdir.

Tanzimat romancıları, yazdıkları eserlerde kadın konusuna farklı açılardan bakmışlardır. Bazı yazarlar ortak konu olarak kadının toplumdaki statüsünü

¹⁹² Pars Tuğlacı, **Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları**, Cem Yayınları, İstanbul 1984, s. 407-410.

¹⁹³ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 57-58.

¹⁹⁴ Avcı, **a.g.m.**, s. 9.

¹⁹⁵ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁹⁶ Taşkiran, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁹⁷ Faik Bulut, **İttihat ve Terakki’de Milliyetçilik Din ve Kadın Tartışmaları**, Su Yayınları, İstanbul 1999, C. I, s. 26; Kurnaz, **a.g.e.**, s.58.

sorgularken, kimi romanlarda da kadın bireysel olarak ele alınmıştır.¹⁹⁸ Batıdaki feminist hareketin de etkisiyle yazarlar, Türk kadınının çeşitli mesleklere girmesini teklif etmişler; görücü usulüyle evlenmenin zararlarını belirtmişler, Türk ailesinin geçirdiği değişikliğe dikkat çekmişlerdir. Kadının içinde bulunduğu durumun nedenleri arasında onun cahilliği öne sürülmüştür.

Tanzimat döneminde yüksek oranda felsefî, siyasal ve toplumsal nitelikli eserler çevrilmişse de bunlar çok az okunmuştur. II. Abdülhamit devrinde çeviriler yapılarak birkaç eser basılmıştır.¹⁹⁹

Namık Kemal, Ahmet Mithat, Şemsettin Sami, Fatma Aliye, Nigâr Binti Osman, Tanzimat döneminde kadın meselesi ile en çok ilgilenen yazarlar olmuşlardır. Dönemin ünlü şairi Namık Kemal, “*Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Lâyiha*” başlıklı makalesinde, kadının eğitimi konusuna dikkat çekmiştir.²⁰⁰ *İbret* isimli gazetenin 20 Kasım 1872 tarihli nüshasında ise görücü usulüyle evliliğe ve erkeklerin eşlerini dövmelerine yazar karşı çıkmıştır.²⁰¹

Yine Namık Kemal, *Maarif* isimli yazısında kadınlar için temennisini şöyle dile getirmiştir. “*Memleket bulunur ki, mekteplerinde olan hocaların yarısından ziyadesi kadınlar veya daha açık bir tabirle, 25 yaşına varmamış kızlardır. Cumhurbaşkanları, bakanlar, milletvekilleri, generaller, memurlar, âlimler ve edipler hemen ekseriyeti itibariyle eşlerini onlardan seçerler.*”²⁰² *İntibah*, *Zavallı Çocuk* gibi piyes ve romanlarında Namık Kemal, aile hayatını, kadın-erkek ilişkilerini, bunların çeşitli sebeplerini dile getirir. *Vatan Yahut Silistre* isimli piyesinde ise, ilk defa erkeğin yanında savaşa katılan kadın modelini canlandırmıştır.²⁰³

Tanzimat dönemi edebiyatçısı Ahmet Mithat Efendi, feminizm kavramını beminsemez ve kadın-erkek eşitliğine karşıdır. Fakat toplumda kadının bir kenara itilmesini de kabullenemez. Kadının yaradılış olarak erkekten daha zayıf olduğunu ve

¹⁹⁸ Ebru Burcu, “*Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Kadın/Woman**, 2000, 3(2), s. 48.

¹⁹⁹ Arıkan, **a.g.m.**, s. 325-326.

²⁰⁰ Bernard Caporal, **Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)**, Ankara 1982, s. 54; Bulut, **a.g.e.**, s. 27; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 59.

²⁰¹ Bulut, **a.g.e.**, s. 27.

²⁰² Taşkıran, **a.g.e.**, s. 33-34; Bulut, **a.g.e.**, s. 27; Kurnaz, **a.g.e.**, s.59.

²⁰³ Taşkıran, **a.g.e.**, s. 34.

toplumda kadına lâıyk olduğu yerin verilmesi gerektiğine inanır.²⁰⁴ Ahmet Mithat, İslâm dininin kadına tanıdığı haklar Türk kadınına verilmiş olsaydı, feminizmin Osmanlı toplumundaki olumsuz etkileri görülmeyecekti görüşündedir. Yazar eserlerinde, İslâm hukukunun, Batı'ya oranla kadına daha fazla haklar verdiğini kanıtlamaya çalışmıştır. Ahmet Mithat, kadınların her türlü işte çalışmalarına karşı olmakla beraber, Türk kadınlarının doktor ve öğretmen olarak çalışabileceğini düşünmüştür. Görücü yoluyla evlenmeye itiraz eden Ahmet Mithat, evlenecek gençlerin birbirlerini tanıdıktan sonra evlenmelerini önermiştir. İslâmî kurallar gereği, çok kadınla evliliği onaylayan yazar, “*Şarkın çok kadınla evliliğini, Batının gayrî meşru yaşayış tarzına karşı bir önlem*” olarak görmüştür. Buna rağmen, tek kadınla evliliğin daha uygun olduğunu da belirtmiştir. *Esaret* isimli eserinde harem ve cariyeye sistemine karşı çıkan Ahmet Mithat Efendi, cariyelerin Osmanlıda hor görülmeyip, aileden biri gibi kabul edildiğini, bazen efendileriyle bile evlendiklerini vurgulamıştır. Yeni Osmanlıların uzlaşmacı kanadını temsil eden Ahmet Mithat, her şeye rağmen, kızların iyi bir evlilik yapıp iyi bir anne olabilmeleri için, mutlaka iyi bir eğitim görmeleri gerektiğine inanmıştır.²⁰⁵

1893-1894 yıllarında Türk kadını ile ilgili fikirlerini *Kadınlar* isimli eserinde toplayan Şemseddin Sami, kadın ve erkeğin zekâ bakımından eşit olduğunu savunmuştur. Kadınların geri kalmalarının sebebini eğitimden yoksun olmalarına bağlayan yazar, kadınlara eğitim şansı verilseydi, kabiliyetleriyle erkekler kadar ilim sahibi olabilirlerdi görüşünü savunmuştur.²⁰⁶ Şemseddin Sami'ye göre, medeniyetin birinci dersi, kadınların eğitimi olmalıdır. Kadınların eğitim düzeyini yükselten toplumların eğitim seviyeleri de yüksek olur. Çünkü eğitim ve terbiye görmüş kadınlar, çocuklarını daha iyi eğitip yetiştirmiş olacaktır. Yazar, okuma yazmaya ek olarak, kadınlara fen ve sanat da öğretmek gerekir düşüncesinde olup, “*Erkeklere terbiye vermek gölge veren ağaç dikmek gibiyse, kadınlara terbiye vermek hem gölge hem de yemiş veren ağaç dikmek gibidir...*” demiştir.²⁰⁷ Kadınların eğitimi konusunda oldukça olumlu olan Şemseddin Sami, Amerika'da Sıbyan Mektebi hocalarının hanım olduğunu belirterek, ülkesinde de öyle olmasını istemiştir. Sami,

²⁰⁴ Bulut, **a.g.e**, s. 27; Kurnaz, **a.g.e**, s. 60.

²⁰⁵ Bulut, **a.g.e**, s. 28; Kurnaz, **a.g.e**, s. 59-60.

²⁰⁶ Şemseddin Sami, **Kadınlar**, İstanbul 1311, s. 8-9.

²⁰⁷ Bulut, **a.g.e**, s. 28; Kurnaz, **a.g.e**, s. 61; Caporal, **a.g.e**, s. 72; Arıkan, **a.g.m**, s. 326.

kadın-aile-toplum arasındaki ilişkiye dayanarak aile, kadın demektir der. Toplumun mutluluğunun, aile ve kadının mutluluğundan geçtiğini belirtir. Şemseddin Sami, tek kadınla evlilikten yanadır. Kur'an'ın çok eşliliğe izin verdiğini, ancak tek kadınla evlenmenin daha hayırlı olduğuna işaret eder. Kadın haklarıyla ilgili görüşlerini özetle şu şekilde ifade eder:

*“İslâmiyet kadını hiçbir haktan mahrum bırakmamıştır. Bu yüzden, İslam'ın kadına esaret getirdiğini iddia etmek büyük insafsızlık olur. Ayrıca, kadına doğal hakları verildikten sona, ondan vazife beklenmelidir.”*²⁰⁸

Fatma Aliye, İslâm medeniyeti ile Batı uygarlığı arasında kadınlara yönelik tartışmalara cevap olarak “İslâm Kadını” tezini ortaya atmıştır. Müslüman kadınların toplumda varoluş talepleriyle İslâm düşünürlerinin kadın ve aile alanında düşünceleri arasında bir uzlaşmaya yol aramıştır. Fatma Aliye, kadınların çok eşlilik, boşanma ve sivil yaşama yönelik dile getirdikleri sorunları çözüme ulaştırmak için Müslüman düşünürlerle tartışmıştır. Fatma Aliye'ye göre, İslâmiyet'in değil, toplumsal adetler ve geleneklerin kadınların sosyal yaşama katılması ve giyinmesi üzerinde baskıları vardır. Yazar, kadınların sosyal hayata katılmalarını, eğitim yoluyla kimliklerini geliştirebileceğini ve kadınların çalışma hayatına katılması gerektiğini savunur.²⁰⁹ 1891'de yayınlanan *Nisvan-ı İslâm* adlı eseriyle Fatma Aliye, Osmanlı kadının toplumdaki problemlerinin tartışılmasını başlatmıştır.²¹⁰ Fatma Aliye'nin İslâm kadını kavramını, daha çok Avrupa'ya yani dışarıya karşı savunduğu düşünülmüştür. Kadınlıkla ilgili yazılarının önemli bir bölümü Batı ile Osmanlı kadınlarının toplumsal konumlarının karşılaştırılmasına ayrılmıştır.²¹¹

Tanzimat döneminin önemli kadın şairlerinden olan Nigâr Hanım, kadın ve erkek eşitliğini kabul etmemiştir. Kadının eğitilmesi gerektiğini savunmuştur. İlk terbiye anneden alındığı için, kadının eğitimi çok önem taşıyordu. Devletin esas görevinin kadına eğitim verecek ortamı hazırlamak olmalı, görüşünü savunmuştur.

²⁰⁸ Bulut, **a.g.e.**, s. 28.

²⁰⁹ Yaprak Zihnioğlu, “*Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanı'nın İki Büyük Düşünürü Fatma Aliye ve Emine Seniye*”, **Tarih ve Toplum**, Haziran 1999, S: 186, s. 339.

²¹⁰ Reformcu bir İslâm düşünürü ve hukukçusu Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye Hanım, birçok esere ve çeviriye imza atmış, kendi tabiriyle, yabancı dil bilen, kendini muhafazakâr olarak tanımlayan, baba köşkünde yerli-yabancı konukları ağırlayıp, onların İslâm ve Osmanlı kadını hakkındaki yanlış fikirlerini düzeltmeye çalışan aristokrat bir aydındır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bulut, **a.g.e.**, s. 28-29.

²¹¹ Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılâp Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası**, Kadın Birliği, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 48.

Balkan ve Çanakkale savaşları sırasında yazdığı şiirlerle Türk kadınına mücadeleye davet etmiştir.²¹²

Tanzimat dönemi eserlerinde eğitim konusu üzerinde çok durulmuştur. Yazarlar, kadın haklarını İslâmî kaynaklara göre savunmuşlardır. Bu dönemin bir özelliği de, kadın meselesiyle ilgili fikirler ileri süren kadın yazarların ortaya çıkmasıdır.

2. Basın Hayatında Kadın Meselesi

Başlangıçta edebî eserlerde konu edilen kadın hakkındaki fikirler, kısa süre sonra gazete ve dergilere yansımıştır. Gelişmeler, erkek veya kadınlar tarafından çıkarılan yayın organlarında somutluk kazanmıştır. Kadın ve kadın hakları konusunda yazılar neşreden Tanzimat dönemi yayınlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Terakki:

Kadınlar lehine yayın yapan gazete, 1868 yılında çıkmaya başlamıştır.²¹³ Kadın hakları ve seçimden söz eden ilk gazetedir.²¹⁴ Terakki gazetesi, Avrupalı kadınların yararlandığı eğitimi, Türk kadını için de istemiş; çok eşlilik kınanmış, köleliği ayıplayan pek çok makale yayınlanmıştır.²¹⁵

Gazetede kimliklerini açıkça belirtmese de kadın mektuplarına yer verilmiştir. Bu mektuplar kadınların kendi sorunlarını gündeme getirmesi açısından önemlidir.

Muhadderat:

Yayın tarihi açısından, ilk kadın dergisi olarak nitelenen Terakki-i Muhadderat, Terakki gazetesi tarafından 1869 yılında çıkarılmaya başlamıştır. Haftalık olarak 48 sayı çıkarılmıştır.²¹⁶

Gazetede, kadınların okutulması ve Batı dünyasında kadın hareketlerinden bahsetmiş; evlilikte karşılıklı görevler üzerinde durularak “*ne erkekler kadınlara hizmetkâr, ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmıştır*” düşüncesini

²¹² Kurnaz, **a.g.e**, s. 64.

²¹³ Taşkıran, **a.g.e**, s. 30.

²¹⁴ Emel Doğramacı, **Türkiye’de Kadın Hakları**, Ankara 1982, s. 85.

²¹⁵ Caporal, **a.g.e**, s. 55; Arıkan, **a.g.m**, s. 325.

²¹⁶ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul 1996, s. 23.

savunmuştur. Çok eşliliğin şeriata aykırı olmamasına karşın, tek eşliliğin daha üstün tutulduğu ifade edilmiştir.²¹⁷

Vakit:

Kadınlara yönelik olarak hazırlanan Vakit veya Mürebbi-i Muhadderat adlı dergi, 1875 yılında çıkmıştır. Gazetenin yayın ilkesi, “*Kadınlığa dair nâfi şeylerden bahseder*” ifadesiyle açıklanmış²¹⁸ ve haftada bir yayınlanmıştır.²¹⁹

İnsaniyet:

Dergi kadınlara yönelik olarak 1882-1883 yıllarında yayınlanmaya başlamıştır. Yazarları arasında kadın imzalarına rastlanır.²²⁰ Kadınları aydınlatmayı ilke edinmiştir.

Hanımlar:

1883 yılında çıkan Hanımlar, aylık kadın dergisidir. Bir sayı olarak çıkmıştır. Yaşlı kadınlar bile derginin çıkışına ilgisiz kalmadıklarını göstermek için mektuplar yazmışlardır.²²¹

Şükûfezar:

Bizzat kadınlar tarafından 15 günde bir çıkarılan derginin imtiyaz sahibi Ârife’dir.²²² Günümüze ilk 5 sayısı ulaşmıştır. Derginin yayım amacı siyaset dışındaki yazılarıyla kadınların varlığını kamuoyuna duyurmaktır.²²³

Mürüvvet:

Dergi, 1888 yılında çıkmıştır. Yazılarını, haftalık politika haberleri, edebiyat, ahlâk ve terbiye, fûnûn, fıkra, bilmece, tefrika gibi konu başlıklarına ayıran ilk kadın dergisidir. II. Abdülhamit’in desteğini alan dergi, eğitime ağırlık vermiş; kadınların

²¹⁷ Taşkiran, **a.g.e**, s. 66; Bulut, **a.g.e**, s. 30.

²¹⁸ Çakır, **a.g.e**, s. 25.

²¹⁹ Hasan Duman, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928)**, İstanbul 1996, s. 445.

²²⁰ Bulut, **a.g.e**, s. 25.

²²¹ Çakır, **a.g.e**, s. 25-26.

²²² Bulut, **a.g.e**, s. 30.

²²³ Çakır, **a.g.e**, s. 26.

hem kültürel düzeyini yükseltmeyi, hem de onları dünya kadınlarından haberdar etmeyi amaçlamıştır. Nigâr Binti Osman, Leyla Hanım (Saz) ve Fitnat Hanım gibi edebiyatçı kadınlara ilk defa bu dergide rastlanmıştır. Ayrıca Nigâr Hanım'ın ilk şiiri burada yayınlanmıştır.²²⁴

Parça Bohçası:

15 günde bir yayımlanan dergi, 1887-1888 yılında çıkmaya başlamıştır.²²⁵ Kadınlar tarafından çıkarılan dergide ev işleri, ev düzeni, çocuk bakımı gibi konuların yanı sıra aşçılık ve pastacılık hakkında da bilgi verilmiştir.²²⁶

Hanımlara Mahsus Mâlûmât

1895 yılında İstanbul'da Mâlûmât gazetesinin ilâvesi olarak çıkan edebiyat, ahlâk, sanayî gibi konulardan bahseden hanımlara ait bir gazetedir.²²⁷

Âyine:

Selânik şehrinde 1874-1876 yılları arasında, pazar günleri kadın ve çocuklar için çıkan dergidir.²²⁸

Aile:

Aileye, kadınlara, çocuklara ve ev işlerine ait çeşitli konulara yer veren bir dergidir. 1880 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Ne kadar devam ettiği bilinmemektedir.²²⁹

Takvim-i Nisâ:

Kadınlara ilgili bilgilerin yer aldığı Takvim-i Nisâ, 1899-1900 yıllarında basılmıştır. Kadınların analık görevlerini hakkıyla yerine getirilmesini hedefleyen, kadınlarla ilgili sözlere yer veren kadın takvimi niteliğindedir.²³⁰

²²⁴ Çakır, **a.g.e**, s. 26-27.

²²⁵ Taşkıran, **a.g.e**, s. 33.

²²⁶ Çakır, **a.g.e**, s. 27.

²²⁷ Duman, **a.g.e**, s. 144.

²²⁸ Bulut, **a.g.e**, s. 31.

²²⁹ Duman, **a.g.e**, s. 9.

²³⁰ Bulut, **a.g.e**, s. 31.

Hanımlara Mahsus Gazete

İlk kadın gazetesi özelliğini taşıyan Hanımlara Mahsus Gazete, 1895 tarihinde çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devlet Salnâmelerinden, bu gazetenin 1907 tarihine kadar devam ettiği bilinmektedir.

Gazete, sekiz sayfa halinde pazartesi, perşembe günleri olmak üzere haftada iki defa yayımlanmıştır. Gazetenin bir özelliği de gazete hâsılatından yüzde beşinin gelinlik ve kimsesiz kızlara çeyiz parası olarak verilmesidir.²³¹

Hanımlara Mahsus Gazetenin başyazarı ve yazar kadrosunun tamamına yakını kadındır. Başmuharrir olarak sırasıyla Makbule Leman, Nigâr Osman, Fatma Şadiye, Gülistan İsmet görev yapmıştır. Derginin yayın amacının açıklandığı ilk sayıda, özellikle “*nesil yetiştiriciliği*” rolünden dolayı kadınların da geliştirilmesi; yükseltilmesi gerektiği savunulmuş; kadının içinde bulunduğu durumla toplum arasında bağlantı kurulmuştur.

Kadınların sorunları, aile, toplum ve iş yaşamları, eğitim, sağlık, moda, giyim konuları gazetede ağırlıklı olarak yer almıştır. Yurtiçi ve yurt dışından verilen örneklerle kadınların her işi başarabileceğine olan inanç yerleştirilmeye çalışılmıştır. Terzilik, halıcılık, kuaförlük kadınlara meslek olarak önerilmiştir. Dergi, sadece yurtiçinde değil, yurt dışında da ilgi görmüş, örneğin Fransa’dan Madam Durani Montila, Paris muhabiri olarak görev verilmesi için Hanımlara Mahsus Gazeteye mektupla başvurmuştur.²³²

Gazete, üç konu üzerinde fazlasıyla durmuştur. Bunlar, iyi anne, iyi eş ve iyi Müslüman olmak konularıdır. Ayrıca gazeteye ülkenin her yerinden gönderilen mektuplar, gazetenin büyük bir ihtiyaca cevap verdiğini de göstermektedir.²³³

3. Tanzimat dönemi Yayınları ve Genel Özellikleri

Osmanlı kadınlarının 1868 ile 1908 yılları arasındaki dönemde, kadın dergilerinde ve günlük basında en çok dile getirdikleri sorunlar: İlk olarak aile yaşamında İslâmî yasalara bağlanan eşitsizlikler, İslâmî usulde boşanma ve çok eşlilik. İkinci olarak, kadınların dış yaşama katılmalarını engelleyen adet ve

²³¹ Seval Arpınar, “İlk Kadın Gazetesi (Hanımlara Mahsus Gazete)”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Mayıs 2000, S: 40, s. 68-69.

²³² Çakır, **a.g.e.**, s. 30-31.

²³³ Taşkıran, **a.g.e.**, s. 33.

gelenekler; giyimleri, sokağa çıkmaları üzerinde ûlemanın ve devletin baskı ve denetimleri ve eğitim görme hakkı, çalışma yaşamına katılmalarının engellenmesidir.

Tanzimat döneminde Osmanlı kadın yazarları, aile yaşamındaki eşitsizliklerin kaldırılması, sivil yaşama katılma, toplumdaki eşitsiz durumların değişmesi, topluma yararlı bireyler olma isteklerini gazete ve dergilerde dile getirmişlerdir.²³⁴

Tanzimat döneminde 13'e yakın gazete ve dergiden 2'si kadınlarla ilgili olarak çıkarılan yayınlardır. Daha sonraki yıllarda yayımlanan 22 gazete ve dergiden, 4'ü kadınlar tarafından çıkarılmıştır. Selânik'te çıkan *Âyine* dışındaki dergi ve gazetelerin hepsi İstanbul'da çıkmıştır. Bu da, bu yayınların belli merkezlerin dışına çıkmadığını göstermektedir. Kısıtlı bir aydın zümreye hitap ettiği anlaşılan bu yayınlar, eskiye göre, daha geniş bir kitleye ulaşmışsa da yine de yeterli sayılmaz.

Tanzimat döneminde Osmanlı toplumunda giderek batı etkisi görülmeye başlamış; eğitim, sanat ve edebiyatta meydana gelen gelişmeler, kadının eğitim seviyesinin yükselmesi fikrinin doğmasına neden olmuştur. Böylece Türk kadınına ilk defa resmî eğitim verilmeye başlanmıştır. Eğitimin neticesinde, sınırlı da olsa, Türk kadını bu dönemde ilk defa devletten maaş alarak resmî olarak çalışmış, öğretmenlik yapmıştır.

Kadın meselesi her şeye rağmen dar bir alanda kalmış; daha çok aydınların tartıştığı bir konu olmaktan ileri gidememiştir. Ama bütün bu tartışmalar yeni hukukî düzenlemelere zemin hazırlamıştır.

Dönem süresince birçok konuda olduğu gibi, kadın meselesinde de tabandan gelen bir hareket söz konusu olmamıştır. Aydınlar bu konuda da toplumu yönlendirmeye çalışmışlardır.

²³⁴ Yaprak Zihnioğlu, "Fatma Aliye ve Emine Seniye...", s. 337.

III. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KADIN HAREKETLERİ

1699 Karlofça Antlaşması'ndan itibaren, Osmanlı Devleti yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde pek çok devlet adamı, devleti kurtarmak için çabalamış ve bu çabaların sonuçları içinde Tanzimat Fermanı ile beraber I. Meşrutiyet'in ilânı önemli yer tutmuştur. Ancak I. Meşrutiyet yönetiminin II. Abdülhamit ile sona erip istibdat döneminin başlaması devletin yeni bir sürece girmesine sebep olmuştur.

II. Meşrutiyet'in doğumunu hazırlayan ana etken Abdülhamit rejimine karşı yürütülen muhalefet olmuştur. Abdülhamit'in kendini ayakta tutabilmek için başvurduğu baskıcı rejim, aynı zamanda gizli örgütlenmelere sebep olmuştur. Mayıs 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti adıyla kurulan siyasî dernek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturmuştur. 1895'e kadar Cemiyet, daha çok üye kazanmaya çalışmıştır. İttihad-ı Osmanî, bu tarihten sonra basın yoluyla ve örgütlenmeyle seslerini yükseltip istibdata karşı mücadeleye geçmiştir. 1906'da Selânik'te kurulmuş olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile İttihad-ı Osmanî 1907 yılında birleşmiştir. Böylece devletin geleceğini etkileyecek İttihat ve Terakki Cemiyeti ortaya çıkmıştır.²³⁵

Dernek üyelerinin amacı, Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan bütün unsurları, din, ırk ve mezhep ayrılığı gözetmeden birleştirerek, meşrutiyeti yeniden kurmaktır. Çünkü onlara göre, eğer Kanun-i Esasi ilân edilir; hürriyet ve eşitlik sağlanırsa, ayrılıklarda ortadan kalkacaktır. Bu düşünceler içerisinde 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilân edilmiş, meclis yeniden açılmıştır.²³⁶ 1909'daki 31 Mart olayı sonunda II. Abdülhamit tahttan indirilmiş; İttihat ve Terakki Cemiyeti, önceleri arka plânda, 1913'ten itibaren ise tam olarak iktidara gelerek ülkenin yönetiminde söz sahibi olmuştur.²³⁷

²³⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul 1996, s. 134.

²³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyet'in Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", **Belleten**, C. XX, S: 77, 1956, s. 145-146.

²³⁷ Yusuf Sarımay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul 1994, s. 95.

Bu sevindirici Meşrutiyet haberi kısa zamanda bütün ülkeye yayılmış; halk, şenlikler düzenleyip bayram etmiştir. Ülkede tam bir hürriyet havası esmiş, sokaklarda hürriyet şarkıları söylenmiştir. İlk günlerde, devlet içinde tüm din ve ırktan toplulukların kardeşlik bayrağı altında toplanarak dostça yaşayacakları sanılmıştır. Fakat çok geçmeden azınlıklarda ayrılma istekleri belirmeğe başlamıştır. Yalnız Hristiyanlar değil, Arap ve Arnavut gibi Müslüman topluluklar da ayrılma isteğinde bulunmuştur. Meşrutiyet'in ilânından 2-3 ay sonra ise Ekim 1908'de, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Girit gibi önemli toprakları kaybedilmiştir.

Bu dönemde basın özgürlüğü nedeniyle yeni yeni gazete ve yayın organları ortaya çıkmıştır. Bu arada birçok siyasî parti kurulmuş, çekişmeler başlamıştır.²³⁸ 1911'de Trablusgarp Savaşı, 1912'de başlayan Balkan Savaşı ile büyük toprak parçaları kaybedilmiştir. Üstelik bu yerler, Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerdir. Bu olaylardan sonra ülkede tartışmalar artmış, yayınlara büyük ölçüde sansür uygulanmıştır. Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlılık ideolojisi yerini, Türkçülük devlet politikasına bırakmıştır.²³⁹

Geleneksel temeller üzerine kurulu Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine öncülük eden yapısal değişimler, özellikle II. Meşrutiyet döneminde gündeme getirilmiştir. Osmanlı siyasal yapısı, farklılaşma, merkezileşme, laikleşme, özgürleşme sürecine girmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyici olmuştur. Eğitim, hukuk, ekonomi, toplumsal yaşam her yönüyle değişmeye başlamıştır. Bu modernleşme sürecine paralel olarak kadının konumunda da değişimler gözlenmiştir.²⁴⁰

A. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADINLARIN EĞİTİMİ MESELESİ

1. Eğitim Konusunda Kadınlarla İlgili Gelişmeler

Meşrutiyet döneminde her alanda olduğu gibi, kızların eğitimi konusunda da tartışmaların hızlandığı görülür. Bu konuda hemen her aydın, olumlu fikirlere sahiptir. Her üç akım da genç kızların eğitim öğrenim görmesi ve terbiye almasından yanadır. Ancak, tartışma bu eğitimin nasıl yapılacağı konusu ekseninde dönmüş ve

²³⁸ Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 148-149.

²³⁹ Sarıay, **a.g.e.**, s. 96.

²⁴⁰ Çakır, **a.g.e.**, s. 22.

fırtına da burada kopmuştur. Bazıları eğitimin sınırlarını belirtmezken, bazıları da gayet açık fikirler öne sürmüştür.²⁴¹

İlk eğitimcilerden Edhem Nejat, “kız okullarında erkeklerle eşit program uygulamasından” şikâyet ederek, görüşlerini şu şekilde belirtmiştir: “Zira bu, kızlarımıza pratik hayatta faydalı olmuyor; onları, sadece ‘süslü birer hanım’ yapıyor. Bunlar eşleriyle geçinemiyor; iyi birer ev hanımı olamıyorlar. Onun için okullar, aileye saadet getirecek şekilde eğitim vermelidir. Ayrıca ilkokul dışında, Seyyar Kadınlık Mektepleri kurularak bütün ülkeyi dolaşmalıdır... ”.

Feridun Vecdi’ye göre; “Kızlar, Kız Sultanilerine (kolejlerine) gidebilirler. Şimdilik daha yükseğine ihtiyaç yoktur. Okullardaki program ise sabahtan teorik, öğleden sonra pratik olmalıdır.”²⁴²

İslâmcılardan Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi; “evlendikten sonra, kızlar, isterse yüksek eğitim görebilirler. Aslında kadınların her derecedeki eğitimi, mutlaka İslâmî daire içinde olmalıdır” fikrini ileri sürüyordu.²⁴³

Türkçülük akımının öncü düşünürlerinden Yusuf Akçura, “kızların yabancı okula gitmesini sakıncalı” bulurken; bu kesime yakın düşünen Amerikan Koleji mezunu Halide Edip (Adıvar), “ilk ve orta öğretimin millî bir çevrede, yüksek öğrenimin ise mutlaka yabancı okullarda yapılmasını; eğitimin, dinî dünya anlayışından, vatan ve millet esaslarına dayalı bir dünya görüşüne getirilmesini” savunmuştur. Halide Edip’e göre, eğitimden geçirilmeyen kadınların, verilen haklardan yararlanması olanaksızdır. Ayrıca, ilk terbiyecisi (analık zemininde çocuk terbiyesi) olarak kadının çok iyi eğitilmesi gerekir.²⁴⁴

II. Meşrutiyet döneminde özellikle eğitimde amaçlanan değişim; eğitimin yaygınlaştırılması, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, eğitim birliğinin sağlanması gibi konulardır. Ders programlarında yapılan yeniliklerle de, eğitimin dinsel-geleneksel yönü değiştirilmeye başlanmıştır.²⁴⁵

Kızların lise düzeyinde öğrenim görmeleri II. Meşrutiyet Dönemi’nde 1911’de ilk kız idadisinin açılması ile gerçekleşmiştir. Kadınların çabaları, Balkan Savaşlarından sonra Türk kadınlığı hakkındaki yayınların etkisi ve taassubun

²⁴¹ Kurnaz, a.g.e, s. 74.

²⁴² Kurnaz, a.g.e, s. 75.

²⁴³ Caporal, a.g.e, s. 82.

²⁴⁴ Bulut, a.g.e, s. 38; Kurnaz, a.g.e, s. 74-75.

²⁴⁵ Çakır, a.g.e, s. 223.

azalması gibi etkenler, kızların eğitimi konusunda hükümeti cesaretlendirmiş; bu konuya halkın ilgisi de artmıştır.²⁴⁶

Kadınların eğitim ile ilgili eleştiri ve talepleri ise okul programlarının düzeltilmesi, eğitimin ezbercilikten kurtarılması, pozitif bilimlere, biçki-dikiş, el sanatları gibi uygulamalı derslere ağırlık verilmesi, karma eğitime geçilmesi, Avrupa'ya giden kızlar orada nasıl yabancı hocalardan ders alıyorsa, cinsiyet ayırımı yapılmadan erkek hocalar da kızların derslerine girebilmeli gibi isteklerdir.²⁴⁷

Osmanlı kadınının güzel sanatlar alanındaki yeteneklerinin gelişmesine olanak sağlayan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, 1914 tarihinde açılarak; buraya müdire olarak Dârülmuaallimât'ın resim hocası Mihri Müşfik Hanım atanmıştır. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasında önemli rol oynayan Mihri Hanım, okulun açılması için Maarif Nazırı Şükrü Bey'e gitmiş ve isteğini şu sözlerle dile getirmiştir:

*“Muhterem Nazır Beyefendi, memlekette meşrutiyet ile hürriyet, müsavat, uhuvvet geldi ama bütün bu nimetlerden sadece erkekler istifade ediyor, kadınlar hala olduğu yerde, bir adım bile ileri gitmiş değiller. Bugün her yerde müsavat ve adaletten söz ediliyor. Fakat İnas Sanayi-i Nefise Mektebi nerede? Hep yapılanlar erkekler için.”*²⁴⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda hemşirelik eğitimi ilk olarak Meşrutiyet döneminde başlamıştır. Besim Ömer Paşa 1911 yılında ilk defa Kadırga Doğum Kliniği'nde ebelere hastabakıcılık dersi vermiştir. Bunu daha sonra İstanbul Dârülfünûn'daki konferansları takip etmiştir. Kadınlar Balkan Savaşı'nda hastanelerde çalışmaya başlamıştır. Bu nedenle 1912 yılı bizde hemşirelik mesleğinin başlangıcı sayılmaktadır.

²⁴⁶ Gülçin Yapıcı-Dursun Dilek, “II. Meşrutiyet Döneminin Özneleri Olarak Osmanlı Kadınları”, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Yayına Hazırlayanlar: Halil Akkurt-Akif Bulut, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2008, s. 184.

²⁴⁷ Çakır, a.g.e, s. 250-251.

²⁴⁸ Okulun ilk yılında 33 öğrencisi olup bunların 6'sı azınlıktır. Öğrenciler derslere çarşafli fakat peçeleri açık olarak katılmışlardır. Okulda dönemin kadınlar için güç koşulları altında verilebilecek en iyi eğitim verilmiştir. Başlangıçta sadece resim atölyeleri bulunan okulda 1920'lerden itibaren ise heykel atölyeleri kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Banu Paşaoğlu Konyar, “İnas Sanayi-i Nefise Mektebi”, **Toplumsal Tarih**, S:3, Mart 2002, s. 43.

Üniversitede verilen konferanslara devam eden Kerime, Salahor, Safiye Hüseyin, Münire İsmail Hanımlar, Çanakkale Savaşı'nda gönüllü olarak hastabakıcılık yapmışlardır.²⁴⁹

1914 yılında kadınların yükseköğretime ilk defa adım atmalarını sağlayacak bir uygulama başlatılmış ve Darülfünun'da haftanın dört günü kadınlara konferans verilmeye başlanmıştır. Bu konferanslara kadınlar büyük ilgi göstermişlerdir. Aynı sene içinde İnas Dârülfünunu adıyla açılan bölüm ile kadınlar yüksek eğitim almaya başlamışlardır.²⁵⁰

Kadınların sosyal yaşamda ve çalışma hayatında daha aktif rol almaya başladıkları yıllarda, kadınlara da ticari eğitim verilmesi gündeme gelmiş ve 1917'de açılan Amele İnas Ticaret Şubesi'ne kadınlar büyük ilgi göstermiştir. Ayrıca giriş sınavına hazırlanmak isteyenlere yardımcı olmak için Bilgi Yurdu Dergisi'nde kurs açılmıştır.²⁵¹

II. Meşrutiyet döneminde Dârülmualimât, yatılı 100 öğrenci alacağını gazete ilânıyla duyurmuştur. Okula girebilmek için çok sayıda dilekçe Maarif Nezâreti'ne göndermişlerdir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi ekonomik sıkıntılardan dolayı kadınların Dârülmualimât'ı sığınak olarak görmeleri, ikincisi ise ailelerin kız çocuklarını okutmak için gösterdikleri çabadır. Dilekçelerin bazıları kız öğrencilerden, bazıları ise anne ve babalar tarafından gönderilmiştir. Kız çocukları sosyal hayattaki yerlerini alabilmenin ön şartını eğitim olarak görmüşler ve bu konuda imkânlarını da zorlamışlardır.²⁵²

Kadınların eğitim ile ilgili eleştiri ve talepleri ise okul programlarının düzeltilmesi, eğitimin ezbercilikten kurtarılması, pozitif bilimlere, biçki-dikiş, el

²⁴⁹ Savaşlar Osmanlı'ya hemşirelik ve hastabakıcılığın önemli bir meslek olduğunu öğretmiş, böylece kadınları da içine alan yeni bir iş kolu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu mesleğe İstanbul'un kültürlü çevrelerinden de ilgi olmuştur. 1854 Kırım Harbi sırasında, Osmanlı Devleti tarafından getirtilen Fransız hemşireler Fransız askerlerine bakmış, Florance Nightingale başkanlığındaki İngiliz hemşireler de İngiliz askerlere hizmet vermek üzere Selimiye Kışlası'na gelmiştir. Bu olaylar, Osmanlı Devleti'nde hemşirelik eğitimi için bir örnek olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Zümrüt Sönmez, "Osmanlı Kadını ve Savaş" **Kültür Dergisi**, Güz 2009, S: 16, s. 105; Kurnaz, **a.g.e**, s. 82-83.

²⁵⁰ Taşkıran, **a.g.e**, s. 43-44.

²⁵¹ Yapıcı-Dilek, **a.g.m**, s. 186.

²⁵² Gönderilen dilekçelerde, ekonomik zorlukların altında ezilen bir baba iki kızının da yatılı olarak Dârülmualimat'a alınması için dilekçe yazar. Kızı Kadriye'yi vatana hayırlı bir öğretmen yetiştirmek isteyen bir annenin yazdığı dilekçedir. Fakir bir kız olup, babası vefat edince hiçbir geliri kalmayan Kamile okula kabul edilmek için dilekçe gönderir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Lale Uçan, "Haydi Küçük Hanımefendiler Mektebe", **Kültür Dergisi**, Güz 2009, S: 16, s.86-87.

sanatları gibi uygulamalı derslere ağırlık verilmesi, karma eğitime geçilmesi, Avrupa'ya giden kızlar orada nasıl yabancı hocalardan ders alıyorsa, cinsiyet ayırımı yapılmadan erkek hocalar da kızların derslerine girebilmeli gibi isteklerdir.²⁵³

Meşrutiyet döneminde kızlar için eğitim en çok tartışılan konu olmuştur. Ayrıca bu dönemde aileler kızlarının kendileri gibi cahil kalmalarını istememişler, kızların eğitimine destek vermişlerdir. Dönemin eğitim alanındaki en önemli olayı ise Türk kadınının Meşrutiyet dönemi ile ilk kez yüksek eğitim imkânına kavuşmasıdır. Bu sayede hem kadının kültür seviyesi yükselecek, hem de yeni çalışma alanları doğacaktır. Bu yıllarda, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın bazı üniversitelerinde tamamen veya bazı bölümlerine kız öğrenci kabul edilmediği, ders ve seminer izleyenlerin de diploma sınavına alınmadığı düşünülürse, bunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

B. KADINLARLA İLGİLİ HUKUKÎ DÜZENLEMELER

1. Aile Hukuku Kararnâmesi

Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nde her alanda Batı etkisi görülürken; Osmanlı hukukunda aile ile ilgili konular, İslâm hukukunun etkisi altındaydı.

Meşrutiyet Dönemi'nde, aydınlar arasında konu ile ilgili tartışmaların artması ve kadının I. Dünya Savaşı'ndan itibaren sosyal hayatta daha fazla ön plâna çıkması, aile hukukunda bazı yeni düzenlemelerin yapılmasına olanak sağlamıştır.²⁵⁴ Ziya Gökalp, Ahmet Şuayb, İbrahim Hakkı, Mansurî-zâde Saib gibi üniversite hocaları ile Ahmet Cevat gibi şahısların da yardımıyla 8 Ekim 1917 tarihinde Aile Hukuku Kararnâmesi çıkarılmıştır.²⁵⁵ Kanun bütün Osmanlı tebaasını ilgilendirdiği için, Hristiyan ve Musevi din adamları da hazırlık safhasına katılmışlardır. Sadrazam ve meclisin oyuna sunulmadan, şeyhülislam tarafından doğrudan padişaha sunularak yürürlüğe girmiştir.²⁵⁶

Müslümanları ilgilendiren bölümlerde İslâm hukukuna bağlı kalınmakla birlikte, kararnâmeye göre, evlenme ve boşanmaları artık devlet hukukla kontrol altına almış oluyordu. Kararnâmeye göre, kadın izin verirse erkek ikinci evliliğini

²⁵³ Çakır, **a.g.e.**, s. 250-251.

²⁵⁴ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 1978, s. 453; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 89.

²⁵⁵ Caporal, **a.g.e.**, s. 121.

²⁵⁶ Mehmet Ünal, "1917 Tarihli Hukuk-ı Aile- 2", **Türk Yurdu**, C. VIII, S: 4, Mayıs 1987, s. 31.

yapabiliyordu. Evlenme yaşı kadınlarda 17, erkeklerde 18'di.²⁵⁷ Kadınlara boşanma hakkı, erkekteki bazı fizyolojik bozukluklar, akıl hastalığı, evin geçimini sağlayamaması ve geçimsizlik gibi durumlarda doğuyordu.²⁵⁸

Kararnâmede sadece evlilik ve boşanma ile ilgili konular vardı. Nafaka ve çocuk büyütme gibi konularda çalışmalar devam etmiştir.²⁵⁹

Aile hukukunda yapılan bu değişiklik tepki ile karşılandı. Meselâ, Sadreddin Efendi Sebilürreşat'taki bir yazısında evlilikle ilgili olarak, "*Kur'an'ın izin verdiği çok eşliliği ilk eşin rızasına bırakmanın şeriata ters*" olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰ Türkçü ve Batıcılar ise yapılanları yeterli bulmamıştır. Bu kararnâmeden azınlıklar da hoşnut değildi. Kilise ve Havra Hukukuna gölge düştüğünü düşünüyorlardı. Hiç kimseyi memnun etmeyen bu kanun, 19 Haziran 1919'da azınlıkların etkisi ve işgal güçlerinin müdahalesiyle kaldırılmıştır.²⁶¹

Aile Hukuku Karanâmesi İslâm ülkeleri içinde aile ile ilgili yapılan ilk hukukî düzenleme olması bakımından önem taşımakta olup,²⁶² aynı zamanda kadın haklarıyla ilgili konuların hukukî ifadesi olarak da kabul edilebilir.²⁶³

C. EDEBÎ ESERLERDE, BASIN VE FİKİR HAYATINDA KADIN MESELESİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELER

1. Edebî Eserlerde ve Basın Hayatında Kadın Meselesi İle İlgili Düşünceler

Meşrutiyet döneminin getirdiği özgürlük ortamı kadın dergi ve gazetelerinin peş peşe çıkmasını sağlamıştır. Çıkan bu dergi ve gazetelerin çoğunun meşrutiyet taraftarı, Batı'daki gelişmelere ve yeniliklere açık, demokrasiden yana olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, Meşrutiyet dönemindeki kadın hareketlerine karşı olan kesimler de mevcuttur. Hem kadın hareketlerini destekleyen, hem de karşı olan kesimin görüşleri ve talepleri gazete ve dergilere de yansımıştır.

²⁵⁷ Taşkıran, **a.g.e.**, s. 48; Caporal, **a.g.e.**, s. 121.

²⁵⁸ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 90.

²⁵⁹ Ünal, **a.g.m.**, s. 25.

²⁶⁰ Caporal, **a.g.e.**, s. 123.

²⁶¹ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 91.

²⁶² Ünal, **a.g.m.**, s. 31.

²⁶³ Berkes, **a.g.e.**, s. 452.

1.1. Meşrutiyet Dönemi Yayınlarının Genel Özellikleri

Meşrutiyet dönemi yayınlarında, birçok meselenin yanı sıra Osmanlı toplumundaki kadın meseleleriyle ilgili yazılar da yer almıştır. Kadının toplumdaki yeri ve önemi, kadının eğitilmesi, çalışması, sosyal hayata katılması, sağlığı, annelik, edebiyat, moda, ekonomi, siyaset gibi konular üzerinde durulan bu yayınlarda, batılılaşma ve kadını değiştirme fikri işlenmiştir.²⁶⁴

II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan 27'si gazete ve dergiden hemen hepsi kadın meselesine yer vermiştir.²⁶⁵ Meşrutiyet döneminin kadın hak ve hürriyetlerini savunan yayınları incelendiğinde bazı ortak özelliklerinin bulunduğu görülmektedir. Bu özellikleri aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

Kadın haklarıyla ilgili fikrî gelişmeyi sağlayan yayınlar, çeşitli konularda kadınları bilinçlendirip eğitmeyi amaçlamıştır. Eğitim, Aile, Çalışma, Evlilik, Çok eşlilik, Sokağa çıkma, Moda vb. konular dönemin gazete ve dergilerinde oldukça sık yer almıştır.

Gayrimüslimler tarafından desteklenen veya yayımlanan gazete ve dergilerde kadın haklarıyla ilgili yazılarda işlenen konular Müslüman kadınlar arasında okuma yazma oranı düşük olduğundan daha çok aydınlara ve belirli bir zümreye hitap etmiştir. Başlangıçta kadın haklarına gösterilen ilgi beklenenden az olmuşsa da, kadınlar arasında batılılaşma hareketleri arttıkça ve eğitim seviyesi yükseldikçe bu durum değişmiştir.

Müslüman Kadınlar, batılı kadınların kıyafetleri başta olmak üzere sahip oldukları hakları izlemeye ve taklide başlamışlardır. Kadınlar arasında meydana gelen bu gelişmeler toplumu ve kadını değiştirmeyi amaçlayan yayınların başarısını göstermektedir.

Dönemin yayınlarında kadın meselesine eğilen ve bu meseleyle ilgili fikirler ileri süren kadın yazarlar ve yazılar artmıştır. Batı ülkelerindeki kadın haklarıyla ilgili gelişmeleri ve Osmanlı toplumundaki kadınların durumunu yazılarında dile getiren bu yazarlar, kadın haklarını savunmakta, bu konudaki hürriyet isteklerini bildiren edebi yazılarıyla dikkati çekmektedirler.²⁶⁶

²⁶⁴ Kaplan, **a.g.e.**, s. 15-16.

²⁶⁵ Orhan Koloğlu, *“Osmanlı Basını İçeriği ve Rejimi”*, **Tanzimat’tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul 1985, s. 99.

²⁶⁶ Taşkiran, **a.g.e.**, s. 48-50.

Kadının eğitilmesini, sosyal hayata katılmasını, çalışmasını, idarî ve siyasî hayatta yer almasını isteyen yazılar, yayınlarda oldukça fazla yer almıştır. “*İslahata önce aileden başlanmalıdır. Kadın çok iyi eğitilmelidir. Çünkü kadınlar çocukların eğitimcisidir. Bu yapılmazsa maddi ve manevi çevrenin değişmesi imkânsızdır. Kadın toplumların değişmesini gerçekleştiren en büyük etkidir. Kadınlarda erkek ve kız çocuklarını birbirlerinin haklarına saygı duyacak şekilde eğitmelidir*” mesajlarını taşıyan benzeri yazılar dönemin yayınlarının en belirgin özelliğidir.²⁶⁷

Dönemin gazete ve dergilerinde kadınları çalışma hayatına teşvik eden fikirler ve kadınların ekonomik bağımsızlığı da ayrıca savunulmaktadır. Ekonomik bağımsızlığın kadınları erkeğe bağlı kalmaktan, ezilmekten ve çeşitli ekonomik zorluklardan kurtaracağı ileri sürülmektedir. “*Savaşlar ve ekonomik bunalım sonucu kadını kurtaracak iki önemli konu vardır. Bunlar eğitim ve ekonomik bağımsızlıktır*” görüşünün savunulduğu yazılarda Müslüman kadınlar çalışmaya davet edilmektedir.²⁶⁸

Kadınların “yaşam hakkı” doğrultusunda gerçekleştirdikleri etkinliklerden biri de Beyaz Konferanslardır. 1911 yılında kadınlara yönelik yayınlanan *Kadın* dergisi, kadınlar için önemli olan bu konferansları önemseyerek konferansın metinlerine yer vermiştir. Beyaz Konferanslarda konuşmacı Fatma Nesibe Hanım’dır. Bu konferanslar kadınların bulundukları konuma başkaldırıları, hak ve özgürlük talepleri, mücadelede kendilerine olan güvenleri, yeni bir dünya oluşturma isteğidir. Konferanslarda henüz siyasal hak talebinde bulunacak cesarete olmadıklarını ifade eden Fatma Nesibe Hanım, şimdilik medenî haklar, insan hakları, yaşam hakkı istediklerini ifade etmiştir. Ona göre zamanın gereklerine uygun kanunlar yapılmalı ve bu kanunlar yapılırken kadınların da oylarının ve onaylarının alınması gerekmektedir. Bu taleplerden de anlaşılmaktadır ki kadınların öncelikli istekleri, özel alana ait sorunları çözme ve kamusal alana çıkabilme, başka bir deyişle toplumsal yaşama aktif özneler olarak katılabilmektir.²⁶⁹

²⁶⁷ Taşkıran, **a.g.e**, s. 30-60.

²⁶⁸ Kaplan, **a.g.e**, s. 17.

²⁶⁹ Yapıcı-Dilek, **a.g.m**, s. 179. 1911 yılında İstanbul’da bir konakta, bir paşa veya bürokrat kızı olan P.B’nin (kimliği tespit edilememiştir), çabalarıyla gerçekleşen “Beyaz Konferanslar” tamamen beyaz eşyalarla döşenen bir salonda, beyaz örtülü kadınlar tarafından dinlendiği için bu ismi almıştır. Bu konferanslar seri halinde on kez yapılmıştır. İlk konferansta ikiyüz elli, daha sonra yoğun talep üzerine üçyüz kişi katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Serpil Çakır, “*Osmanlı Kadınının Bilinçlendirme Yolunda Beyaz Konferanslar*” **Tarih ve Toplum**, Ağustos 1994, S: 123, s. 156-157.

Meşrutiyet dönemi yayınlarının birçoğu, Müslüman kadınlara batılı kadın haklarının tanınmasını savunmaktadırlar. Dönemin basını “*Tesettür’ün kaldırılması, sokağa çıkma serbestliğinin tanınması, eğlence yerlerine gitme, sosyal hayata katılma, çalışma, eğitim, çok eşliliğin kaldırılması*” meseleleri üzerinde durarak, Müslüman kadınların bu haklardan yararlanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu dönem yayınlarında, kadın hakları meselesi sürekli, “*çok eşlilik, evlenme-boşanma, eğitim, çalışma, sosyal haklar*” şeklinde gündeme getirilmiştir. Kadınların siyasi haklara sahip olmasını savunan yazılara ise çok az rastlanılmıştır.²⁷⁰ Kadının eğitilmeden, evinin dışına çıkmadan, ekonomik bağımsızlığını kazanmadan, siyaset ve teknikle uğraşmasına karşı çıkanlar çoğunluktadır.

II. Meşrutiyet döneminde hizmetçi idârehânelerinin verdiği ilânlar da Osmanlı basınına yansımıştır. Hizmetçi tutmak isteyenler için yayınlanan idârehâne reklamları ve “*hizmetçi aranyor*” başlıklı elaman ilânları, dergi sayfalarında sık sık boy göstermeye başlamıştır. Osmanlı kadın dergilerinde hizmetçiler ve hizmetçilere nasıl davranılması gerektiği konusunda makaleler de yazılmıştır. Bu yazıları yazarlar arasında erkek yazarlardan biri Mehmed Nureddin, bir hizmetçi mektebi kurulması fikrini ortaya atmıştır.²⁷¹

Kadın okuyucuların fikirlerine yer veren gazete ve dergiler, okuyucuların çeşitli konularla ilgili olarak gönderdikleri mektupları da yayımlamaktadır. Okuyucu mektupları arasında en çok, evlilik, çok eşliliğin yasaklanması, ulaşım araçlarından yararlanma, kız okullarının açılması ve kadınların eğitimine önem verilmesi, kılık kıyafet, tesettür, kaç-göç, kadınlara çalışma hakkının tanınması istekleri yer almıştır. Ayrıca ailenin kurulması, evlenme ve boşanma, ailenin devamı ve kadınların çalışmak istedikleri meslekler, çeşitli konularda anketler ve ödüllü yarışmalar

²⁷⁰ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 112.

²⁷¹ II. Meşrutiyet’in ilânını izleyen günlerde, hizmetçi idârehâneleri adı altında çeşitli hizmetçi, arabacı, dadı, mürebbiye, muallim ve muallime bulma ajansları kurulmuştur. Bu yeni kurulan hizmetçi idârehâneleri bir yandan hizmetçi ihtiyacı duymakta olan evlere ücretli emek gibi Batı’lı bir usul ile çalışmak isteyen çeşitli işçiler sağlıyor, diğer taraftan da bu işçileri evlerinde çalıştırmak isteyen işverenlerin ihtiyaçlarına uygun işçiler yetiştirmeye çalışıyordu. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, Osmanlı toplumunu saran özgürlük, milliyetçilik ve girişimcilik dalgalarının getirdiği toplumsal dönüşüm arasında hizmetçi sektörü de üzerine düşen hisseyi almakta gecikmemiştir. “cariye, halayık, odalık, besleme, evlatlık, ahretlik, sütanne, dadı” vb. gibi kölelik döneminden kalma çeşitli geleneksel Doğu’lu kurumlar, maaşlı hizmetçi ve o zamanın deyişiyle “amelelik” gibi Batı usulü özgür ücretli emekçi gruplarına bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Selim Karakışla, “II. Meşrutiyet Döneminde Kurulmuş Bir Hizmetçi Bulma Ofisi Umûm Hizmetkârân İdârehânesi (1911)”, **Tarih ve Toplum**, Ekim 2002, S: 226, s. 248-249.

düzenlenmiş; okuyucu mektupları yayımlanarak; kamuoyundaki değişik görüşler okuyuculara aktarılmıştır.²⁷²

Kadın haklarıyla ilgili istekler başlangıçta üstü kapalı ifadelerle, devletin dinî yapısına ve yönetime hâkim olan fikirlere ters düşmeden yapılmıştır. Zamanla bu durum değişerek yazılarda sert ifadeler kullanılmış, yönetim aleyhinde eleştiriler başlamıştır. Bu yüzden Meşrutiyet döneminin yayınlarında görülen diğer bir özellik eleştirilerin çokluğu ve hoşnutsuzluktur. Yayınlarda, kadınların içinde bulunduğu durumun kötülüğünden, kadınlarla ilgili gelişmelerin yetersizliğinden yakınılmakta, bu durumdan duyulan memnuniyetsizlik dile getirilmektedir.

II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet ve eşitlik prensiplerinden kadınların kısa sürede faydalanacağı ümit edilmiştir. Geçen sürede bu gerçekleşmemiş, kadınların durumunda değişme olmamıştır. Bunun üzerine kadın haklarını savunan yazarlar, asabî ve kırılgan bir dil kullanarak bu durumu eleştirmişlerdir. Fatma Aliye Hanım'ın kız kardeşi, Cevdet Paşa'nın kızı, hürriyet ve kadın hakları konusunda tanınmış bir kişi olan Emine Seniye Hanım, 1911 tarihli *Mehasin'de* çıkan bir yazısında, Meşrutiyetin kadınlara pek fazla bir şey getirmediğinden şikâyetçidir. Şükûfe Nihal Hanım kız liselerinin açılmamış olmasından şikâyet ederek bir eleştiride bulunmuştur. Bu eleştiriye Emine Semiye Hanım: “*Evet hanım kızım, istibdat devrinde olduğu gibi hürriyetin ilânından sonra da büyüklerimiz bizi düşünmedi*” diyerek cevap vermiştir.

Kadınlar Dünyası dergide aile hayatına değinilerek; “*Hayatı içtimaiyemizin esası mademki ailedir, cemiyette görülen bütün hareket tabiyatıyla onun varlığına ve gayretlerine mazruftur.*” denilmektedir. Aile hayatının olmadığı yerde medeniyetin olamayacağı, kötülüklerin artacağı anlatılarak, “*Eğer kadın olmazsa aile de olmaz*” sözü ile kadının aile ve toplum hayatındaki önemi belirtilmektedir. Diğer bir yazıda

²⁷²Okuyucu mektuplarına örnek vermek gerekirse; Fatma Nilüfer; “Ben görücülükle evlenmeyi görücülükle evlenmemeye tercih edenlerdenim. İslâmiyet din-i mübeyyin ser-i şerifde bunu amirdir. Hiçbir vakit parklarda, bahçelerde, dans salonlarında, suvarelerde arkadaşlık ile gönül verme ile evlenmede aile hayatı yoktur ve olamaz diyorum. Çünkü muvakkattır.” diyerek görücü usulü ile evlilik hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir. Bir başka mektupta ise Mühassene Salih Hanım: “Ne görücülük, ne de görüşerek vukû bulan izdivaçlarda emin bir saadet tasavvur olunabilir. Her iki ihtimalde de en büyük amil, gayr-î kabil-i tağyir olan mukadderattır. Mamafih izdivaç maksadıyla belki saadet ihtimali daha çoktur.” diyerek okuyucu evlilikle ilgili düşüncelerini mektuba aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Zafer Toprak, “*Osmanlı'da Alafranga Evlenme İlanları*”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Mart 1988, s. 44-46; Zafer Toprak, “*Evlilik Üzerine Bir Anket*”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Şubat 1988, s. 32-34.

da; “Hürriyet, insanların tabiatındadır. Tabii bu da verilmez ancak alınır. Biz de medeniyet âlemine girmek isteyen her millet gibi bu tabi hakkımızı aldık. Bu yalnız bir siyasi inkılâptır. En mühim inkılâp henüz husûle gelmemiştir. O da sosyal inkılâptır.”²⁷³ denilmektedir. Bu görüşleri savunanlar çeşitli yazılarla kadınları bilinçlendirmekte; kadınları, haklarını aramaya teşvik etmektedir.

Dönemin yazarlarından Atıfet Celâl Hanım, *Servet-i Fünun*’da ve *Tanin*’de yazdığı yazılarda, Meşrutiyet’in ilânının, Türk kadınının durumunda hiçbir gelişme yapmamış olmasından şikâyet etmekte; “Biz zavallı kadınlar, hâlâ insandan sayılmıyoruz. Erkeklerin nazarında önceden olduğu gibi şimdi de faydasız bir süsten, adi bir ev eşyasından başka bir şey değiliz” demektedir. Bazı kişilerin kadınlara üç okuyup bir yazmak gibi tavsiyelerde bulunduğunu anlatan Atıfet Hanım, “peki onların dediği gibi üç okuyup bir yazalım, hatta isterlerse hiç yazmayalım. Fakat biz kendimizi insan sayıyoruz. Bu yüzden bulunduğumuz heyeti içtimaiye de bir hissemiz, bir mevkiimiz, bir vazifemiz bulunmasını arzu ediyoruz” diyerek duygularını dile getirmektedir.²⁷⁴

Atıfet Celâl Hanım, Osmanlı Müslüman kadınının erkeklerin haremîyetinde ve hâkimîyetinde olduğunu bunun da değiştirilmesi gerektiğini anlatan yazılarında, Müslüman kadına eğitim başta olmak üzere çeşitli hakların sağlanmasını istemektedir. Kadınların eğitildikçe güçlenip, her türlü baskıya karşı koyacağını, çalışma hayatına katılmakla da kendi haklarını savunmada ilerleyeceğini anlatan yazılar, kadınların Meşrutiyetten çok şeyler beklediğini ifade etmektedir.

Yayınlarda tamamen batılılaşmaya, batının her türlü değer ve yargılarının alınmasına karşı olan yazılar da yayımlanmıştır. Bu yazılarda millî değerlere ve millî bilince sahip kadınların toplumu geliştireceği fikri ileri sürülmektedir.²⁷⁵ Türk kadınlarının batı değerlerine uyum sağlamasının sakıncalarını gösteren yazılar, batıdan neyin alınması gerektiğinin iyi düşünülmesini istemekte, kadının batılılaşması ile ilgili bazı tereddütleri dile getirmektedir.²⁷⁶ Kendi değerlerine bağlı millî, Müslüman Türk kadını bu yazılarda tarif edilirken, kadının batılı değerlerinin

²⁷³ Kaplan, a.g.e, s.21.

²⁷⁴ Kaplan, a.g.e, s. 21.

²⁷⁵ Atıfet Hanım, “Biz de kadın haklarının gerçekleşmesi için, kadının eğitilmesi gereklidir. Kadın ancak eğitildikten sonra vazife başına getirilmelidir. Özellikle kadının eğitilmesi yetiştirdiği çocuk açısından önemlidir. Kadına millî eğitim ve öğretim verilmelidir.” diyerek eğitimin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Nigar Binti Osman, *Hayatının Hikâyesi*, İstanbul 1959, s. 60-65.

²⁷⁶ Kaplan, a.g.e, s. 22.

etkisiyle yozlaşmasına, taklitçi olmasına karşı çıkmaktadır. “*Batı Medeniyeti ile Millî Kültürü ve gelenekleri arasında bir bağ kurarak, milletine yararlı, siyasî ve sosyal alanda erkeklerin yanında yerini alan güçlü Türk kadını*” fikri basın yoluyla savunulmuştur.²⁷⁷

Bu dönemin yayınlarında kadın hakları aleyhinde yazılar da dikkat çekmektedir. Bu yazılarda Müslüman kadınlara batılı kadınların sahip olduğu hakların tanınmasına karşı çıkmaktadır. Kadınlara hürriyet ve serbestlik tanınırsa istikballerinin tehlikeye gireceği, ahlaksızlığın artacağı savunularak, kadınların hak ve hürriyet gibi isteklerinin ancak bir avuç azınlığın kadınlarını ilgilendirdiği ileri sürülmektedir. Kadın-erkek eşitliğine karşı çıkan yazarlara göre erkekler doğuştan kadından üstündür. Bunu savunan ve *Mehasin’de Zöhre* imzasıyla yayınlanan bir yazı da, “*Feministler ve muarızları ne derlerse desinler bir enstitü üyesi kadar âlim olan kadınları bir tabiat galatı addederim*”²⁷⁸ deniliyordu.

Batılı kadına tanınan hakların Müslüman kadınlara tanınmasını isteyen ve bu amaçla propaganda ağırlıklı yazılar yazan batıcılar, muhafazakâr çevrelerce eleştirilmektedir. Toplum değerlerinin değişmesine ve kadın haklarına karşı olanlarının fikirlerini dile getirdiklerini ileri sürerek, kendilerinin de bu fikirleri paylaştıklarını iddia edenler yazılarında, batılılaşma yanlılarını suçlamaktadır. Bunlar yazılarında “*bazı çevrelerin özellikle Müslüman kadınların örtüsüyle (tesettürüyle) uğraştığını, tesettürün kadın yapısına uygun olduğunu ve İslâmî tesettürün kadını birçok felaketten ve istismardan koruduğunu, ahlâkları kıldığını*”²⁷⁹ belirtiyorlardı. Bu düşüncede olanlar, kadının fazla eğitim yapmasına yüksekokula gitmesine gerek olmadığını, ev işleri, bîçki, dikiş vb. dışında eğitim görmesinin kadına hiçbir fayda sağlamadığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, kadının bu dünyadaki varlığının gerçek sebebi çocuk doğurmak, onları eğitmek, eşine ve ailesine hizmet etmektir. Bu sebeple kadın-erkek eşitliği mümkün değildir. Kadını bulunduğu güvenli ortamdan daha serbest bir ortama çekmek ve sonu kötü olacak bazı haklar tanımak, hele

²⁷⁷ Mehmet Doğan, “*Hanımlar Âlemi*” **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul 1981, s. 99.

²⁷⁸ Taşkıran, **a.g.e.**, s. 50-51; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 105.

²⁷⁹ Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, İstanbul 1987, s. 152; M. Akif Ersoy, **Modernleşmek mi, İslâmlaşmak mı**, İstanbul 1983; Cihan Aktaş, **Tanzimat’tan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar**, İstanbul 1991, s. 89; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 87.

kadınla erkeğe eşit demek, Müslümanlıkla bağdaşmazdı. Bu istek ve gelişmeler yüzünden toplum gittikçe bozularak ahlakî değerlerini yitirmektedir.

Kadın hareketlerine ve şartların getirdiği değişikliklere tepki gösteren yazılarda oldukça ileri gidildiği de olmuştur. Onlara göre, kadınların hak ve hürriyet istekleri ve bazı kadınların peçe takmayıp Avrupa modasına göre giyinmesi uğranılan yenilgilerin sebebi olarak görülmektedir.

Yenilgilerden sorumlu olarak gösterilen kadınlar ve kıyafetler, dönemin İttihatçı lideri Enver Paşa'nın da dikkatini çekmiştir. Halk arasındaki dedikoduları durdurmak, tepkileri azaltmak, moral bozukluğunu gidermek amacıyla kadın kıyafetlerinde kısıtlamalara gidilmiş, çarşaf boylarını belirlemek üzere bir komisyon kurulmuştur.²⁸⁰

Bu dönem yayınlarında “*Din ve Kadın Hakları*” konusu en fazla tartışılan meseleler arasında yer almıştır. Avrupalı kadınların sahip oldukları hakların ve serbestliğin Müslüman kadınlara da tanınmasını isteyenlere karşı “*Bu haklara dinimiz izin vermez. Müslüman kadının konumu Kur'an'da belirlenmiştir*” görüşünü savunanlar olmuştur. Bunlar kadın hakları aleyhinde sert yazılar yayımlayarak saldırılarda bulunmuşlardır. Kadınlar lehinde isteklerde bulunanları dinsizlikle, batılı yaşam tarzını uygulayanları da hafif meşreplikle suçlayan yazılar yüzünden tartışmalar zamanla sertleşmiştir.

Kadın hakları taraftarı olan yazarlar “*Din ve Kadın Hakları*” ile ilgili görüşlere yer vermiştir: “*Kadına din adına zülmeden zihniyete karşı çıkarken, Osmanlı Devleti'nin geriliğinin sebeplerini Müslüman Türk kadınının içinde bulunduğu acınacak duruma bağlayanlar da çoğalmıştır.*”²⁸¹ Kadınların toplum hayatına çekilmeden manevî ve maddî eğitimin verilemeyeceği ileri sürülerek, “*İslâm'a dayandırılan eski-doğma değerlerin red edilerek, Batı Medeniyetinin laikleştirilmiş değerler sisteminin benimsenmesinin gerektiği*” savunulmuştur.²⁸² İslâm dininin ilerlemeye engel olmadığı, Kur'an'ın kadınlara diğer dinlerde olmayan bazı haklar tanıdığını anlatan bir grup yazarda, “*Kabahat İslâm'da değil ona gerektiği gibi anlayıp yaşatamayan Müslümanlardadır. Kadının geri kalmasındaki sebep din değildir. Onu yanlış anlayan, yorumlayan ve uygulayanlardır. İslâmiyet'e*

²⁸⁰ Kemal Savcı, **Türk Kadını**, Ankara 1973, s. 59; Kaplan, **a.g.e**, s. 23.

²⁸¹ Taşkıran, **a.g.e**, s. 51-53; Kaplan, **a.g.e**, s. 23.

²⁸² Taşkıran, **a.g.e**, s. 50-51; Kaplan, **a.g.e**, s. 23.

sonradan giren yabancı kültürlerden etkilenen İslâmi topluluklar kadına bu kültürlerin geleneklerini dini kurallar diye sunmuşlardır. Bu yanlıştır. Kadınlarla ilgili hükümlerin zamanla yanlış uygulanması ve yorumlanması sonucunda kadın toplumsal hayattan uzaklaştırılmıştır. Yapılacak ıslahatlarla bu durum kadınlar lehine düzeltilebilir”²⁸³ düşüncesini savunmuştur.

II. Meşrutiyetin ilânının beşinci yılında, *Kadınlar Dünyası* dergisinde yer alan bir diğer yazıda, “Erkeklerin Millî Bayramı” başlığı altında hürriyete kavuşmuş erkeklerin beşinci yılı kutlanmakta ve “hâlâ yaşamakta olduğumuz bu esaret devresinden bizi kurtarınız” denilmektedir.²⁸⁴ Kadın Dünyası dergisinde Azize imzasıyla çıkan bir yazıda; “Kadınlar içinde milletvekilliği bir ihtiyaçtır. Fakat ondan evvel kadının o mevkiye layık olacağı dereceye gelmesi gerekir. O bahtiyarlığı ben değil, gelecekte torunlarımız görecektir.” denilerek, kadınların isteklerinin şimdilik siyasî olmadığı, eğitim ve sosyal haklar istedikleri anlaşılmaktadır.²⁸⁵ “Kadın da insandır,” fikrinin işlendiği yazılarda: “Toplumun medeni seviyesinin gelişmişliğini gösteren kadınların durumudur. Kadınlar idari ve siyasi işlerde erkekler gibi birer yer aldıkları zaman anlaşılmalıdır ki, insanlık devri başlamıştır” denilmekte, kadın haklarının tanınması üzerinde önemle durulmaktadır.

Dönemin yayınlarında Avrupalı kadınların kıyafetlerine ait yazılar da yer almaktadır. O günün Avrupa modasını tanıtan, modaya uygun kıyafetlere yer veren gazete ve dergilerde, Müslüman Kadınların “kılık kıyafete, çarşaf ve peçeye” kısaca “tesettüre” bakışını değiştirecek yazılar yayınlanmıştır.²⁸⁶

Resimli çıkan ve kadın fotoğrafları yayınlayan dönemin bütün gazete ve dergileri çarşaf ve peçesiz kadın fotoğrafları yayımlamaya özen göstermişlerdir. Bu yayınlarda modanın yanı sıra kadın güzelliğini ön plâna çıkaran resimlere, tüketim malzemelerine ve güzellik malzemeleri ilânlarına rastlanılmaktadır. Bu ilânlar ve

²⁸³ Celâl Sahir, Rıza Tevfik, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Ahmet Murat bu düşüncüyü savunan yazarlar arasında yer almışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Caporal, **a.g.e**, s. 88-91.

²⁸⁴ Taşkıran, **a.g.e**, s. 38.

²⁸⁵ Taşkıran, **a.g.e**, s. 45-70.

²⁸⁶ Kadınlar Dünyası’nın, 142. sayısında Osmanlı Kadın Hukuku Müdafaa derneği üyelerinden Nimet Cemil’in peçesiz fotoğraflarına yer verirken, İnci Dergisi, kapaklarında renkli kadın resimlerini yayınlamıştır. Süs Dergisinde de kadın fotoğrafları oldukça fazladır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kaplan, **a.g.e**, s 18.

yazılar kadınları tüketime alıştırmakta, özellikle Müslüman şehirli kadının görüntüsü ve yaşantısı değiştirilmeye çalışılmaktadır.²⁸⁷

II. Meşrutiyet dönemi yayınlarında kadınların her alanda ilerlemesi ve yükselmesi düşüncesi işlenmiştir. Bu düşünce zamanla sessiz fakat kararlı bir şekilde toplumda taraftar toplayarak, kadın hakları meselesini etkilemiştir. Genellikle II. Meşrutiyet döneminden başlayarak kadınlar, her alanda hak isteklerini artırmışlar ve giderek daha fazla hak isterken kadın erkek eşitliğini de savunmuşlardır.

1.2. II. Meşrutiyet Dönemi Basınında Kadın Meselesi

II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamı kadın gazete ve dergilerini de harekete geçirmiştir. Pek çok gazete ve dergi, doğrudan kadınlara yönelik bölüm ve sayfalarıyla dikkat çekmiştir. Gazete ve dergilerin bir kısmı kadınlar tarafından çıkarılmıştır.

Bu dönemin feminist çehresi asıl basın alanında daha belirgindir²⁸⁸. Bundan önce daha çok kadının eğitimi, moda gibi konular ağırlıktayken, artık kadın haklarından bahsedilmeye başlanmıştır. Batıdaki feminist hareketler anlatılarak, ülkedeki konuyla ilgili uygulamalar eleştirilmiştir.²⁸⁹ Ayrıca, bu süreçte çıkan yayınlara bakıldığında kadın yazarlar tarafından yazılmış köşe yazılarının çeşitliliği ve aynı zamanda bu yazıların tartışmacı, sorgulayıcı da olduğu görülmektedir.²⁹⁰ II. Meşrutiyet döneminde kadın hakları meselesine yer veren gazete ve dergileri şu şekilde sıralayabiliriz:

²⁸⁷ “Minasyan’ın Emsalsiz Saç Boyası, ağarmış olan saçları dakikasında siyah veyahud kumral eden iş bu saç boyasının kullanılması gayet suhuletli (kolay) ve ziyadesiyle temiz, husule gelen renk ise saçların ren-i asîsine mutabık olup, boyanmış olduğu asla belli olmadığından cümle kullananlara pek hoşnud eylemiş olmağa gayet makbul ve medhe şayan addolunmuştur. Yalnız Asitane’de Galata’da Yeni Cami Kapısı ittisalinde Minasyan’ın Amerikan mağazasında satılmakta idiği” ile “Domates, üzüm, ayva, elma, armut, limon, kızılık vesaire her nev’i meyvelerin ve dahi çiğ etin suyunu ezip almak için nev’i icad ufak el makineleri. Galata’da, Yeni Cami Kapısı ittisalinde Minasyan’ın Amerikan mağzasında satılıyor.” şeklindeki ilânlar ve “Henry Nestle’nin Sütü Unu; İsviçre’de İngiltere’nin âlâ sütünden mamûl olup, küçük çocuklar için mükemmel nafaka olan, “Nestle”nin mezkûr sütü unu, sütü az olan validelerin sütü yerine geçtikten başka, hem süten kesilmeğe, hem de hazım etmeğe kolaylık verüp ikmâl ettirir. İş bu unun birçok hilelerinden sakınmak için her kutu üzerinde bulunan Hnry Nesle’nin imzasına dikkat olunmak iktiza eder.” gibi ilânlar ve yazılar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, “Yüz Yıl Önce Bu Ay” (*Tarih 13 Ağustos 1884*), **Tarih ve Toplum Dergisi**, Ağustos 1984, s. 8.

²⁸⁸ Nazım H. Polat, “II. Meşrutiyet Devri Sosyal ve Kültürel Hayatının Bazı Tanıtıcı Vasıfları”, **Türkiye Günlüğü Fikir ve Kültür Dergisi**, Yaz 2008, S: 94, s. 60.

²⁸⁹ Kurnaz, **a.g.e**, s. 123.

²⁹⁰ Selçuk Aydın, “Osmanlı Basın Hayatında Kadın Süreli Yayınlar 1869-1919”, **Kültür Dergisi**, Güz 2009, S: 16, s. 97.

Mehâsin:

1908’de çıkmaya başlayan aylık bir gazetedir. 1908-1910 yılları arasında yayınlanmıştır. Gazetenin içinde kadınlara verilen konferanslar da yer almaktadır.²⁹¹

Demet:

İlmî, siyasî, hanımlara mahsus haftalık dergidir. 1908’de İstanbul’da çıkarılmıştır.²⁹² İlk sayılarında yazarlarının çoğu erkek olup, çoğunluğu Jöntürk’tür.

Dergi eğitim meselesine eğilerek, ünlü Osmanlı hanımlarını okuyucularına tanıtmıştır. Çocuk eğitimi, kadın terbiyesi, moda yüz bakımı gibi konulara yer vermiştir.²⁹³

Kadın:

1908-1910 yılları arasında Selânik’te haftalık ve resimli olarak yayınlanmıştır.²⁹⁴ Çıkan gazetenin amacı her kesimden kadına hitap edebilmektir.²⁹⁵ Fikrî, edebî yazılar, şiir ve sohbetlerin yayımlandığı dergi, Tanin gazetesi tarafından desteklenmiştir.²⁹⁶

Kadın:

Nizâmeddin Hasib’in 1910 yılında İstanbul’da çıkardığı ilmî, siyasî ve edebî, haftalık bir dergidir.²⁹⁷

Musavver Kadın:

1911’de çıkan, ilmî, siyasî ve edebî haftalık bir dergidir.²⁹⁸ İstanbul’da yayınlanmış olup, resimli bir yayındır.²⁹⁹

²⁹¹ 12 sayı çıkan gazete promosyonlara yer vermiş, piyango çekilişleri düzenlemiştir. ayrıntılı bilgi için bkz. Çakır, **a.g.e.**, s. 36; Bulut, **a.g.e.**, s. 47; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 123.

²⁹² Duman, **a.g.e.**, s. 83; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 124.

²⁹³ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 124.

²⁹⁴ Aydın, **a.g.m.**, s. 98.

²⁹⁵ Cengiz Yurdanur, “*Kadın*”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul 1982, s. 77.

²⁹⁶ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 125.

²⁹⁷ Duman, **a.g.e.**, s. 196.

²⁹⁸ Duman, **a.g.e.**, s. 285.

²⁹⁹ Aydın, **a.g.m.**, s. 99.

Kadın:

1911-1912 arasında İstanbul'da 15 günde bir çıkan; kadınların fikrî ve sosyal alanlarda gelişmelerine çalışan derginin yazarları kadın ve erkeklerden oluşmuştur. 32 sayfalık resimli dergi, tercüme yazıları, yayınlamanın yanında çocuk bakımı, moda gibi konulara da yer vermiştir.³⁰⁰

Kadınlar Dünyası:

Kadın hukukunu savunan haftalık gazetedir. İmtiyaz sahibi Nuriye Ulviye (Mevlan) Hanım'dır. 1913 yılında yayınlanmaya başlayan gazete, 1921 yılına kadar aralıklarla yayın hayatına devam etmiştir. Gazete'de önemli sosyal olaylarla birlikte, edebî konulara, şiir, hikâye, sohbet, kadın hakları, dil, müzik, tiyatro ile ilgili yazılar, röportajlara ve çevrilere yer verilmiştir.³⁰¹

Hanımlar Âlemi:

Perşembe günleri çıkan edebî ve sosyal, resimli kadın gazetesidir. 1913-1918 yılları arasında toplam 30 sayı yayınlanabilmiştir. Gazetenin amacı hanımlara okumayı sevdirecek, ilerlemelerini sağlamaktır.³⁰²

Kadınlar Âlemi:

Perşembe günleri çıkan, edebî, sosyal ve resimli haber gazetesidir. 1914-1915 tarihinde İstanbul'da 9 sayısı yayınlanabilen gazetenin adı, 4. sayıdan itibaren "*Osmanlı Kadınlar Âlemi*" olarak değiştirilmiştir. Kadın haklarını savunmakla birlikte edebî ağırlığı olan bir yayın organıdır. Edebî bakımdan Edebiyat-ı Cedide, siyasî bakımdan Meşrutiyet yanlısı bir gazetedir.³⁰³

³⁰⁰ Hatice Özen, *Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri (1868-1990)*, İstanbul 1990, s. 26; Bulut, *a.g.e.*, s.47-48; Kurnaz, *a.g.e.*, s. 124-125.

³⁰¹ Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı olan derginin yazar kadrosu başta Ulviye Mevlan, Aziz Haydar, Belkıs Şevket, Nimet Cemil gibi isimlerden oluşmaktadır. Kadınlar yazılarında taleplerini kadınların kıyafetlerinin değişmesi, yüksek öğrenim hakkı, evlilik içinde erkeklerle eşit haklara sahip olma şeklinde dile getirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Çakır, *a.g.e.*, s. 82-83; Bulut, *a.g.e.*, s. 48; Kurnaz, *a.g.e.*, s. 126-127; Özen, *a.g.e.*, s. 26-27.

³⁰² Mehmet Doğan, "*Hanımlar Âlemi*", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1982, s. 99.

³⁰³ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 129.

Seyyâle:

Genç kızlarla kadınlar için 1914'te çıkan ilmî, edebî, ahlakî, felsefî ve meslekî bir dergidir. İmtiyaz sahibi Adile Necati, sorumlu müdürü Şekibe Ali, başyazarı ise Salime Servet'tir.³⁰⁴

Siyânet:

Yerli Malı Kullanan Hanımlar Derneği'nin haftalık gazetesidir. İstanbul'da 1914 yılında sosyal, edebî, ilmî, iktisadî konulara yer vermek üzere yayınlanmaya başlamıştır. Yönetici ve sorumluları kadındır.³⁰⁵

Kadınlık:

1915-1916 yılında İstanbul'da haftalık olarak çıkan gazetenin başyazarı Nigâr Hanım'dır. Kadınların varlığı ve ülkede bir yeri olduğunu savunmuştur.³⁰⁶

Kadınlık Hayatı:

Sahibi ve müdürü Emine Seher Ali tarafından 1915 yılında İstanbul'da çıkarılan aylık dergidir.³⁰⁷

Bilgi Yurdu Işığı:

1916 yılında aylık olarak yayınlanmış bir dergidir. Kadınlara yönelik hemen her konuda (yabancı dil, biçki dikiş, kadın eğitimi, çocuk bakımı, görgü kuralları, sağlık bilgileri) yazı yayınlanmış olan dergide kadınların mesleki eğilimlerini anlamak için yarışma da düzenlemiştir.³⁰⁸

Genç Kadın:

İstanbul'da 1918 yılında 15 günde bir çıkmıştır. Müdürü Hatice Refik Hanım'dır.³⁰⁹

³⁰⁴ Duman, **a.g.e**, s. 358.

³⁰⁵ Duman, **a.g.e**, s. 363.

³⁰⁶ Duman, **a.g.e**, s. 197; Kurnaz, **a.g.e**, s. 129.

³⁰⁷ Bulut, **a.g.e**, s. 49; Kurnaz, **a.g.e**, s. 128-129; Özen, **a.g.e**, s. 27-28.

³⁰⁸ Kurnaz, **a.g.e**, s. 130.

³⁰⁹ Duman, **a.g.e**, s. 116.

Genç Kadın:

Ahlâkî, sosyal, edebî bir dergi olarak 1918-1919 yıllarında İstanbul'da 15 günde bir yayınlanmıştır. Kadınların konumlarının yükseltilmesini amaç edinen bu dergi, amacına ulaşamamıştır.³¹⁰

Türk Kadını:

İlk sayısı 21 Mayıs 1918 tarihinde İstanbul'da çıkan dergi, 15 günde bir yayınlanmıştır. İki sütun halinde çıkan derginin ilk sayısında önceden “*Türk Kızı*” adıyla çıktığı ve onun da doğup büyüüp artık “*Türk Kadını*” olduğu ifade edilmiştir. Derginin amacı: kadınlığa, memlekete ve istikbâle hizmet etmektir. Yazılara bakıldığında derginin Türkçülük akımına hizmet ettiği anlaşılmaktadır.³¹¹

İnci:

1919-1923 yılları arasında aylık olarak çıkan, resimli ve kadınlığa ait teorik-ilmî konulara ağırlık veren kadın dergisidir. Amacı: Türk kadınının hem ailede hem de genel hayatta başarılı olmasına yardım etmektir. Edebiyata geniş yer vermiş; güzellik, moda ve çocuk bakımı gibi konuları da ihmal etmemiştir.³¹²

Hanım:

1921'de İstanbul'da yayınlanan aylık kadın, aile ve salon gazetesidir. Yayınlayan Sedat Simavi'dir.³¹³ Bol resimli olup, moda haberlerine, kadın konusunda şiir, hikâye ve yazılara yer vermiştir.³¹⁴

Kadınlar Saltanatı:

1920 yılında İstanbul'da çıkarılmıştır. Yazan, resimleyen ve çıkaran Sedat Simavi'dir.³¹⁵

³¹⁰ Kurnaz, **a.g.e**, s. 131.

³¹¹ Kurnaz, **a.g.e**, s. 132.

³¹² Bulut, **a.g.e**, s. 50-51

³¹³ Duman, **a.g.e**, s. 142.

³¹⁴ Kurnaz, **a.g.e**, s. 133.

³¹⁵ Duman, **a.g.e**, s. 197.

Ev Hocası:

Ev kadınlarıyla, aileye mahsûs mecmuadır. 1923 yılında Ahmet Edip tarafından İstanbul’da çıkarılmıştır.³¹⁶

2. Fikir Hayatında Kadın Meselesi İle İlgili Düşünceler

II. Abdülhamit idaresinin arkasından, II. Meşrutiyet tam bir hürriyet ortamı getirmiştir. Bunun sonucu olarak, basında da kadınlarla ilgili tartışmalar rahatlıkla yapılmaya başlamıştır. Tartışmalarda ileri sürülen görüşler devrin fikir akımlarıyla paralellik göstermiştir. İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımları kadın meselesine farklı bakmıştır. Ayrıca, bunların kadınlarla ilgili yapılan girişimlerde değişik ölçüde rolleri olmuştur.

Fikri akımların önerdiği “*yeni/alternatif*” toplum modelinde, sosyal hayatta önemli bir kurum olan aile ile bu toplumun bireyi olan kadın dışlanmamış; tersine, kadınla ilgili projeler yayın organlarına yansımıştır.³¹⁷

Her üç akım, görüşlerini kendi yayın organları aracılığıyla ifade etmiştir. Batıcılar Abdullah Cevdet’in çıkardığı *İctihad* dergisinde, İslâmcı akım *Volkan*, *Beyan-ül Hak*, adı daha sonra *Sebilürreşat* olarak değiştirilen *Sırat-ı Müstakim* dergisinde, Türkçüler ise özellikle *Türk Yurdu* ve *Yeni Nesil* dergileri etrafında toplanarak dönemin nabzını tutmaya çalışmışlardır.

2.1. İslâmcıların Kadın Meselesi Hakkındaki Görüşleri

İslâmcılık akımı da diğer iki akım gibi ilerlemeden yana bir tavır sergilemiş, batılılaşmanın gereği üzerinde durmuştur. Batılılaşma Avrupa’nın sadece “*ilim ve tekniğini almak*” şeklinde olmalıdır diyen İslâmcılar, İslâm’ın ilerlemeye engel olmadığını, bugünkü sorunların İslâm’ın yanlış uygulanmasından kaynaklandığını dile getirmişlerdir.

II. Meşrutiyet’in sağladığı serbestlik havası içinde gündelik yaşamda fiziksel ve sosyal anlamda görünmeye başlayan kadındaki gelişmeleri endişeyle karşılayan İslâmcılar, memlekette ahlakî bir çözümlenin başladığını belirtirler. Toplumun ahlakî düzeninin ve bütünlüğünün sağlanmasında kadının mahremiyetine önem veren

³¹⁶ Duman, **a.g.e.**, s. 104; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 134.

³¹⁷ Fatma Türe, “*Meşrutiyet’te Özgürlükle Gelen Müstehcenlik*”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Mart 1999, s. 374.

İslâmcılar, kadının cinsel kimliğini ve sosyal yaşamdaki görünüşlerini tanımlamada şeriat yasalarını gerekli görmüşlerdir.

Birçok açıdan liberal batıcıları taklitçilikle suçlayan İslâmcılar, kadının bu değişimini toplumu tahrip edici, sefalet ve bozgunluğa sürükleyici olarak nitelendirmişlerdir. Hatta koyu İslâmcılardan Sait Halim Paşa daha ileri giderek batıcıları eleştirmiş, medeniyet ile kadın özgürlüğü arasında negatif bir bağ olduğunu ileri sürmüştür.³¹⁸ Hatta birçok medeniyetin, kadının özgürlüğünü ele geçirmesi nedeniyle çöktüğünü de belirtmiştir.³¹⁹

Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, kadınların örtünmesiyle ilgili olarak: *“kadınların örtünmesinin zarardan fazla yarar getireceğini; kadını her türlü taciz ve tecavüzden uzak tutarak, onurunu kurtarmaya yönelik olduğunu ve nihayet dini şartlardan biri olan tesettüre uyulmaması halinde, dine hakâretin yanı sıra toplumda kargaşalık çıkacağını”* vurgulamıştır.³²⁰

“Tarih boyunca birçok uygarlıkların, kadının özgürlüğü ve saltanatı sebebiyle çöktüğünü” ileri süren İslâmcıların fikir babası Prens Sait Halim Paşa, şunları yazar:

*“Sosyal çöküşümüzün en tehlikeli neticelerinden birini, bazı kadınların (hak) iddiaları teşkil ediyor. Günümüzde kimi kadınlar, örtünmeyi terk etmek, daimi olarak erkeklerle bir arada bulunmak, hürriyet ve serbestlik elde ederek Batı kadınları gibi yaşamak istiyorlar.”*³²¹

İslâmcılar, genel olarak kadının sosyal hayata katılmasına, aile dışında çalışmasına, erkeklerle bir arada bulunmasına karşıdırlar. Son Şeyhülislâm Mustafa Sabri, *“kadınların idari işlerde istihdam edilmesine”* kesin bir dille itiraz eder. *“İyi bir ana, eş ve Müslüman olabilmek için kadınların kendi derneklerinde konferans verip, dinleyebileceklerini; sıkı bir eğitimden geçmeleri gerektiğini”* belirten Musa Kâzım Efendi ise; *“kadınların çarşafsız ve bir erkeğin yanında olmadan sokağa çıkmasının”* yasaklanmasından yanadır.³²²

³¹⁸ Bulut, a.g.e, s. 38.

³¹⁹ Kurnaz, a.g.e, s. 92.

³²⁰ Tarık Zafer Tunaya, *İslâm Cereyanı*, İstanbul 1962, s. 101.

³²¹ Türe, a.g.m, s. 377.

³²² Tunaya, *İslâm Cereyanı*, s. 101-102; Bulut, a.g.e, s. 39.

Özellikle Türkçülerin çabalarıyla 1917’de resmileşen Aile Hukuku Kararnâmesi, İslâmcıların sert muhalefetine hedef olmuştur. Onlara göre kararnâme, *“kamu menfaatine aykırı olduğu gibi; şeriat hukuku alanını daraltıcı”* niteliktedir.³²³

Kararnâme, aynı zamanda çok kadınla evlilik, evlenme ve boşanma konusunda İslâm hukukundan farklı yasa maddeleri içerdiğinden; İslâmcıların fikrîsel ve ideolojik saldırıları, ister istemez bu alanları da içerecek biçimde genişliyordu. İslâmcılar genellikle, *“taaddüdü zevcat”* diye geçen çok kadınla evliliği olumlu karşılamışlardır. Onlara göre, *“çok kadınla evlilik insanlığa, medeniyete ve anayasaya aykırı değildir. Hattâ iki önemli nedenden gereklidir: Cinsel ihtiyaç ve namusu koruma. Ayrıca, nüfus çoğalması ve çeşitliliği seven insanların nefislerinin tatmini de bu sayede olur.”*

Musa Kâzım Efendi, konu hakkında şu hükme varmıştır:

*“Keşke çok kadını idare edecek kudrette erkekler olsa da, ‘müzarii ensal’ (mal üretme tarlası) birçok kadın, evlerde hareketsiz kalıp kocamasalar.”*³²⁴

Musa Kâzım Efendi ile ortak görüşte olanlar Mahmut Esat Efendi, Babanzade Ahmet Naim ve Aksekili Ahmet Hamdi şeriatçıların sözcüsü konumundaki *Sebilürreşad* dergisindeki yazılarıyla, *“çok evliliğin çoğalma ve iffet kurallarına uygun olduğunu”* vurgulamışlardır. Bununla birlikte, Mehmet Akif Ersoy, M. Şemseddin (Günaltay) gibi isimler, *“özel şartlar dışında çok evlilik yerine tek evliliğin tercih edilmesini”* savunmuşlardır.

Talâk yani boşanma/boşama olayında da şeriat ölçütlerini temel alan İslâmcılar; *“bunun, erkeklere verilmiş tek taraflı bir hak olduğu”*nda ısrarlıdır. Musa Kâzım’a göre, kadının boşama/boşanma hakkına sahip olmayışı, onun *“kaptisli ve güvenilmez”* karakterinden kaynaklanır. *“Kadına boşanma konusunda getirilen kolaylık, aileyi uçuruma yuvarlar. Buna karşılık, erkekler de, karılarını suçsuz yere ve zevk için boşamamalıdır.”*

Kimi İslâmcılar, *“erotik duyguları tahrik edip kadını zinaya sürükleyebileceği”* gerekçesiyle, kadınlara müzik eğitimi verilmesine muhalefet etmişlerdir.³²⁵

Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi kadının eğitimi konusunda görüşlerini şöyle belirtmiştir:

³²³ Türe, **a.g.m**, s. 378.

³²⁴ Kurnaz, **a.g.e**, s. 94.

³²⁵ Taşkıran, **a.g.e**, s. 53.

*“Evlendikten sonra, kızlar, isterse yüksek eğitim görebilirler. Aslında kadınların her derecedeki eğitimi, mutlaka İslâmi daire içinde olmalıdır”.*³²⁶

Batı kültürü almış; modern eğitimden etkilenmiş ünlü şair Mehmet Akif, Batı’yı eleştirme ve İslâm’ı koruma konusunda gayet sert siyasî/ideolojik tutumlar takınmakla beraber, kadın meselesinde daha ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Akif; *“kadının eğitime taraftar, ama tesettürü bırakmasına ve ev dışında çalışmasına”* şiddetle karşı çıkmıştır. O çok kadınla evliliği; kadın boşamayı, dövmeyi alaycı bir dille yermiştir. Ayrıca *“bu kötü huyların aslında İslâm’ın yanlış anlaşılıp hatalı uygulanmasından kaynaklandığını”* belirtmiştir. Mehmet Akif, İslâmcı bakış açısıyla Mısırlı Ferid Vecdi tarafından yazılan *“Müslüman Kadını”* isimli esere yazdığı önsözde; *“Osmanlıdaki kadın meselesinin, Avrupalıları taklit hevesiyle Müslümanlar arasında yayıldığını”* ileri sürmüştür.³²⁷

İslâmcılar, İslâmi esasların ve kültürel değerlerin korunması şartıyla ilerleme ve batılılaşma taraftarıdır. Gelişen olaylar karşısında Türk ailesinin, temel özelliklerini kaybetmeye yüz tuttuğu konusunda endişelidirler. Onlara göre İslâmî Türk aile yapısı Avrupa’dan daha üstündür. Şeyhülislâm Musa Kâzım, Mahmut Esat gibi koyu İslâmcılar ile M. Akif, Sait Halim Paşa, M Şemsettin gibi batı kültürünü yakından tanıyan İslâmcılar bazı konularda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Batıyı taklit etmemek şartıyla kadının eğitiminden yana olmalarına karşın bu eğitimin içeriği ve sınırlarını tam belirtmemişlerdir.

2.2. Batıcıların Kadın Meselesi Hakkındaki Görüşleri

Maddî alanda olduğu gibi manevî alanda da batının örnek alınması gerektiğini savunan Batıcılar, yeni bir kimlik edinmeyi ve kültürel değişmeyi öngörmüşlerdir. Kadının haklarını ve konumunu sorgulayan en liberal akımı temsil etmişlerdir. Toplumun hemen tüm kurumları gibi ailenin de batı modeline göre yeniden düzenlenmesini isteyen, bu bağlamda Aile Hukuku Kararnâmesi’ni tatmin edici bulmayan Batıcılar, okun sivri ucunu, İslâmcılara yöneltmişlerdir. Özellikle mevcut din anlayışı ile kadın hakları arasındaki sıkı ilişkiyi gördüklerinden, Batıcıların eleştirileri İslâmiyet’i de hedef almıştır. Avrupa modeli yanlısı olanlar,

³²⁶ Bulut, a.g.e, s. 38.

³²⁷ Kurnaz, a.g.e, s. 94; Bulut, a.g.e, s. 41-42.

millî ve işbirlikçi olarak ikiye ayrıldığı gibi, Batı'nın Osmanlıya nasıl uyarlanacağı konusunda da hemfikir değildir.³²⁸

Batıcı çizgiyi her şeyiyle kabul eden Selahattin Asım, 1905'te yayınladığı *Türk Kadınlığının Tereddidi* isimli kitabında, “Müslüman Türk kadınının, dini baskılar yüzünden doğal özelliklerini yitirip karılaştığını, yozlaştığını; din kökenli kanunlarla törelerin erkekler üzerinde olumsuz etki yaparak, onları geriletliğini” söylemiştir.³²⁹ Asım, dönemin Batıcı kesiminin yayın organı *İctihad* dergisine yazdığı makalelerde, meseleyi sosyal düzlemde değerlendirirken; “Arap-İslâm dinini, yobaz kafaları ve İslâmcı kesimi” adeta topa tutmuştur.

Batıyı “gülü ve dikenini ile alma” yanlısı olan Dr. Abdullah Cevdet, çıkardığı *İctihad* dergisinde, kadınla din arasında direkt bağ kurmuştur. Kadın hakları meselesinde dönemine göre hayli cüretkâr ve ileri görüşler ileri sürmüştür. “*Hem Kur'an'ı aç, hem kadınları aç*” sloganıyla aile reformunu öneren Cevdet'in bu fikirleri, İslâmcıların şiddetli tepkisini çekmesine rağmen, Cumhuriyet dönemi reformlarını etkilemiştir.³³⁰

“Şimdiye kadar kadınlarımıza yutturulan Avrupa terbiyesi iyi netice vermemiştir” sözleriyle Batı'nın kısmen alınmasını isteyenlerin temsilcisi durumundaki Celal Nuri, gerek *İctihad* dergisi, gerekse başka yayın organlarındaki yazılarında, zaman zaman İslâmiyet'in kadınlara verdiği (hem de Batı'dakinden daha fazla) hakları övmüştür. Celal Nuri ayrıca, kadının geri kalmışlığı ve ezilmişliğiyle İslâm dini arasında elverdiğince bağ kurmamaya çalışmıştır. 1915'te yazdığı *Kadınlarımız* isimli eserinde; “İslâm'dan değil ama yanlış adet ve alışkanlıklar sonucu Türk ve Müslüman kadının durumunun bozulduğunu; kadını ilerletmek için İslâm'ın gerçek kurallarından ilham alınması gerektiğini; boşanma dâhil bütün aile ilişkilerinde eski yöntem ve kuralların değişmesi gerektiğini” söylemiştir. Ona göre, kadının, “şimdilik politika ve teknik konularla ilgilenmesine gerek yoktur.”

Kadını, “İnsanlık binasının temel taşı” olarak gören Celal Nuri, Türklerde İslâm dünyasını kalkındırmanın yolunu, ordu ve donanmada değil, öncelikle yarının evlatlarını yetiştiren kadının eğitilip ilerletilmesinde görmüştür.³³¹ Celal Nuri,

³²⁸ Bulut, **a.g.e**, s. 41.

³²⁹ Caporal, **a.g.e**, s. 88-89.

³³⁰ Bulut, **a.g.e**, s. 41.

³³¹ Kurnaz, **a.g.e**, s. 99; Bulut, **a.g.e**, s. 42.

1915'te ikinci baskısını yapan *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye* kitabında ise Batılı kadınların ilerleme nedenlerini şöyle sıralar: Fikri eğitim, iktisadî değişme (sanayi hayatı, kadının topluma katılmasını zorunlu kılmıştır) ve İnsan Hakları idealinin ön plana çıkmasıdır.

“Filozof” diye bilinen pozitivist Rıza Tevfik de, Celâl Nuri ile benzer anlayışa sahiptir. Tevfik, daha çok sorunun “sosyal nedenleri ve arka planı” üzerinde durmayı yeğler. Batıcılardan Ahmet Cevat, *Bizde Kadınlar* isimli kitabında, “kadınların İslâm’a verdiği hakların, toplum ve erkekler tarafından tanınmadığını” iddia etmiştir. Esasında Celâl Nuri ve Rıza Tevfik’e yakın düşünmektedir. Ona göre; “kadının sosyal hayatın dışında kalması İslâm’dan değil; Bizans ve İran etkilerinden kaynaklanmaktadır.” *İslâmiyet’te Feminizm* adlı yazısıyla, Halil Hamit, din-kadın ilişkisinin yorumunda kısmen Batıcılarla birlikte hareket ederken; “Osmanlı parlamentosun da zamanla kadınların da yer alacağını” düşünmüştür.³³²

Tevfik Fikret, *Hemşirem* isimli şiirindeki “Elbet değil nasibi mezellet (aşağılanma) kadının / Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer” dizesiyle Batıcı bakış açısıyla kadın haklarını savunmuştur. Tevfik Fikret, *Bir Kız Mektebi İçin* başlıklı yazısında ise problemi şöyle ifade etmiştir: “Kızlarını okutmayan bir millet, oğullarını manevi öksüzlüğü mahkûm etmiş demektir. Hüsrânına ağlasın!...”³³³

Batıcılar, kadın konusunda ikiye ayrılmıştır. Bunlardan Selahattin Asım, Abdullah Cevdet gibi o zamana göre oldukça ileri fikirlere sahiptir. Örtünmeye karşı kesin tavır almışlar; kadınların toplumdaki konumlarının sebebini İslâmiyet’e bağlamışlardır. Celal Nuri, Rıza Tevfik gibi daha ılımlı olan kesim ise, kadın haklarını dine dayandırarak savunmuşlardır. Kadının geri kalmasını İslâmiyet’le değil, sosyal şartlarla ve dış etkenlerle açıklamışlardır.

2.3. Türkçülerin Kadın Meselesi Hakkındaki Görüşleri

II. Meşrutiyet’te yeni bir fikir akımı olarak doğan Türkçülük batı medeniyeti ile İslâm medeniyeti arasında bir uzlaşım sağlamaya çalışarak; ideolojik temelde milli kimlik, tarih şuuru, milliyetçilik, kültürel değer gibi esaslar üzerine kurulmuştur.

³³² Caporal, a.g.e, s. 90-91; Kurnaz, a.g.e, s. 100.

³³³ Kurnaz, a.g.e, s. 101.

Türkçüler gazete, dergi, kulüpler, konferanslar ve yayın organları aracılığıyla seslerini duyurmaya başlamışlardır ve kadın faaliyetlerini desteklemişlerdir. İlk kez kadın ve erkek dinleyiciler bu kulüp ve konferanslarda bir araya gelmişlerdir. Kadınlar hem konuşmacı hem de amatör tiyatro piyeslerinde oyuncu olarak, toplumsal alanda görünme imkânı bulmuşlardır. Türk ocaklarının bu cesaretli girişimi dönemin sosyal ve fikir hayatında atılmış büyük bir adımdır. Türkçüler bu hizmetleriyle İslâmcıların eleştirilerine uğramışlardır.³³⁴

Türkçüler, toplumsal inkılâbın gerekliliği ve Orta Asya'daki, kadın-erkek eşitliğine dayalı, eski Türk töreleri çerçevesinde kadına özel önem vermişlerdir. Hemen belirtelim ki, Türkçülerin kadına ve dine bakışı, Batıcılara kıyasla İslâmcı tezlere daha yakın ve uzlaşmacıdır. Yine de kimi radikal çıkışları yok saymamak gerekir.

Rusya'dan Osmanlıya göçen Ahmet Ağaoğlu, Türkçülerin uç kanadına örnektir. Ahmet Ağaoğlu, *İslâmlıkta Kadın, Üç Medeniyet* isimli eserlerinde, Türk kadınına haklarının verilmesi ve onun sosyal hayatta yerini alması için büyük çaba göstermiştir. O, “kadının konumuyla alfabenin ıslah edilmesini, İslâm dünyasının kurtarılmasının iki önemli yolu” olarak görmüştür.

Türkçüler bizzat, “kadının sosyal hayatta yerlerini almaları” için, harekete geçmişler, Türk Ocağı isimli derneklerinde, ilk kez 1912 yılında kadınlı erkekli toplantı, konferans ve konserler düzenlemişlerdir. İstanbul hayatı için bile hayli cüretli ve aşırı kabul edilen bu davranış, İslâmcıların eleştiri oklarına hedef olmuştur.³³⁵

Türkçülerle işbirliği halinde çalışan *İslâm Mecmuası*, Kur'an ve Hadislere dayanarak, kadını yücelten yazılar yazmıştır. Bu kesimden Mansurizâde Sait, “*Çok Karılık İslâmiyet'te Men Olunabilir*” isimli makaleyi, anılan dergi için kaleme almıştır. Tek kadınla evlilikten yana olan Türkçüler, cevaz yoluyla ülkede yaygın olan çok kadınla evliliğin kaldırılabilceğine dair bir dizi yazı yazmışlardır. Öyle ki, Aile Hukuku Kararnâmesi'nin bu yazıların etkisiyle kabul edildiği söylenmiştir.

Türkçülerin önde gelen isimlerinden Ziya Gökalp, birçok alanda olduğu gibi, Batıcılarla İslâmcılar arasında farklı bir tutum sergilemiştir. Ona göre; “*Türk*

³³⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Mehmet Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 347; Taşkiran, **a.g.e.**, s. 55

³³⁵ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 105; Bulut, **a.g.e.**, s. 43.

kadınını İran, Bizans ve Arap gibi yabancı medeniyetlerin etkisiyle içine düştüğü acı durumundan kurtarıp, eski Türklerin kadına verdiği saygın ve eşit mevkiye getirmek lazımdır.”

Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi* ve *Türkçülüğün Esasları* isimli eserlerinde, “*eski Türk ailesinin hem demokrat, hem feminist; eski Türk kadınlarının da genelde amazon ve siyasi, hukuki, askeri bütün işlerde erkeklerle eşit olduğunu*” ileri sürerken; “*şamanların, kadınlara saygı babında kadın elbisesi giyip saçlarını uzattıkları*”ndan söz etmiştir.³³⁶ *Küçük Mecmua*’daki yazıları da, genelde Türk kadınına yüceltici niteliktedir.³³⁷

Gökalp’a göre; “*Türkçülük akımı doğunca, feminizm kendiliğinden ortaya çıkmıştır; gelecekte tarafsız tarih, demokrasi ile feminizmin Türklerden doğduğunu kabul edecektir. O halde Türk ahlakının esasları da millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleriyle beraber, demokrasi ve feminizm olmalıdır.*”³³⁸

Gökalp, kadınla erkeğin nikâhta, boşanmada, mirasta, meslekî ve siyâsî haklarda eşit olmasını, çağdaş/modern devletin önemli bir şartı olarak görmüştür.³³⁹ Ziya Gökalp, “kalkınma, kadın meselesi, milliyetçilik, din” gibi konularda önemli ölçüde Fransız Durkheim’in etkisinde kalmıştır. Eserlerinde sık sık Durkheim’e atıfta bulunmuştur.

Gökalp, Batıcılarla İslâmcıları şöyle eleştirir:

“Memleketimizde Batıcılar, milli kültürün varlığından haberdar olmadıkları için, yalnız medeni ilerlemeye önem veriyorlar. Binaenaleyh her husus gibi, aile sahasında da körü körüne Avrupa’yı taklide çalışıyorlar. ‘Asrî aileye vasıl olacağız’ diye milli aileyi tahrip ediyorlar. Diğer taraftan müfrit Şarkçılar da (İslamcılar), ‘manevî aile bozulacak’ diye asrî aileyi ve asrî kadınlık anlayışlarını tüm şiddetiyle reddediyorlar. Bize göre, bu ifratçı cereyanların (aşırı akımların) ikisi de doğru değildir. Türk ailesi, Avrupa medeniyetinden zihniyetler alarak, şüphesiz asrileşecektir. Fakat Türk ailesi ne Fransız, ne İngiliz, ne de Alman ailesinin biri eşi

³³⁶ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 110-112.

³³⁷ Taşkiran, *a.g.e.*, s. 56.

³³⁸ Bulut, *a.g.e.*, s. 44.

³³⁹ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Çeviren: Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 112-114.

olmayacaktır. Türk kadını Fransız, İngiliz ve Alman hemcinslerinin bir taslağı olmayacaktır.”³⁴⁰

Olaya hayalî ve idealist yaklaşan şair Mehmet Emin Yurdakul, “ilk eğitimci” diye tanımladığı kadınları, “evlatlarına, memleketin perişan halini anlatarak, onları Türkçü fikirlerle yetiştirip Turan ülkesini cennet yapmaya” çağırmıştır.³⁴¹

1908 yılında verdiği bir konferansta, “kadınların 30 değil, 600 yıl istibdat altında yaşadığını” ifade eden A. Hikmet Müftüoğlu ise, “edebiyatta kadın sesi, kadın sözü” dinlemek isteğini belirtmiştir. O, “eşlerini, ninelerini, bacılarını ayakaltına alan bir kavmin pâymâl olacağı” öngörüsünde bulunmuştur.

Ahmet Hikmet; evlenme, boşanma ve kadın hakları konusunda Türkçü yandaşları gibi görüş açıklayıp, bunları özellikle yazı ve konferanslarında dile getirmiştir.

Türkçü kesimle yakın ilişkileri bulunan kadın yazar Halide Edip (Adivar), 1908’den itibaren, kadın meselesine daha fazla önem verip fikirlerini yazıya dökmüştür. Halide Edip, kızların eğitim almaları için çaba harcamış, Teâlî-i Nisvân Cemiyeti (Kadını Yüceltme Derneği) ile işbirliği halinde, kadınların sosyal durumunun iyileştirilmesine çalışmıştır.

“Kadınları alçaltan erkekler de alçak ve bayağıdırlar, onları yükseltenler de beraber yükselirler” şiarını düstûr edinen Halide Edip, 1909’da yayınlanan *Seviye Talip* romanında kadınlara eğitim verilmeden sunulan hakların işe yaramayacağı; neticede kadının “süslü bir oyuncak” haline geleceği temasını işlemiştir. 1912 tarihli *Handan* isimli romanında ise, çok iyi eğitilmiş bir kızın, çevresindekilerle girdiği fikir tartışmaları yüzünden, nasıl tecrit edilip yalnız kaldığını anlatmıştır.³⁴²

Dönemin Türkçülük akımının öncülerinden Yusuf Akçura, “kızların yabancı okula gitmesini sakıncalı” bulmuştur. Bu akıma düşünceleriyle yakın olan Halide Edip, “ilk ve orta öğretimin milli bir çevrede, yüksek öğrenimin ise mutlaka yabancı okullarda yapılmasını; eğitimin, dini dünya anlayışından, vatan ve millet esaslarına dayalı bir dünya görüşüne getirilmesini” savunmuştur. Halide Edip’e göre, eğitimden geçirilmeyen kadınların, verilen haklardan yararlanması olanaksızdır.

³⁴⁰ Kurnaz, a.g.e, s. 104; Bulut, a.g.e, s. 45.

³⁴¹ Kurnaz, a.g.e, s. 105.

³⁴² Doğramacı, a.g.e, s. 58-59; Kurnaz, a.g.e, s. 107-108; Bulut, a.g.e, s. 45.

Ayrıca, ilk terbiyeci (analık zemininde çocuk terbiyesi) olarak kadının çok iyi eğitilmesi gerektiğini savunmuştur.³⁴³

Bir yıl sonraki Halide Edip, kadını Türkçü bakış açısıyla idealize etmiştir. Ziya Gökalp ile tanıştığı bu tarihte, *Yeni Turan* isimli romanında Türk kadın tipini şöyle tasvir etmiştir: “*Çarşafını çıkarıp atmıştır; yüzü açık ama saçları örtülüdür. Üzerinde manto vardır. Kadın kendisine verilen imkânlardan yararlanarak çalışma hayatına girmiş; eğitimine önem verip öğretmen, hastabakıcı, savaşta yardıma koşan biri olmuştur*”.

Dönemin giderek sayısı artan kadın yazarları arasında ilk akla gelenlerden biri olan Müfide Ferid, “*erkeklerle birlikte yürüyebilen; erkekten aşağı olmayan, onlarla eşit eğitim olanağına kavuşan*” bir kadın tipi üzerinde durur.³⁴⁴

Sözü edilen üç akımdan hiç birine girmeyen felsefeci ve yazar Baha Tevfik, Osmanlıda pozitif düşüncüyü ve materyalist öğretiyi ilk savunan zat olarak, *Felsefe-i Ferd* isimli eserinde Türk toplumunda aileye ilişkin ilginç tezler öne sürmüştür.

Baha Tevfik düşüncelerini; “*Türkler göçebelikten kurtulamayacakları ve bu sebeple iktisadi hayatları düzelmeyeceği için, evlenmemelidirler. Evlenmeleri, felaket olur. Bizde aile hayatı yoktur, aile hayatı oluşmaz. Erkeklerle kadınlar arasında tesettür (örtünme) namı altındaki ayrılık, Çin Seddi dehşet ve kuvvetiyle dururken ne medeniyet, ne terakki, ne ahlak, ne de bahtiyarlık, bütün erkek ve kadınlar için birer manasız tabirden ibaret kalacaktır. Başımıza gelen felaketlerin baş müsebbibi, tesettürdür. Oysa ben, ailenin, muhtelif ve çeşitli dostlarla dolup taşacağı günleri istiyorum...*” diyerek ifade etmiştir.³⁴⁵

Avrupalılaştırmanın taklitçi ruhuna ve İslâmcıların da katı dinsel ve ahlâk kurallarına karşı çıkan Türkçüler, kurtuluşu eski Türk yaşantısında ve geçmişinde aramışlardır. Türkçüler, Türk-İslâm ve Avrupa sentezi oluşturmaya çalışmışlardır. Türkçülere göre kadın, Avrupa’daki gibi sosyal hayata katılmalı, hem de Müslüman bir Türk kadını olarak kalabilmelidir. Türk kadınının kurtulması için eski Türk gelenekleri örnek alınmalıdır. Çünkü o dönemde kadın-erkek eşitliği vardır ve feminizmin asıl beşiği Orta Asya’dır.

³⁴³ Bulut, **a.g.e**, s. 38; Kurnaz, **a.g.e**, s. 74-75.

³⁴⁴ Kurnaz, **a.g.e**, s. 109; Bulut, **a.g.e**, s. 45-46.

³⁴⁵ Bulut, **a.g.e**, s. 45-46.

D. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE FAALİYET GÖSTEREN KADIN CEMİYETLERİ

1. Meşrutiyet Dönemi Kadın Cemiyetlerinin Genel Özellikleri

II. Meşrutiyetin sağladığı hürriyet ortamından faydalanılarak kurulan kadın cemiyetlerini kuruluş amaçları ve faaliyetlerine bakarak yedi grupta toplayabiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu son zamanlarında peş peşe Rusya, Yunanistan, İtalyan ve Balkan Devletleri'yle savaşıyordu. Bu savaşlarda Osmanlı Ordusu'nun yenilgisi, Osmanlı'nın Avrupa ve Kafkaslardaki hâkimiyetini sona erdirmiş; bunun üzerine Balkanlar ve Kafkaslarda savunmasız kalan Müslüman Türk halkını yok edip, kendi hâkimiyetlerini kurmak isteyen devletler, işgal ettikleri yerlerde yaşayan Müslüman halka karşı büyük bir soykırım uygulamışlardır. Bu soykırımdan kurtulmak için Osmanlı hâkimiyetinden koparılan vatan topraklarından İstanbul'a ve Anadolu'ya büyük bir göç başlamış, başta Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul olmak üzere her taraf kısa sürede canlarını kurtarmak üzere gelen göçmenlerle dolmuştur. Bunun sonucunda da açlık, hastalık ve sefalet yaygınlaşmış, muhtaçlar artmıştır. Muhtaçlara, orduya, asker ailelerine, kimsesizlere yardım etmek amacıyla başlatılan çeşitli faaliyetler arasında yardım cemiyetlerinin kurulması da yer almıştır.

I. Meşrutiyet öncesi başlatılan yardım faaliyetleri sonrasında kurulan cemiyetler, II. Meşrutiyet'in ilânıyla Balkan ve I. Dünya Savaşı sırasında yaygınlaşmıştır. Oldukça önemli çalışmalarda bulunan Cemiyet-i İmdadiye, Fukaraperver Hanımlar Cemiyeti, Himâye-i Etfal Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Kadın Merkeziyesi, Şehit Ailelerine Yardım Cemiyeti, Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti, Esirgeme Cemiyeti gibi cemiyetler yaptıkları çalışmalar ve kuruluş amaçlarıyla birinci grup cemiyetleri oluşturmuşlardır.

Yardım cemiyeti olarak kurulmakla birlikte özel faaliyetleriyle dikkati çeken kadın cemiyetleri de bulunmaktadır. Müslüman kadınlarını çalışma hayatına katılmaya teşvik eden Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Müslüman kadınları iş sahibi yapmayı amaçlayan Bıçkı Yurdu Cemiyetleri millî ve meslekî amaçlar doğrultusunda çalışmalar yapan cemiyetler ikinci grupta yer almaktadır.

II. Meşrutiyet dönemindeki kadın cemiyetlerinin çoğu yardım amaçlı sosyal faaliyetlerde bulunan cemiyetler olmakla birlikte kadın haklarını savunmak amacıyla kurulan kadın cemiyetleri de bulunmaktadır. Üçüncü grubu teşkil eden bu

cemiyetler, Batılı kadın cemiyetlerini örnek alarak kurulmuş, “*Batılı kadınların sahip olduğu hakların Müslüman kadınlara da tanınmasını*” istemişlerdir. Üyeleri arasında yabancı uyruklu kadınların da bulunduğu bu cemiyetler, “*kadını eğitmeyi ve bilinçlendirmeyi, değiştirmeyi*” amaçlayan faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Eğitimsiz ve erkeğe muhtaç bir durumda bulunan Müslüman kadınlara, Avrupalı kadınların yaşantısı ve hakları hakkında bilgiler veren dördüncü grup kadın cemiyetlerinin en ünlüleri, Teâli-i Nisvân, Müdafaa-i Hukuk-u Nisvân, Hizmet-i Nisvân gibi cemiyetlerdir.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde kurulan kadın cemiyetleri arasında millî amaçlarla kurulmuş kadın cemiyetleri beşinci grubu oluşturmaktadır. Bunların çoğu yardım amaçlı olarak kurulmuş olmakla birlikte gösterdikleri faaliyetler incelendiğinde millî özelliğe sahip oldukları tespit edilmiştir. Türk ordusuna ve donanmasına gerekli olan para ve giyecek yardımı sağlamayı ve savaş gemisi almayı amaçlayan Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi, Teali-î Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyeti, Ma’mulat-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi bu cemiyetlere örnektir.³⁴⁶

Müslüman kadınları ticarete, yerli malı kullanmaya ve millî sanatları öğrenmesi için çalışmaya teşvik edici faaliyetlerde bulunan, Mamulât-ı Dâhiliye Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi ve İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi millî meselelerle ilgilenen sosyal yardım cemiyetleri de altıncı grubu oluşturmaktadır.

Kurulan cemiyetlerden, fikir, eğitim, kültür, iktisat, meslek, propaganda ve tanıtım amaçlarına hizmet etmeyi hedefleyen cemiyetler ise yedinci grupta yer almaktadır. Bunlar daha çok Müslüman kadınlarla ilgili faaliyetlerde bulunan, onları eğiterek ve kültür bakımından yükselmeyi ve meslek sahibi olmalarını sağlamayı amaçlayan bu cemiyetleridir. Başlıcaları, Asrî Kadınlar Cemiyeti, Teâli-i Nisvân Cemiyeti, Bilgi Yurdu, Bıçkı Yurdu gibi cemiyetlerdir.

Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu’nun haricinde Müslüman kadınlarla ilgili propaganda ve tanıtım yapmak için kurulan kadın cemiyetleri de vardır. Türk Kadınları Muhibbi Cemiyeti, Cemiyeti Akvama Muzâheret Cemiyeti bunlara birer örnektir. İnas Darülfünunu Mezuneleri Cemiyeti, Musıkî Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, Amerikan Kolej Talebeleri Türk Mezunları Cemiyeti vb. gibi cemiyetler

³⁴⁶ Çakır, a.g.e, s. 48-49.

de farklı amaçlarla kurulan kadın cemiyetleridir. Siyasî partilerin himayesinde kurulan kadın cemiyetleri ile siyasî faaliyetlerde bulunan Jön Türkçü Kırmızı Beyaz, Selânik İhtilâl Komitesi Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Türk Ocakları gibi cemiyetleri de bu gruba dâhil edebiliriz.³⁴⁷

2. II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Cemiyetleri

1908-1918 yılları arasında kurulan II. Meşrutiyet dönemi kadın cemiyetlerinin birçoğu genellikle yardım amacıyla kurulan cemiyetlerdir. Bununla birlikte kadın haklarını savunan cemiyetler de kurulmuştur. Bu dönem cemiyetlerinin en belirgin özelliği kuruluş ve faaliyetleriyle batı taklidi cemiyetler olmalarıdır. Batılı kadınların sahip olduğu haklara Müslüman kadınların da sahip olmasını savunan cemiyetler, bu amaçlarını gerçekleştirecek faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yardım cemiyetleri ve kadın haklarını savunan cemiyetlerden başka fikir, eğitim-kültür, iktisadî, siyasî ve meslekî özelliklere sahip kadın cemiyetleri de kurulmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde kurulan başlıca kadın cemiyetleri şunlardır:

2.1. Cemiyet-i İmdâdiye (1908)

Rumeli'deki savaş sırasında cephedeki askerlere yardım amacıyla Fatma Aliye Hanım başkanlığında kurulan ve Rumeli sınırındaki askerlere kışlık giyecek kampanyası açan bu cemiyet başarılı faaliyetlerde bulunmuştur.³⁴⁸

2.2. Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908)

Selânik'te kurulan cemiyete üye olan kadınlar, yardım toplamak amacıyla elişleri satarak gelir sağlamışlar ve yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır.³⁴⁹

2.3. Teâli-i Nisvân Cemiyeti (1908)

Kadınların yükselmesi anlamına gelen bir adla kurulmuş olan cemiyetin başkanı Halide Edip (Adivar) Hanım'dır.³⁵⁰ Kadın haklarını savunan cemiyetler arasında yer alan bu cemiyetin amacı: millî geleneklerden vazgeçilmeden

³⁴⁷ Kaplan, **a.g.e.**, s. 59-60.

³⁴⁸ Taşkıran, **a.g.e.**, s. 38.

³⁴⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. I, İstanbul 1984, s. 480.

³⁵⁰ Tunaya, **a.g.e.**, C. I, s. 480; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 78.

kadınlarımızın eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesini sağlamaktı.³⁵¹ Cemiyetin kurucuları arasında; Nakiye, Nezihe Muhiddin, Râna Sâni Yaver Hanımlar vardır. Kadın ve erkek aydınların katıldığı toplantılar düzenleyen cemiyet, kadınlara toplumsal hayatta yardım etmeyi amaçlamıştır. Faaliyetleri arasında; dil kursları açmak, konferanslar ve müsamereler tertip etmek, yabancı eser ve yazıları Türkçeye çevirmek, okuma-yazma kursları açmak, savaş ve katliamlar sonucunda vatanlarını terk ederek İstanbul'a gelen Rumeli göçmenlerine yardım etmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, hastane açmak, hastabakıcılık yapmak yer almıştır. I. Dünya Savaşı sırasında faaliyetlerine son veren cemiyet, diğer kadın cemiyetlerini etkilemiştir.³⁵²

2.4. Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye (1909)

Kadınları buldukları zor durumdan kurtarmayı amaçlayan cemiyet, kadınlara meslek kazandırmak amacıyla dikiş kursları düzenleyip dikiş atölyeleri kurmuştur. Hastane ve okul açan (Millî İnas Mektebi) cemiyet, çeşitli kurs ve yardım faaliyetlerinde bulunmuştur.³⁵³

2.5. Esirgeme Cemiyeti (1909)

Kadınlara yardım etmeyi amaçlayan cemiyet, eğitim ve kültür amaçlı ücretsiz dersler düzenlemiştir. Göçmenlere ve kimsesiz çocuklara yardım eden cemiyet, Türkçü fikirlerle tanınmıştır.³⁵⁴

2.6. Teâli-i Vatan-î Osmanî Hanımlar Cemiyeti (1910)

Selanik'te göçmenlere ve askerlere yardım amacıyla kurulan cemiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesindeydi. Prenses Naime Yusuf Hanım'ın başkanlığını yaptığı cemiyet, Osmanlı kadınlarını yüceltmek, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yardım etmek, Osmanlı donanmasına "Nevzâd-ı Vatan" adını

³⁵¹ Gülgün Bolat; "Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri", **Atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara 1983, s. 180-181.

³⁵² Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 39.

³⁵³ Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, Abdülkerim Paşa'nın kızı başkanlığında faaliyet göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kaplan, **a.g.e.**, s. 39.

³⁵⁴ Bolat, **a.g.m.**, s.181; Kaplan, **a.g.e.**, s. 40.

verecekleri bir savaş gemisi hediye etmek, kız okulları ve atölyeler açmak gibi faaliyetlerde bulunmuştur.³⁵⁵

2.7. Esirgeme Cemiyeti (1912)

Balkan Savaşı sırasında göç eden Rumeli göçmenlerine yardım etmeyi amaçlayan cemiyet, savaşın dul ve yetimlerine yardım etmek, eski Türk sanatlarını ve dikiş dikmeyi öğretip, iş sağlamak, okul açmak gibi çalışmaları ve milliyetçi faaliyetleri ile tanınmıştır. Türk Ocağı'nda düzenlediği sergilerle malî gelir sağlamaya çalışan ve birçok hayırseverce desteklenen Cemiyet'te dönemin tanınmış ailelerinin eşleri ve kızları görev almıştır. Hamiyet Hulusi'nin başkanlığında ve Üçüncü Kadın Efendi Hazretlerinin himayesinde olduğu söylenen bu Cemiyet'te, Nezihe Muhiddin, Naciye Hurşid, Sitâre Ahmet, Bahire Hakkı, Saniye Muhtar, Matlube Ömer, Saniye Rüstem Hanımlar görev yapmışlardır.³⁵⁶

2.8. Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi (1912)

Nezihe Muhiddin Hanımın kurduğu şube Türk donanmasına gelir sağlamayı amaçlamıştır. Şubenin kısa süre sonra kapatılmasına rağmen kadınların Donanma-yı Osmanî Muavene-i Milliye Cemiyeti'ne başarılı hizmetleri olmuştur. 26 Şubat 1915 tarihinde cemiyete ait Millet Tiyatrosu'nda, askere çorap toplamak maksadıyla düzenlenen müsamere programında “Osmanlı Türk Kadınlığı” konulu bir konuşma da yapılmıştır. Cemiyet bu faaliyetleriyle hanımlar arasında milliyetçi duygu ve fikirlerin yayılmasına hizmet etmiştir. Düzenlenen kermeslerle önemli yardımlar toplanmıştır.³⁵⁷

2.9. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Hey'et-i Merkeziyesi (1912)

1874 yılında “*Mâlûl ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti Osmaniyesi*” kurulmuş, üyeleri arasında kadınlar da yer almıştır. Bu cemiyetin 1877 1878

³⁵⁵ Tunaya, **a.g.e**, C. I, s. 480; Kurnaz, **a.g.e**, s. 79.

³⁵⁶ 250 üye sayısına sahip olan cemiyet, 75 yetim kıza gündelikli olarak çalışma imkânı sağlamıştır. Resmî hiçbir daireye bağlı olmayan cemiyet Bahriye Nâzırı Cemal Paşa ve Hidiv ailesinin, bazı hayırseverlerin ve muallim Tahsin Nejat Bey'in yardımlarını görmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kaplan, **a.g.e**, s. 40; Bolat, **a.g.m**, s. 181.

³⁵⁷ Kaplan, **a.g.e**, s. 40; Kurnaz, **a.g.e**, s. 115.

Osmanlı- Rus, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşında büyük faydaları olmuştur. 1907’de Hilâl-i Ahmer adını almış ve Padişah’ın himayesi altına girmiştir. Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nda Türk kadınının gayretleri ile büyük bir sosyal hizmet kuruluşu haline gelmiştir. Balkan Savaşı sırasında, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Hanımlar Hey’et-i Merkeziyesi, Besim Ömer Paşa’nın desteği ile kurulmuş; cemiyet’in başkanlığını Prensess Nimet Muhtar Hanım, sekreterliğini de Fatma Aliye Hanım yapmıştır. Rumeli göçmenlerine yardım eden, kimsesiz yoksul kadınları çalıştıran cemiyet, onların eğitimleriyle de ilgilenmiştir. Hanımlar Dârüssinâisi’ni açan bu cemiyet üyeleri, ev ev dolaşarak yaralı askerleri hastalara bağış toplamış; 1913’de açılan hastabakıcılık kurslarına katılan kadınları, vatanın çeşitli hastanelerinde çalışmaya yönlendirilmiştir. Kurulan en uzun ömürlü yardım cemiyeti olup çok yönlü faaliyetleriyle binlerce muhtaca, kimsesize yardımcı olmuştur.³⁵⁸

2.10. Mâmulat-ı Dâhiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1912)

Bu cemiyet İstihlâk-ı Millî Cemiyeti’ne bağlı olarak kurulmuştur. Kadınların çalışmasını teşvik eden cemiyet, faaliyetlerini bu sahada yapmıştır. Müslüman kadınların yerli malı kullanmasını teşvik ederken, dikiş ve dokumacılık kursları da açmıştır. Kadınlara çeşitli konularda bilgi veren çalışmalarda da bulunan cemiyet, Millî Meşrutiyet Fırkası tarafından desteklenmiştir.³⁵⁹

2.11. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvân (28 Mayıs 1913)

Bugünkü anlamıyla “*Kadın Haklarını Savunma Derneği*” adı ile Nuriye Ulviye (Mevlan) Hanım tarafından kurulan cemiyet, II. Meşrutiyet’in karmaşık siyasî hayatı boyunca ilk gerçek anlamda kadın haklarını savunan cemiyet olmuştur. Cemiyet amacını, kadınlara yüksek öğrenim haklarının verilmesi, kadınların siyasete katılması, kadınların toplum hayatına alıştırılması, kadınların sefaletinin hafifletilmesi şeklinde belirlemiştir. Ayrıca cemiyetin hedefleri arasında özel okullar açmak, gazete, broşür yayınlamak; konferanslar düzenlemek, kadınların kültürünü arttırarak onları yönlendirip aydınlatmak, kadın kıyafetlerini ıslah ile millî bir kıyafet oluşturmak da vardır. Cemiyet, doğrudan kadın haklarını koruma amacıyla çalışmıştır.

³⁵⁸ Kaplan, **a.g.e**, s. 40; Tunaya, **a.g.e**, C. I, s. 481.

³⁵⁹ Kurnaz, **a.g.e**, s. 97-98.

Kadınların eğitilmesine önem veren cemiyet, onları çalışma hayatına da katılmaya teşvik etmiş, iş yerleri açmıştır. Müslüman kadınların kamu kuruluşlarında görev almasını sağlamıştır. Bedia Osman Hanım ve arkadaşları İstanbul Telefon İdaresi'ne cemiyetin gayretleriyle kabul edilirken, Bedra Osman Hanım iş müfettişi olarak görevlendirilmiştir.³⁶⁰

2.12. Şehit Ailelerine Yardım Birliği

Nakiye Hanım tarafından kurulan cemiyet, muhtaç durumunda olan kimsesiz şehit ailelerine yardım amacıyla kurulmuştur. Bu ailelere maaş bağlanması, yetimlerin okullara yerleştirilmesi gibi faaliyetlerle dikkati çeken bu cemiyetin benzer faaliyetleri, Türk İstiklâl Savaşı sırasında da devam etmiştir.

2.13. Hizmet-i Nisvân

Selanik'te Emine Seniye tarafından kurulan bu dernek, Türk kadınlarının şefkat ve yardım duygularını harekete geçirmeyi hedeflemiş; kadınları meslek sahibi yapmaya, iş hayatına katılmaya, kılık kıyafetini düzeltmeye ve yerli malı kullanmaya teşvik etmiştir. 1918 yılında kurulan Sade Giyinen Hanımlar Cemiyeti de kadın kıyafetlerinin ıslâhı için kurulan cemiyetler arasında yer almıştır.³⁶¹

2.14. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1916)

Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın himayesinde kurulan cemiyette başta Enver Paşa olmak üzere İsmail Hakkı, Mehmed Arif, Salâh Cimos, Ali Rıza, Mehmed Selâhattin Beyler kurucu üye olarak görev yapmışlardır. Cemiyet daha çok şehirde yaşayan kimsesiz ve yoksul kadınlara iş sağlayıp, ekonomik durumlarını düzeltmelerine yardımcı olmayı amaçlamıştır. Cemiyet kuruluş amacını şöyle açıklamıştır: *“İşbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuskârâne temin-i mâişete alıştırarak himaye etmektir. Cemiyet iş bu maksadını temin etmek için kadınların yapabileceği bilcümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi surette himaye edecektir.”* Fabrikalar (darüssınaa) açan ve binlerce kişiyi çalıştırmayı hedefleyen cemiyet, dantel, çorap ve fanila, asker çamaşırı imalât atölyelerinde ve temizlik işlerinde kadınları çalıştırmıştır. Cemiyet

³⁶⁰ Tunaya, **a.g.e.**, C. I, s. 481; Bolat, **a.g.m.**, s. 180.

³⁶¹ Onay, **a.g.e.**, s. 76-77; Bolat, **a.g.m.**, s. 181; Çakır, **a.g.e.**, s. 59.

genellikle savaşlardan sonra giderek yaygınlaşan para karşılığı yapıldığı gözlenen kısa süreli sözde evliliklerle diğer ahlâk bozucu hareketleri önlemek amacıyla kadınları çalışmaya teşvik etmiştir. Kadınların çalışmasına karşı yayınlanan fetvayı geri aldirmek için uğraşan bu cemiyet, köy kadınları için tarlada çalışabilme fetvası çıkartmıştır.³⁶² İş buldukları kadın ve erkeklere evlenme mecburiyeti de getiren cemiyet, “25 yaşını ikmal edip de izdivaç etmeyen erkeklerin yüzde 15 istihkakları tevfiik edilerek cemiyetle alakası kat edilecektir. 21 yaşını bitirip de izdivaç etmemiş ve cemiyetçe kendilerine münasip zevce bulunmuş olduğu halde izdivaç etmemekte ısrar eden kadınlar hakkında da aynı veçhile muamele olunur. (Md. 5)

Müstahdeminden teehhül eden erkek ve kadınların yevm-i izdivaçlarından itibaren yevmiyelerine meclis-i idare kararıyla yüzde 20’ye kadar zammedilir. Ve işbu izdivaçtan vuku bulacak tevellüdat için meclis-i idare kararıyla ayrıca yüzde 20’e kadar zammiyat icra edilir. (Md. 6)” gibi kararlar almıştır. Çalıştırdığı kadın sayısı 60.000’e ulaşan cemiyet, Devlet Şûrası kararıyla kamu yararına çalışan cemiyet olarak kabul edilmiştir.³⁶³

2.15. Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti

Enver Paşa’nın eşi Naciye Sultan tarafından kurulan cemiyetlerden biridir. Cemiyet’in faaliyetleri arasında ailelere iş bulmanın yanında, giyecek ve yiyecek yardımı da mevcuttur.³⁶⁴

2.16. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1908)

İttihat ve Terakki Partisi içerisinde oluşturulan kadınlar şubesi daha çok askerlere, muhtaçlara yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Bununla birlikte bu cemiyet siyasî bir parti öncülüğünde kurulduğundan, siyasî faaliyetlerde de bulunmuştur. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi’nce haftalık ve aylık toplantılar düzenlenmiş; bu toplantılarda millî duygulara seslenen şiir ve konuşmalar yapılmıştır. Ülke meseleleriyle ilgilenecek sorumlu bir genç nesil yetiştirmeyi

³⁶² Kurnaz, **a.g.e.** s.121; Tunaya, **a.g.e.** C. I, s. 482; Kaplan, **a.g.e.** s. 42-43.

³⁶³ Kaplan, **a.g.e.** s. 43; Kurnaz, **a.g.e.** s. 103.

³⁶⁴ Malatya’dan Emine ve rüfekası imzasını taşıyan bir yazıda zevcelerinin ve çocuklarının askerde oldukları, kendilerinin ise maddî sıkıntı çektikleri belirtilerek yardım istenmiş, bu yardım isteğine cemiyet hemen karşılık vermiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Rahmi Çiçek, “*Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyetinin Faaliyetleriyle İlgili Bir Belge*”, **Tarih ve Toplum**, Ağustos 1993, S: 116, s. 79.

hedefleyen şubelerin faaliyetleri, partinin kapatılması ile durdurulmuş; fakat ittihatçı kadınlar millî mücadele teşkilatlarının faaliyetlerine devam etmiştir.³⁶⁵

E. ÇALIŞMA VE İŞ HAYATINDA KADIN MESELESİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda öteden beri bazı işler kadınlara ayrılmıştır. Dokuma, tütün, gıda gibi üretim işinin büyük bölümü kadınlar tarafından yerine getirilmiştir.³⁶⁶ Ama bu durum daha çok taşra için söz konusu olmuştur. Şehir hanımları ise çok fazla ekonomik faaliyette bulunamamıştır.³⁶⁷ Kadınlar, daha önce kısıtlı alanda ekonomik hayatın içindeyken, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, çalışan kadın sayısı artmıştır. Bunda, son dönemlerde kadının ekonomik hayata katılması yolundaki tartışmaların etkisinin yanı sıra hükümetin desteği de bu gelişmeleri kolaylaştırmıştır.³⁶⁸ Ayrıca, Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı ile birlikte birçok işkolunda kadın emeğine de ihtiyaç duyulmuştur.³⁶⁹

³⁶⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetlerine katılan Şerife Hanım tarafından nakledilen şu hatıra kadınların siyasi faaliyetlerine bir örnektir. “Ben Öğrenciliğimde İttihat ve Terakki'nin kadınlar şubesine üye idim. Şubenin düzenlediği aylık ve haftalık toplantılarına muntazam katılırdım. Bu toplantılarda millî duygulara seslenen ve şiirler yazan öğrencilerden biriydim. İttihat Terakki kapatılınca bu faaliyetlerimiz durduruldu. Ayrıca İttihat-Terakki'nin kapatılması sırasında bir hayli soruşturma yapıldı. Ben de bu soruşturmalardan kurtulabilmek için eğitime bir süre ara vermek zorunda kaldım ve uzunca bir süre ittihatçı olarak takip edildim”. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kaplan, **a.g.e**, s. 44. Eski bir İttihatçı olan Dr. Bahaettin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı'ndan önce kadınlarla ilgili faaliyetlerinin olduğunu anlatmaktadır. Bu partinin diğer kadın cemiyetlerinin kurulmasında öncülük yaptığını ve kadın cemiyetlerini teşvik ettiğini söylemektedir. Kadınların çalışma hayatına katılması için faaliyetlerde bulunduklarını ve bunda da başarılı olduklarını hatıralarında dile getirmektedir”. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bolat, **a.g.m**, s. 181.

³⁶⁶ Güzel, “*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*”, s. 867.

³⁶⁷ Kurnaz, **a.g.e**, s. 135.

³⁶⁸ Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s. 122.

³⁶⁹ Güzel, **a.g.m**, s. 869.

1. Memur Hanımlar

Fikrî gelişmelerle birlikte, savaşların getirdiği ekonomik sıkıntılar, kadını kendiliğinden ekonomik hayatın içine sürüklemiştir. Dönemin idarecileri de bunu teşvik etmişlerdir.³⁷⁰

I. Dünya Savaşı nedeniyle devlet dairelerinde erkek memurların azalması sonucu, onların yerine hanımların alınmasına karar verilmiştir. Maliye Nezareti de bunlardan biridir. İmtihani kazanan memureler kendilerine ayrılan odalarda işe başlamışlardır. Bu odalara odacılardan başka hiçbir erkek girmemiş, yapılacak işlerde onlar aracılık yapmışlardır. İşten çıkarken de, önce erkekler binayı terk etmiş, sonra hanımlar çıkmıştır.

Erkekler askerden dönünce, Maliye'deki hanımlar yerlerini onlara bırakmışlar, ancak bazı hanımlar daimî memur olarak kalmak istemişlerdir.³⁷¹

Kamu işyerlerinin bazılarında da hanımların işlerine son verilmeye başlanınca; basın, kadınların erkeklerden daha istekli çalıştıklarını belirterek, onların çalışmalarını desteklemiştir.³⁷²

Kadınlar Dünyası dergisinin desteğiyle Posta Nezareti'nde görev alan, ilk kadın memurelerimizden Feride Yaver Hanım; pul memuresi olarak işe başladığı gün, yıllardır giydiği çarşafı ve yüzünü örten peçesini çıkarıp, beyaz bir başörtüsü ve manto giymiştir. Diğer hanımlara emsal teşkil eden iş hayatının ilk kadınları, giydikleriyle de örnek olmuşlardır.³⁷³

Halide Edip, Nakiye Elgün, Nezihe Muhiddin, Sadiye ve Hatice Hanımlar, eğitim alanında kadın müfettişler olarak görev yapmışlardır.³⁷⁴

Polis Teşkilatı içinde de bu dönemde hanım memurlara rastlanmıştır. Bursa Vilâyeti Polis Müdürlüğü kadrosunda polis olarak görev yapan Saniye Hanım ve

³⁷⁰ Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti'nin üyesi olan Bedra Osman ve arkadaşları, gazetelerde kadın memure arandığını duyuran İstanbul Telefon Şirketi'ne başvururlar. Bedra Osman ve arkadaşları daha başvuru dilekçelerini verirken, ilk engelle karşılaşır ve dilekçeleri kabul edilmez. Cemiyetin yayın organı Kadınlar Dünyası konuyu gazetede yayımlayınca; Bedra Osman işe alınır. Böylece 1913-1914 yıllarında ilk defa bir Türk kadını memurluğa başlamış olur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Güldane Çolak-Lâle Uçan, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Basında Kadın Öncüler**, Heyamola Yayınları, İstanbul 2008, s. 35.

³⁷¹ Nimet Günaydın, *"İlk Kadın Memurlar"*, **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl: 3, C. I, S: 4, 1 Mayıs 1967, s. 66- 67.

³⁷² Taşçıoğlu, **a.g.e**, s. 44.

³⁷³ Güldane Çolak, *"Meşrutiyet Kadınına Musallat Olan Moda Belası"*, **Kültür Dergisi**, Osmanlıda Kadın Özel Sayısı, Güz 2009, S: 16, s. 83

³⁷⁴ Taşkiran, **a.g.e**, s. 40, Caporal, **a.g.e**, s. 140.

Fatma Hanım, görevlerini 1924 yılına kadar sürdürmüşlerdir.³⁷⁵ Ayşe Hatun, Nisa Hapishanesi nisa kolculuğu yapmış ilk hanım kolcudur.³⁷⁶ Nisa kolculuğu görevine atanan memure hanımlardan Fitnat Hanım 1909'a kadar görevinde kalmıştır.³⁷⁷ Emniyet Umûmiye Müdürlüğü merkez kadrosunda açık bulunan hademelik kadrosunda 1917 yılında Fatma Hanım ve Ayşe Hanım hizmet vermişlerdir.³⁷⁸

Türk kadını bu dönemde ilk defa tiyatro sahnesine çıkmıştır. Bu zamana kadar genellikle Ermeni ve Rum kadınları sahneye çıkıyordu. Bunların Türkçesi pekiyi olmadığından, Türk kadınının sahneye çıkması için bazı görüşler basında yer almaya başlamıştı. Halit Fahri, Muhsin Ertuğrul, Mehmet Fuat'ın yazıları bunlar arasında dikkat çekicidir. Bu düşüncelerin de etkisiyle 10 Kasım 1918'de Behire Memduha, Beyza, Refika, Afife isimli genç kızlar Dârübedâyi'ye girmişlerse de, sadece Afife ve Refika hanımlar stajyer olarak sahne arkasında çalışmışlardır. 1920 tarihinde ilk defa Afife Hanım "Jale" takma adıyla sahneye çıkmıştır.³⁷⁹ Dâhiliye Nezareti, Müslüman kadının sahneye çıkmasını yasaklamıştır. Ancak, Seniye, Şaziye (Mora), Münire (Neyire Neyir), Bedia (Muvahhit), Hûriye, Hikmet ve Ruhât gibi Türk kadınları Afife Hanım'ı takip etmişlerdir.³⁸⁰

2. İşçi Hanımlar

Kadının üretken olması ya da iş hayatına katılması şehirde, özellikle İstanbul'da devlet dairelerinde çalışma olarak algılanmıştır. Bu dönemde kadın henüz bu alanda çalışmadığı için, bu durum kadının ekonomiye katkıda bulunmadığı gibi bir düşüncenin oluşmasına neden olmuştur.³⁸¹

Osmanlı toplumunun büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktadır. Devletin özellikle tarım üretiminin devamını sağlamak için üretim birimi olarak aileye büyük önem vermiştir. Ailenin bir üretim yeri olması eşlerin beraberce üretime

³⁷⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet döneminden önce de hanımların memur olarak çalıştığı görülmektedir. Hapishane-i Umûmiye Müdüriyeti Hastanesi hizmetlisi olarak Rasime Hanımı 1893 tarihli atama kararıyla hizmetli kadrosuyla göreve almıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Eyüp Şahin-Zafer Tunç-Rahmi Töre, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Polis Teşkilatında İlk Kadın Görevliler**, Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara 2010, s. 49.

³⁷⁶ Şahin, Tunç, Töre, **a.g.e.**, s. 39.

³⁷⁷ Şahin, Tunç, Töre, **a.g.e.**, s. 53.

³⁷⁸ Şahin, Tunç, Töre, **a.g.e.**, s. 59-60.

³⁷⁹ Metin And, **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)**, Ankara 1971, s. 34-36; Kurnaz, **a.g.e.**, s. 137.

³⁸⁰ And, **a.g.e.**, s. 39.

³⁸¹ Çakır, **a.g.e.**, s. 261.

katılmalarına zemin hazırlamıştır.³⁸² Anadolu kadını, iktisadî faaliyetleri günlük iş olarak görmüş; evi, ailesi için çalışmayı hayatının bütününden ayırmamıştır. Üstelik zaman zaman ürettiklerini pazarda satan Anadolu kadınları da vardı. Örneğin, Afyon ‘da şehirde kurulan dört pazardan biri Kadınlar Pazarı idi.³⁸³

Klâsik dönem Osmanlı toplumunda tekstil sektörü bilhassa kadınların bu alanda ekonomik faaliyet göstermesiyle gelişmiştir. Ev üretimine uygun üretim yapısı ile dokuma, ip eğirme ve boyama faaliyetleri ev için olduğu kadar evde pazar için üretimin de gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. XV. ve XVI. yüzyıl kayıtlarında birçok Anadolu şehrinin tekstil sanayisi sayesinde gelişmiş olduğu görülür.³⁸⁴

Tiftik kılından ip eğilmesi ve dokuması işlemi Ankara ve çevresindeki kadınların aktif rol aldıkları ekonomik faaliyetlerin başında geliyordu. Dokuma atölyeleri çarşı ve hanların içinde olduğu kadar evlerin içerisinde de bulunmaktaydı. 1600’lü yıllarda belgelenen 343 ev arasında 30 tanesi dokuma atölyesine sahiptir. Evlerin içerisindeki tezgâhlar kadınların iktisadî çalışmalarının en somut göstergesidir.³⁸⁵ Ankara iki numaralı Şer’iye Sicili’ne göre 1588-1590 yılları arasında ev alım satım işlemlerinde sık sık kadınların ismi geçmiş, hamam ve değirmen işleten kadınların adına da rastlanmıştır.³⁸⁶

Dokumacılıkla ünlenen Bursa’da kadınlar tekstil ticaretinin içindedir. Şehirde oturan kadınlar, dokunmak üzere İran ipeği getiren ortaklıklara girerek yatırımcı olarak ticarî faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Bursa’da 1675’li yıllarda yaklaşık 300 kadar ip eğirme araçlarının 150’den fazlası kadınların elindedir. Bu tür faaliyetlerin içinde yer alamayan kadınlar da evlerinde ürettiklerini çarşı ve pazarda bizzat kendileri satıyordu.³⁸⁷

Kırsal kesimdeki kadınlar gibi şehirli kadınlar da Osmanlı toplumunda üretime katılmıştır. Kadı kayıtlarından öğrenildiğine göre, şehirli kadınlar civar köylerdeki mülk arazilerinde sermayelerini kullanmışlardır. Özellikle askerî sınıfa

³⁸² Koca, **a.g.e.**, s. 52.

³⁸³ Koca, **a.g.e.**, s. 49.

³⁸⁴ Koca, **a.g.e.**, s. 52-53.

³⁸⁵ Koca, **a.g.e.**, s. 101.

³⁸⁶ Koca, **a.g.e.**, s. 103.

³⁸⁷ Koca, **a.g.e.**, s. 108-109.

mensup kadınlar, şehirlerdeki sermayenin oluşmasına katkıda bulunarak mülklerinin işletilmesini kırsal kesimdeki vekillerine devretmiştir.³⁸⁸

Şehirli kadınlar sermayenin yatırımlara dönüştürülmesinde rol almışlardır. Kocasının ölümünden sonra çiftliğin üretiminin devamında kadınlar iş başında olmuşlardır. Sosyal bir müessese olan vakıflarda da görev yapan kadınlar olduğu gibi bizzat vakıf kurarak bunları işleten kadınlar da mevcuttur.³⁸⁹

1841 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda kömür üretilmeye başlanmıştır. Ereğli Maden Havzası'nda işçi konumunda kadın olmamakla birlikte, ocak sahibi olan ve maden işleten müteşebbis kadınlar mevcuttur.³⁹⁰ Ereğli Kömür Madeni Havzası'nda ocak açarak ocak sahibi olan Despina Hanım dışında satın alma yoluyla ocak sahibi olan kadınlar da mevcuttur.³⁹¹ Ereğli Kömür Madeni Havzası dışında da Osmanlı kadınları madencilik sektöründe yer almıştır. Bunlar, Geyve Maksudiye madenleri, Mersin'in Tarsus kazasına bağlı Ulaş Nahiyesinde çıkarılan bakır madeni, Kastamonu Vilâyeti Taşköprü Kazası Gökçeada Nahiyesi Hocavakıf Köyündeki bakır madeni, Aydın Vilâyeti Kasaba Kazasında linyit arama iznidir.³⁹² Görülüyor ki, Kadınların mülk sahibi olabilme hakkı ve bu mal varlıklarını istediği gibi kullanma özgürlüğü onların ekonomik hayatta iş yapabilme isteklerini geliştirmiştir.³⁹³

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde sanayi işletmelerinin kurulması ile sanayi kuruluşlarında erkeklerle birlikte kadınların çalıştığı görülür. 1897 yılında İstanbul'daki Kibrit Fabrikasında çalışan 201 işçinin 121'i kadındır. Bakırköy Bez Fabrikası'nda çalışanların yarısını kadınlar oluşturmaktadır.³⁹⁴

Genel olarak Osmanlı toplumunda kadın dokumacılıkta, tütün ve sigara üretim işinde yoğun olarak çalışmaktadır. 1900 yılında Sivas ve yöresindeki

³⁸⁸ Koca, **a.g.e.**, s. 89.

³⁸⁹ Koca, **a.g.e.**, s. 91.

³⁹⁰ Ahmet Öğreten, "Ereğli Kömür Madeni Havzasında Madenci Kadınlar", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 1, S: 41, Mayıs 2009-Temmuz 2009, s. 42.

³⁹¹ Satın alma yoluyla ocak sahibi olan hanımlar, Hatice Cenani Hanım, Kamile Hanım, Nafia Hanım, Nunya Hanım'dır. Bunlardan başka ocaklarda hisse sahibi olduğu belirlenen hanımlardan bazıları da miras yoluyla hisse sahibi olmuştur. Bu hanımlardan bazılarınin sahip olduğu ocağı uzun süre işlettiği, ortaklık durumunda hisselerini uzun süre korudukları, hatta varislerine miras olarak bıraktıkları görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Öğreten, **a.g.m.**, s. 43.

³⁹² Öğreten, **a.g.m.**, s. 43.

³⁹³ Koca, **a.g.e.**, s. 91.

³⁹⁴ Çakır, **a.g.e.**, s. 262.

kazalarda yaklaşık 10.000 dokuma tezgâhı vardır. Kadın işçilere günlük 20 para ile 1 kuruş arasında ücret ödenir. Uşak'taki 1200 dokuma tezgâhında 6000 kadın işçi çalışmakta ve günde 2 ile 6 kuruş arasında ücret almaktadır. Halı üretimi, ticareti ve satışında büyük karlar elde eden Fransızlara ait "The Oriental Carpet Manufacturers Limited" adlı şirkette 1907 sonu ve 1908 başında 40.000'in üstünde işçi çalıştırmaktadır. Bu işçilerin büyük çoğunluğunu kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır. Ayrıca bu şirket 1910'da 15.000 kadın işçi çalıştırmaktadır. Şirketin İzmir, İstanbul, Sivas, Burdur, Isparta ve Maraş'ta atölyeleri ve satış mağazaları vardır.³⁹⁵

Musul'da konik biçiminde sigara tüpü yapımında 300-400 kadın işçi çalışmaktadır. Bütün Mezopotamya'da yaygın bir biçimde kullanılan tüpler Kerkük, Süleymaniye, Bağdat ve Basra'ya gönderilmektedir. Adana yöresinde, Bursa Kütahya ve Gördes'te de kadın işçilere halı ve dokuma atölyelerinde rastlanmaktadır. Bunların bir kısmı evde iş yapmaktadır. Bursa'da 1907'de 165 iplik fabrikasında yaklaşık olarak 20.000 iplikçi kadın işçi çalışmaktadır. Bursa'da dokuyucu kadın işçilerin sayısı 2100 civarındadır.³⁹⁶

Kadınlar, düşük ücretle ve uzun çalışma süreleriyle mücadele etmek amacıyla grevler de yapmıştır. 1872-1907 yılları arasında gerçekleşen 50 grevin 9'u kadınların çalıştığı dokuma iş kolunda gerçekleşmiştir.³⁹⁷ 23 Temmuz'la 31 Ekim 1908 tarihleri arasında yüz civarında grev İstanbul, Selânik, İzmir, Beyrut, Midilli, Samsun, Eskişehir, Konya, Bulgurlu, Edirne, Demirkapı, Gümülcine, Foça, Kavala, Drama, Ergani, Balya-Karaaydın, Adana, Gevgeli, Manastır, Üsküp, Varna ve Ereğli'de örgütlenmiştir. Bu grevleri iş kollarına baktığımızda 40'a yakınının gıda ve dokuma (kumaş, deri, halı vb.) gibi kadınların yoğun olarak çalıştığı iş kollarında gerçekleşmiştir. Grevcilerin istekleri arasında iş gücünün yazın dokuz, kışın sekiz saate indirilmesi, günlüklerinin arttırılması, içme suyu ve havalandırma tesisatının bulundurulması gibi istekler yer almaktadır.³⁹⁸

Bursa'da 1910 yılında fabrikalarda 7 ile 70 yaş arasındaki kadın ve genç kızlar, düşük ücretlerle günde 15-16 saat çalışıyordu. Sabah 9'da başlayıp gece 1'e

³⁹⁵ Güzel, "1908 Kadınları", s. 7-8.

³⁹⁶ Güzel, "1908 Kadınları", s. 8-9.

³⁹⁷ Çakır, **a.g.e.**, s. 263.

³⁹⁸ Güzel, "1908 Kadınları", s. 11.

kadar süren bu çalışmanın karşılığında kadınlar, 1 ile 5 kuruş arasında ücret alıyorlardı. Bu durumdan rahatsız olan kadınlar tarafından Hüdavendigâr Vilâyet-i Meclis-i Umûmisi tarafından Ticaret ve Nafia Nezaretine ve oradan da Şûra-yı Devlet'e ücretlerinin ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için dilekçe gönderilmiştir. Bekledikleri yardımı alamayan 48 fabrikadaki 3.000'e yakın işçi kadın 15 Ağustos 1910'da grevi başlatmışlardır.³⁹⁹

Kadınların grevlerdeki rolleri iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, işçi olarak hak arayışıdır. İkincisi ise, kadınların işçi kocalarını desteklemek ve onlarla dayanışma içinde olmaları şeklindedir.⁴⁰⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1913'te sanayi kesiminde çalışanların % 20'sini kadınlar oluştururken, bu oran 1915'te % 30'a çıkmıştır.⁴⁰¹ Azımsanamayacak bir sayıyı teşkil eden bu sayı, kadınların üretimde ve iş kollarında etkin bir şekilde rol aldıklarını göstermektedir.⁴⁰²

II. Meşrutiyet'le birlikte sanayi alanında çalışan kadın işçilerin sayıları giderek artmıştır. Bu dönemde kadınların çalıştıkları iş kolları, şekercilik, tahin, bisküvi imâlâtı, konserve imâlâtı, tütün imâlâtı, kereste imâlâtı, halı sanayi, dokuma sanayi, sigara kâğıdı imâlâtı, matbaacılık ve diğer kâğıt mâmûlâtı, sabun imâlâtı, kimya ürünleri imâlâtıdır.⁴⁰³

1913 ve 1915 yıllarında İstanbul, İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak'ta yapılan ilk sanayi sayımı, sanayideki kadın sayısının gittikçe arttığını göstermektedir.⁴⁰⁴

Kadınların geçimlerini sağlamak amacının yanı sıra, onların ordu ve millete faydalı olmaları için 10 Eylül 1917 tarihinde Birinci Ordu-yu Hümayun'a bağlı "*Kadın Birinci İşçi Taburu*" kurulmuştur. Cephelelere gönderilmesi düşünülmeyen taburun, cephe gerisinde hizmet edilmesi uygun görülmüştür.⁴⁰⁵ İstihdam olunacak

³⁹⁹ Nicole A. N. M. Van Os, "*Bursa'da Kadın İşçilerin 1910 Grevi*", **Toplumsal Tarih**, S: 39, Mart 1997, s. 7-8.

⁴⁰⁰ İzmir'de İzmir- Aydın demiryolu grevinde kadınlar kocalarına destek vermek amacıyla greve katılmışlardır. İzmir'deki Fransız Konsolosunun 2 Ekim 1908 tarihli raporunda belirttiğine göre: 1 Ekim 1908'de grevcilerle güvenlik güçleri arasındaki çatışmaya kadınlar da katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Güzel, "*1908 Kadınları*", s. 11.

⁴⁰¹ Çakır, **a.g.e.**, s. 263.

⁴⁰² Güzel, "*1908 Kadınları*", s. 11.

⁴⁰³ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s. 142.

⁴⁰⁴ Çakır, **a.g.e.**, s. 263-264.

⁴⁰⁵ Meral Altındal, "*Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*", **Toplumsal Tarih**, S: 41, Mayıs 1997, s. 14.

kadınlar 18-30 yaş arasında maaşlı memur ve yevmiyeli işçi olmak üzere iki sınıftır. Memure kadınların görevleri erkeklerin görevi gibidir. Kâtibe ve memureler de zabitan gibi nöbet tutar. Taburda komutları bildirmek için bölük ve takım başlarına ve onbaşı, çavuş, başçavuş kadınlara birer düdük verilir. Tabur kadınları askerî talimlerden muaftır. Maaşlı memurelerin seçimi, tayini, terfi ve azli ordu kumandanlığınca yapılır.⁴⁰⁶

İşçi taburunda çalışanlar için sekiz saatlik çalışma süresi verilmiştir. İşçilerin iffet ve namusu özellikle korunmuştur.⁴⁰⁷ Birinci Orduya bağlı olarak oluşturulan kadın Birinci İşçi Taburu'ndaki ücretler ise şöyle idi:⁴⁰⁸

Tablo 2. Birinci İşçi Taburu'nda Çalışan Kadınların Ücretleri⁴⁰⁹

Görevi	Aldığı Ücret
Tabur Kâtibes	600 kuruş
Bölük Kâtibeleri	500 kuruş
Tabur İaşe Memuresi	600 kuruş
Tabur Ribevi Memuresi	500 kuruş
Bölükbaşı	600 kuruş
Taburbaşı	400 kuruş
Hastabakıcı	300 kuruş
Terzi	500 kuruş
İşçi	250 kuruş

Hükümet bu yıllarda savaş nedeniyle ortaya çıkan iş gücü açığını kadınlar ile kapatmaya çalışmıştır. Bu dönemde tarım alanında ise, Cemal Paşa'nın öncülüğünde IV. Ordu'nun topladığı Kadın Amele Taburları Çukurova yöresine sevk edilmiştir.⁴¹⁰

1915 yılında hükümet kadın işçiler için bir düzenleme getirerek, iş hukuku ile ilgili kararlar alınarak düzenlemeler yapılmıştır. Çalışma süresi 15 saat olarak kabul

⁴⁰⁶ Altındal, **a.g.m.**, s. 14, Toprak, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma...”, s. 35.

⁴⁰⁷ Toprak, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma...”, s. 35.

⁴⁰⁸ Altındal, **a.g.m.**, s. 16. , Toprak, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma...”, s. 35.

⁴⁰⁹ Altındal, **a.g.m.**, s. 16. , Toprak, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma...”, s. 35.

⁴¹⁰ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s. 144.

edilmiş ve yılda bir ay tatil izni kararlaştırılmıştır.⁴¹¹ Müslüman kadınlar küçük işletmeler açarak girişimlerde bulunmuşlardır. Bartın’da kadınlar 37 manifatura dükkânı açarak işletmişlerdir. Müslüman Osmanlı kadınlarının ilk zamanlarda terzihane açma girişimleri başarısızlıkla sonuçlansa da 1913 yılında Behire Hakkı Hanım tarafından açılan terzihânede, hem sipariş alınmış hem de kadınlara biki-dikiş öğretilmiştir.⁴¹²

Savaş yıllarında Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyyesi kadınlara iş bulma konusunda yardımcı olmayı amaç edinmiştir. Cemiyet, İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Her bölgede bir veya birkaç fabrika, o günün tabiriyle “darüssınaa” (fabrika) açmaya karar vermiştir. Bu fabrikalar onar bin kişiyi istihdam edecektir. Darüssınaa’larda çalışmak için kadınlardan büyük bir talep gelmiş; ilk on dokuz gün içinde 11.000 kadın çalışmak için başvurmuştur.⁴¹³

1917 yılı sonunda bu Cemiyet’e bağlı olarak çalışan kadınların durumu şöyledir: Çapa Şubesi’nde örgü, dikiş, nakış kısımlarında 231 daimi işçi bulunmaktadır. 405 kadın da kendi evlerinde yün bükerek makinelere iplik hazırlamaktadır.

Kimsesiz kadın ve çocukların barınabilmesi için şube içinde bir misafirhâne ve işçilerin yiyecek ve içeceklerini sağlamak için bir de mutfak açılmıştır. Burada çalışanların hepsi kadındır. Müdür ve ustabaşlıkların erkek olduğu Fatih Şubesi’nde ise 18 fanila ve 16 dikiş makinesi bulunmaktadır. Burada 128 kadın daimî, 250 kadın da evlerinde çalışmaktadır. Üsküdar Şubesi’nde 40 dikiş, 10 örgü makinesi olup; 60 daimî, 200 evlerinde çalışan kadın bulunmaktadır.⁴¹⁴

Cemiyet’in anlaşma yaptığı özel ve resmî kuruluşlarda çalışan kadın işçi sayısı ise şöyledir:

⁴¹¹ Taşçıoğlu, **a.g.e**, s. 45-46. , Güzel, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal ...*”, s. 871; Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s. 145.

⁴¹² İlk terzihane girişimi 21 Mart 1901 yılında Hanede Sabiha Hanım tarafından gerçekleştirilmiştir. Kadınlar Dünyası dergisinin girişimiyle 1913 yılında açılan “*Terzi Evi*” de ilgi görmeyerek kapanmıştır. Ayrıca Osmanlı toplumunda kadın fotoğrafçılar da bulunmaktadır. Naciye Hanım, kocasından öğrendiği bu mesleği savaş yıllarının ekonomik bunalımında geçimini sağlamıştır. Önce 1919 yılında Yıldız’da, daha sonra 1921’de Beyazıt’ta kadınlar için fotoğrafçılık hizmeti veren bir dükkân açmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yapıcı-Dilek, **a.g.m**, s. 196-197.

⁴¹³ Toprak, “*Osmanlı Kadınları Çalıştırma*”, s. 35.

⁴¹⁴ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s. 143.

Tablo 1. Özel ve Resmî Kuruluşlarda Çalışan Kadın İşçi Sayısı⁴¹⁵

Kuruluşun Adı	Çalışan İşçi Sayısı
Kadın Amele Taburu	125
Reji Fabrikası	317
Şehremâneti	259
Taksi Fanila ve Çorap Fabrikası	135
Milli Mensucat Şirketi	22
Muhtelif Aşhanelere İşçi Olarak Girenler	20
Muhtelif Müesseseler Gönderilen Hademe	84
Eyüp Elbise İmalathanesi	1592
Defterdar Dokuma Fabrikası	1440
Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası	863
Bakırköy Bez Fabrikası	833
Sultanahmet Elbise Ambarı	157
Cevazım İplik Fabrikası	272
Ahırkapı Elbise ve Çadır İmalathanesi	650
Saraçhane Fabrikası	371
Muhtelif Fabrikalarda Memure Olanlar	45
Toplam	7185

1917 yılında Cemiyet'in 24.254 işçisine 7617 lira, 24 kuruş, 27 para ödenmiştir.⁴¹⁶

Bu dönemde seferberlik nedeniyle erkeklerin askere alınmaları ve cepheye sevk edilmeleri kadınların çalışma hayatına dâhil olmalarını hızlandırmıştır. Üstelik kadınlara çok farklı istihdam alanları da açılmıştır. Ticaretten fabrikalara, yol yapımından sokak temizliğine kadar birçok iş alanında kadınlar çalışmaya başlamıştır. Hatta Beyoğlu'nda, Sirkeci'de, Divanyolu'nda erkekler, kadın berberlere

⁴¹⁵ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s. 143.

⁴¹⁶ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s. 143.

traş olmaya başlamıştır. Sabah gazetesi yarı şaka olarak “*Erkeklerimiz şimdiden sakallarını kadınların ellerine vermeye başladılar*” değerlendirmesini yapmıştır.⁴¹⁷

II. Meşrutiyet döneminde Türk kadını artık evinin dışında ve daha aktif olarak çalışmaya başlamıştır. Bu gelişmede en büyük etken savaşlar sonucu ülkenin içine düştüğü ekonomik sıkıntı ve erkeklerin cephede silâh altında olmalarıdır. Bu dönemde ortaya çıkan iş gücü açığı kadınlarla kapatılmaya çalışılmıştır. Ancak hükümet ve kadın cemiyetlerinin destekleri de kadınların çalışma hayatında yer almalarını kolaylaştırmıştır.

Büyük şehirlerde kadınlar memur olarak çalışmaya başlamış ve böylece kadın haklarından haberdar olmuştur. Kırsal kesimde yaşayan kadınlar ise bu gelişmelerden habersizdir. Anadolu kadını bu sanayi kuruluşlarına sevk eden sebep ekonomik şartlardır. Erkekler askere gidince kadınlar ailelerini geçindirmek zorunda kalmışlardır. Düşük ücretle de olsa çalışmaya başlamışlardır. Aynı nedenle ticaret hayatında da faaliyet göstermişlerdir.

Kadınların çalışma hayatına katılmaları büyük ölçüde dönemin şartlarından kaynaklanmışsa da onlara tecrübe kazandırmıştır. Bu dönem Türk kadını için bir laboratuvar süreci olmuş, Cumhuriyet döneminde yapılacak yeniliklere de zemin hazırlamıştır.

F. SİYASÎ ALANDA KADIN MESELESİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

1. Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Kadın Hakları Meselesi İle İlgili Tartışmalar

Osmanlı İmparatorluğu’nda kadının konumuyla ilgili tartışmaların, meclise de yansdığı görülmektedir. Kadınlara kısıtlı eğitim imkânlarının tanındığı, sokağa çıkma, kılık ve kıyafete ilişkin düzenlemelerin yapıldığı bu dönemde, Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında zaman zaman kadınlarla ilgili bazı görüşmeler yapılmıştır. İşçilerin çalışma şartlarını düzenleyen Tatil-i Eşgal Kanunu 1909’da Meclis-i Mebusan’da görüşülürken söz alan mebuslar, bu konudaki görüşlerini bildirmişlerdi. Kadınların acıklı çalışma şartlarını dile getiren bir konuşma yapan Vartkes Efendi: “*Bazı yerlerde kadınlar bile çalışıyor. Hatta hamile oldukları vakit bile, erkekler gibi, on, on iki saat çalışmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Çocuklarını, evlerini terk*

⁴¹⁷ Zafer Toprak, “*Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Kadın Askerler ve Millî Aile*”, **Tarih ve Toplum**, S: 51, Mart 1988, s. 34.

ederek mütemadiyen çalışıyorlar. On, oniki yaşında kız çocukları bile gidip çalışıyorlar.” diyordu. Bir başka milletvekili Halil Bey ise çalışma şartlarını eleştirirken, *“Ameleyi kumpanyaların keyfine bırakmalı mıyız?”* diye sorup, çözüm yollarını şu şekilde teklif ediyordu: *“Çocukları, kadınları himaye ederiz. Bu suretle bir takım kavanin vaz’edebiliriz.”*⁴¹⁸ Meclisteki bu tartışmalara rağmen çalışan kadını koruyucu kanunlar çıkarılamamıştır.

Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında 1911’de Ceza Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi sırasındaki tartışmalar incelendiğinde, kadına ve kadın haklarına yeni bir bakışın geldiği gözlenir. Kadınlar için bazı haklar dilemenin yalnız yayınlar ve kadın cemiyetlerinde kalmadığı, bunun meclise de yansıdığı görülmektedir.⁴¹⁹

Bu tarihte meclis’te görüşülen zina meselesinde kadınlar kadar erkeklerin de cezalandırılmasını isteyen milletvekilleri, özellikle, *“ev dışında zina yapan erkeğin cezalandırılmadığına”* itiraz ederek; kadın ve erkeğe eşit muamele edilmesini istemişlerdir. Kadınlar lehinde bazı değişiklikler getiren tasarı bu tartışmaların sonunda kabul edilmiştir.

Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında çeşitli meselelerin tartışıldığı sıralarda kadınların hukukî durumlarının düzeltilmesi istekleri de gündeme gelmiştir.⁴²⁰

Mecliste görüşülen “Ziraat Mükellefiyeti” kanununda, on dört yaşındaki kızların ekim ve nadas yapmak üzere hükümetçe, yükümlü tutulabileceği kabul edilmektedir.⁴²¹

Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşı içinde bulunduğu bir dönemde, Osmanlı Mebusan Meclisi’ni en çok meşgul eden mesele, kadınların çeşitli isteklerinin kabul edilip edilemeyeceğidir. Kadınların yalnız başlarına kocalarından izin almadan ülke dışına çıkıp çıkamayacakları ile ilgili pasaport kanunu tartışmalarında, Ayan ve Mebusan Meclisi üyeleri ikiye ayrılmıştır.

Ayan Meclisinde Reşit Akif Paşa’ya göre sağlık ve ihtiyaç sebebiyle kadınlar, yabancı ülkelere ancak örtünerek ve tedavi için gidebilmeliydiler. Sadrazam Sait Halim Paşa ise, *“bu serbestliğe, yani kadınların kocalarının izni olmadan ülke dışına*

⁴¹⁸ Güzel, **a.g.m**, s. 9; Taşkıran, **a.g.e**, s. 47-48.

⁴¹⁹ Tunaya, **a.g.e**, C. I, s. 478; Kaplan, **a.g.e**, s. 68.

⁴²⁰ Taşkıran, **a.g.e**, s. 46-80; Caporal, **a.g.e**, s. 116-119-120.

⁴²¹ Caporal, **a.g.e**, s. 35-36.

çıkmasına muhalif olduğunu” söyleyerek, bunun tutanaklara geçmesini istememiştir. Ateşkes günlerinde Sadrazam olan Salih Paşa’nın ise kadınların ülke dışına çıkmasını akli almıyordu ve buna karşı olduğunu belirtiyordu. Ahmet Rıza Bey konuyla alay ederek: “*Harem ağasını da beraber götürürsün, millî ahlâk pasaportla korunmaz,*” demektedir. Tartışmalar sonunda pasaport kanunu değiştirilerek; “*evli kadınlara, eşlerinden izin almadıkça pasaport verilmez*” kaydı kaldırılacaktır.⁴²²

Ayan Meclisi’nde alınan bu karar üzerinde Meclis-i Mebusan’da da tartışmalar devam ederek karar oldukça sert bir şekilde kınanacaktır. İleri ki tarihlerde kadın haklarını savunan Meclis-i Mebusan üyesi Ağaoğlu Ahmet Bey bile Ayan Meclisi’nin kararını; “*aile esaslarını ihlâl edici nitelikte bulunduğunu*” belirtmiştir. Kadınların sosyal hayata katılması tartışmaları ateşkes yıllarına yakın bir zamana kadar devam etmiştir.⁴²³

İşgal sırasındaki İstanbul’da daha önce kabul edilen Hukuk-u Aile Kararnâmesi’nin iptali için işgal kuvvet komutanlığına başvurulmuştur. Bu kanunnamenin kadına tanıdığı bazı haklar muhafazakâr çevreleri rahatsız etmiştir. Gayrimüslimlerde cemaat yaşantılarına karıştığı iddiası ile bu kanunnameye karşıydılar. Hâlbuki Osmanlı Mebusan Meclisi’nin son yıllarda kadınlar lehinde almış olduğu en önemli karar bu kararnamenin kabul edilmesi idi. Buna rağmen İtilaf Devletleri’ne yapılan şikâyetler sonucunda kanun yürürlükten kaldırılmış, eski uygulama devam etmiştir. İşgal sırasında meclisler sağlıklı çalışma yapamamışlardır. Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı işgalcilerce dağıtılmıştır. Meclisin dağıtılmasından sonra açılan Türkiye Büyük Millet Meclisinde de çeşitli meselelerin yanı sıra kadınlarla ilgili tartışmaların devam ettiği görülmektedir.

2. Siyasî Partilerin Kadın Meselesine Bakışları

II. Meşrutiyet Dönemi, kadınların sosyal yaşantısını değiştirmiştir. Cemiyetler kuran, çalışan, hak arayan kadınların yanı sıra partilerde yer alan kadınlara da rastlanılmaktadır.

Bu dönemde kurulan partilerin bir kısmının yönetmeliklerinde eğitim, çalışma, kılık ve kıyafet gibi konularda, kadınlarla ilgili maddelere yer verilmiştir.

⁴²² Tunaya, a.g.e, C. I, s. 477-479.

⁴²³ Tunaya, a.g.e, C. I, s. 478.

Bazı partilerde kadın şubeleri kurulurken, kadın hakları meselesinde öncü çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemin partileri ve kadın hakları konusundaki görüşleri şöyledir:

2.1. İttihat ve Terakki Partisi

Kadın hakları meselesiyle yakından ilgilenen dönemin büyük partisi İttihat ve Terakki gelir. Kadın meselesine eğilerek, kadınlarla ilgili faaliyetlerde bulunarak, onları siyasî ortam içerisinde çekmeyi başaran İttihat ve Terakki, kadının geleneksel kısıtlamalarından kurtulabilmesi ve kadınlar üzerindeki dini baskının hafifletilmesi için “Türkçülük” akımından faydalanmıştır. Batılı kadınlara sağlanan hakların Müslüman Türk kadınlarına da tanınması için faaliyetlerinde bulunan İttihat ve Terakki Partisi, bu faaliyetlerin temelini; *“İslamiyet öncesi kadınların mevki ve İslamiyet’in ilk zamanlarında Müslüman kadına tanınan haklar”* üzerine dayandırmıştır.

İttihat ve Terakki Partisi’nin iktidarda bulunduğu dönemde başardığı en önemli işlerinden biri, kadını kısmen de olsa hürriyetine kavuşturmak ve çalışma hayatına teşvik etmek olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Partisi öncülüğünde kadınlara çeşitli haklar tanınması için yoğun bir kampanya başlatılmış; kadınların hürriyet, hak ve eşitlik isteklerini dile getiren yazılar yazılarak, toplantılar ve gösteriler düzenlenmiş, cemiyetler kurulmuştur.

Hükümete baskı uygulayan İttihat ve Terakkiciler, devlete ve topluma hâkim olan İslamcı (şer’î) kuralların yeniden gözden geçirilmesini ve İcma-î Usulû Fıkıh’a başvurulmasını istemişlerdir.⁴²⁴ Nitekim bu usulle şer’î kurallarda bazı yeni düzenlemeler yapılarak; reform yolları açılmış, kadınlar yararına bazı hakların tanınmasına zemin hazırlayan İcma-î Usulû Fıkıh, bu partinin öncülüğünde uygulanmıştır.⁴²⁵

İttihat ve Terakki Partisi’nin kadınlar yararına gerçekleştirmek isteyip de başarılı olamadığı bazı uygulamaları da olmuştur. Eğitim ve çalışma hayatına kadınların katılması yeterince sağlanamamış, resim ve heykel gibi güzel sanat alanları yaygınlaştırılamamıştır. Tiyatrolarda Müslüman kadınların rol alması ve tiyatrolara gitmesi engellenmiş; zaman zaman kadınlara saldırılar yapılmış, kadın haklarıyla ilgili kararlara karşı çıkan Şeyhülislâm’ın ve ulemanın verdiği yasaklama

⁴²⁴ Tunaya, a.g.e, C. I, s. 174-232.

⁴²⁵ Kaplan, a.g.e, s. 63.

kararlarını geri alırtamamıştır.⁴²⁶ Bütün engellemelere rağmen İttihat ve Terakki Partisi yaptığı değişikliklerle laikleşme yolunu açmış; yargının şeyhülislamlıktan ayrılıp, Adliye Nezareti'ne bağlanmasını sağlamıştır. Dârülfünun'un Edebiyat Fakültesi'ndeki umumî derslerinin kadınlara da açılması kararını alarak, bu derslere kadınların devam etmesini gerçekleştirmişti.

İttihat ve Terakki Partisi Kadınlar Şubesi kurarak, kadınları siyaset ve millî meselelerle ilgilenmeleri yönünde teşvik etmiştir. Jöntürk ve İttihatçı taraftarların Selanik'te İhtilal Komitesi kurarak buraya kadınları da aldıkları bilinmektedir. Kadın İhtilâl Komitesi Başkanlığını da Emine Seniye Hanım'ın yaptığı ileri sürülmektedir.⁴²⁷ İttihat ve Terakki Partisi'nin Kadın Şubeleri toplantı ve konferanslar düzenleyerek kadın hakları lehinde propaganda yapmıştır.⁴²⁸

İttihat ve Terakki Partisi kadın haklarını savunurken; çarşaf ve peçe meselesiyle açık bir şekilde mücadele etmemiştir. Bununla birlikte dağıttığı gizli bildirilerde peçenin dinle ilgisi olmadığı ileri sürülerek, ilkel bir dinsizlik örneği olduğunu göstermeye çalışmıştır. İttihatçıların öncülüğünde ve onların himayesinde birçok cemiyet kurulmuştur. Bu Cemiyetlerin başlıcaları: Teâli-i Vatani Osmanî Hanımlar Cemiyeti, Donanma-i Osmanî Hanımlar Cemiyeti, Himaye-i Eftal, Hilâl-i Ahmer, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Bu cemiyetler, yardım amaçlı olarak kurulmuş, millî faaliyetlerde bulunan cemiyetlerdir.

Müslüman kadınları sosyal ve çalışma hayatına katılmaya teşvik eden parti, kadınları meslek sahibi yapacak faaliyetlerde bulunarak, İslâm kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ni desteklemiştir. İttihat Terakki bünyesinde kurulan veya desteklenen çeşitli kadın cemiyetleri, milliyetçilik fikrinin kadınlar arasında yayılmasını sağlarken; kültürel ve sosyal amaçlı faaliyetlerde de bulunmuştur. İttihat Terakki bu cemiyetler aracılığıyla kulüpler kurmuş; gece dersleri başlatmış, aşı ve tedavi merkezleri ve dispanserler açtırmıştır.

İttihat ve Terakki, "*Millî Türk Kadını*" imajını oluşturmak isterken, kadınların topluma yararlı olmasını da savunmuştur. Bu amaçla kadınları Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ne üye olmak için teşvik etmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında

⁴²⁶ Tunaya, **a.g.e.**, C. II, s. 478.

⁴²⁷ Kırmızı Beyaz Kadın Cemiyeti Jöntürkler'in rengini ve fikirlerini taşıyordu. Bu dönemde İttihat ve Terakki komitesi'ne hizmet eden kadınlar bulunmaktaydı. Selanik'te bir kadınlar İhtilâl Komitesi vardı. Bunun başkanı Emine Seniye Hanımdı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Caporal, **a.g.e.**, s. 152.

⁴²⁸ Kaplan, **a.g.e.**, s. 65.

gayrimüslimlere uygulanan “İslâm Boykotu’na” kadınların aktif olarak katılmasını sağlamıştır. Bu boykot sırasında ülkede üretilen malların kullanılması istenirken, iç borçlanma meselesinde de kadınları aydınlatacak çalışmalar yapılmıştır.⁴²⁹

Partinin kadınlarla ilgili meselelerde izlediği yol, yaptığı faaliyetler II. Meşrutiyet Dönemi’nde kurulan diğer partileri de etkilemiştir.

2.2. Hürriyet ve İtilâf Fırkası

İttihat ve Terakki Partisi’ne karşı kurulan partilerin başında gelmektedir. Muhafazakâr görüşlere sahip olan bu partinin kadınlarla ilgili faaliyetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

2.3. Teceddüt Fırkası (1918)

Parti tüzüğünde kadınlara ilişkin meseleler ve bunlarla ilgili maddeler vardır. Örneğin 171. maddesi, “Kadınların müsait ve menfaatli meslekî işlerde çalışmaları himaye edilecektir” şeklinde düzenlenmiştir.

2.4. Ahali İktisat Partisi (1918)

Bu partinin kuruluş yönetmeliğinin “siyasî içtimaiyye” bölümünde yer alan 58. maddesinde “*Kadın Sosyal hayatta erkekle yalnız, ilim, fazilet, iktidar gibi meziyetlerle tefrik edilir*” denilmekte, kadınların sosyal hayatta gerek bağımsız ve gerekse erkekle beraber çalışmasını uygun bulunduğu belirtilmektedir.

Kadınların haklarını müdafaa eden cemiyetlerin ve İttihat ve Terakki’nin kadın kıyafetleri konusundaki hassas tutumları, ulemanın bu konuyu dini kurallar açısından yaşaması tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmaların zaman zaman kadınlara yapılan saldırılara kadar vardığı görülmüştür. Dönemin partileri bu tartışmalara katılmışlar ve yönetmeliklerinde kadınların çalışmasına, kılık kıyafetlerine, eğitimine ilişkin maddelere yer vermişlerdi. Kadın meselesiyle ilgilenen partilerden biri de Ahali İktisat Partisi’dir. Yönetmeliğinde kadın kıyafetlerine değinen parti, “*Genel kıyafete ters düşmeyen ve kamuoyunu galeyana getirmeyen kadın kıyafetlerinin parti tarafından benimsendiğini, kadınların giydiği kıyafetlerin fazla açık olmadığını*” ileri sürmüştür. Ahali İktisat Partisi, bu yüzden de

⁴²⁹ Kaplan, a.g.e, s. 65.

kıyafetlere müdahale etmeyi uygun bulmadığını yönetmeliğinde madde olarak belirtmiştir. Ayrıca Ahali İktisat Partisi, kadınların eğitimleriyle ilgili olarak, ilk eğitimin kadın ve erkek için mecburi olduğunu yönetmeliğinin 93. maddesinde koymuştur.⁴³⁰ Dönemin diğer partileri, kadınlarla ilgili meselelerde İttihatçılar gibi düşünmemekle beraber, partilerinin teşkilatlanması ve yaygınlaşması için kadınlardan faydalanmıştır. Ahali İktisat Partisi kendi taraftarı olan kadın cemiyetlerini desteklemiştir. Bu parti himayesinde İstihlak-ı Milli Cemiyeti kurulmuş, bu cemiyete bağlı olarak kadınlar arasında Mamulât-ı Dâhiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi’de oluşturulmuştur.

2.5. Osmanlı Demokrat Partisi

Diğer bazı partiler gibi iktidar partisi olan İttihat ve Terakki Partisi’nin karşısında yer almıştır. Bu partinin üyeleri arasında Emine Seniye Hanım da yer almıştır. Bu partiye katılan gayrimüslimlerin sayısı oldukça fazladır. Parti daha sonra Hürriyet ve İtilaf Partisi’ne katılmıştır.⁴³¹

II. Meşrutiyet Dönemi’nde siyasî partilerin haricinde siyasî faaliyetleriyle dikkati çeken teşkilatlar da mevcuttur. Bu dönemde kadınların daha çok eğitim ve çalışma hakları üzerinde durulmakta, siyasî isteklerde bulunmamaktadır. Buna rağmen kadınların siyasal hayata ilgisiz olmadığı, özellikle aydın kadınların siyasetle ilgilendikleri görülmektedir.

1908 Meşrutiyetin yeniden ilânı sonrasında toplanan Meclis-i Mebusan’a bir grup kadının girmeye kalkıştığı kılık kıyafet yasaklarına karşı gösteriler yapıldığı da yazılmaktadır.⁴³² Bu süreçte işçi gösterilerine ve grevlerine katılan kadınlar dönemin siyasal öncüleri olmuşlardır.

⁴³⁰ Tunaya, **a.g.e**, C. II, s. 169-170.

⁴³¹ Tunaya, **a.g.e**, C. II, s. 445-446; Güzel, **a.g.m**, C. III-C. IV, s. 859- 861.

⁴³² Caporal, **a.g.e**, s. 152.

G. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN HAREKETLERİNE KARŞI TEPKİLER

Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarındaki değişiklikler kadınların yaşantısını da etkilemiştir. Kadınlar, eğitimden yararlanmaya, kitap okumaya, yabancı dil öğrenmeye, Avrupa modasına göre kılık ve kıyafetlerini düzenlemeye ve daha rahat hareket etmeye başlamışlardır. Bütün bunlara rağmen kadınlar, tesettürlü olarak sokağa çıkmış ve erkelerden kaçır şekilde yaşamaya devam etmiştir. Müslüman kadınların bazıları bir süre sonra kıyafetlerini değiştirmeye, Avrupaî kıyafetler giyerek ev dışında dolaşmaya, çarşıya ve gezmeye yeni kıyafetleriyle gitmeye başlamışlardır. Bu arada dönemin gazete ve dergilerinde yer alan yazılarda tesettür ve tesettürün ne şekilde uygulanacağı hakkında tartışmalar da yoğun şekilde devam etmiştir.⁴³³

Kadınlara eğitim ve çalışma hakkının tanınmasını isteyen “*iyi anne, iyi eş ve iyi Müslüman kadın*” düşüncesini savunan Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslâm* adlı eserinde kadının toplumdaki yerini ve meselelerini tartışmaya çalışmıştır.

Bu eserinde, kadının eğitimi, kılık kıyafeti, tesettürü ve moda gibi konularla, kadının sosyal hayattaki yeri ve cariyelik meselelerine yer vermiştir. Fatma Aliye Hanım, kıyafetleri kapalı ve saçları örtülü olduktan sonra Müslüman kadınların erkeklerle görüşmesinin İslâm'a göre sakıncalı olmadığını anlatarak, “*Yaşmak, ferace, çarşaf ve peçe sonradan feth edilmiş ülkelerin âdetidir. Kadınların tesettürde aşırıya kaçması hep bu adetleri dini kural diye uygulanmasındandır. Bu yanlış uygulamalar değiştirilmelidir.*”⁴³⁴ görüşünü savunmuştur.

Müslüman kadınlar için biraz dil öğrenip süslenmenin marifet olmadığını Batı'da, hem Doğu, hem Batı kültürünü derinlemesine tanıyan kadınların var olduğunu söyleyerek, “*kadınlarımız biraz da kafalarını işletip kültürlerini arttırmaya önem vermelidir*” diyen Fatma Aliye Hanım, kadınlara izleyecekleri yolu yazılarıyla göstermiştir. Onların içinde bulundukları kötü durumu, eğitimsizliklerine ve ev dışına çıkmamalarına bağlamıştır.

Bu dönemde kadın haklarını savunanların karşısında olanlar, “*kadınların erkeklerden iyi bakılmak, daha iyi eğitim, dürüstlük gibi önemli bazı isteklerde bulunması gerekirken, batılı kadınlar gibi yaşayıp, kaç-göçün ve tesettürün*

⁴³³ Sina Akşin, *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987, s. 95.

⁴³⁴ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s. 49-50.

kaldırılması gibi İslâm dinine uygun olmayan isteklerde” bulunmalarını anlayamadıklarını söylemektedir.⁴³⁵ Kadın haklarına karşı olanlar, “Ahkâm-ı Şeriye” ve “Taaddüd-ü Zevcat” gibi konularda da kadınlar lehindeki düzenlemeleri kabul etmeyip kadın haklarının aleyhinde olduklarını belirtmişlerdir. Tartışmalar şiddetlenirken, Meşrutiyet karşıtları da kadınlarla ilgili bazı gelişmeleri bahane ederek halkı kışkırtmışlardır. Bunun sonucunda başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun çeşitli şehirlerine kadınlara sataşma ve saldırılar başlamıştır.

Muhafazakâr çevrelerin kadınlara karşı başlattığı saldırılar, İstanbul ve İzmir’de yoğunlaşmış; 1908 yılının Eylül ayında artarak devam etmiştir. Bu dönemde gazetelerde kadınlara yapılan saldırılarla ilgili haberler yayımlanmıştır. Fransızca yayınlanan *İstanbul* gazetesi, Beyoğlu’nda gayrimüslim kadınlara bir birahane de saldırıldığını yazmıştır. 19 Eylül’de *Tanin*’de böyle saldırıların sadece gayrimüslim kadınlara yapılmadığını Müslüman kadınlara da başlatıldığını duyurmaktadır. 11 Ekim tarihli *İkdam*’da da yayımlanan bir haberde, “birkaç zorbanın, bir subayın karısı ve kızı ile binmiş olduğu arabayı durdurup, “Fahişelerle dolaşıyor”, diyerek subayı tartakladıkları, kadınların üstlerini başlarını yırtıp, yüzlerini açtıkları” yazılmaktadır. İddiaya göre olay, bir polis karakolunun önünde geçtiği halde, polis bunu önlememişti. Bazı çevrelerce bu olayların, düşmanların kapıya geldiği sırada kadınların sokağa çıkmasını önlenmek için düzenlendiği ileri sürülmüştü. Ertesi gün 12 Ekim tarihli *İkdam*’da da camiye giden kadınların çarşaflarının yırtıldığı ve bunu yapanların yakalanması için emirler verildiği haberi yer almıştır.⁴³⁶

Müslüman kadınların Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesi şeriata göre yasaktır. Bu kurala rağmen 14 Ekim 1908’de gayrimüslim Todorî ile evlenmek isteyen Müslüman bir kadın (Bedriye) saldırıya uğramıştır.⁴³⁷

Bütün bu saldırılar dönemin aydınları tarafından eleştirilmektedir. 13 Kasım 1908 tarihli *Tanin* gazetesinde çıkan bir yazıda, Halide Salih Hanım saldırılarla ilgili

⁴³⁵ Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, s. 12-13; Taşcıoğlu, *a.g.e*, s. 40-41-42-43.

⁴³⁶ Akşin, *a.g.e*, s. 95-96-97.

⁴³⁷ Saldırıda Todorî linç edilirken, kadın ağır yaralanmıştır. 17 Ekim’de de kadınlara yönelik saldırıları da içeren olaylar hakkında Zaptiye Nezareti’nin bir bildirisi yayınlanmıştır. Buna göre İstanbul’da yalnız üç sarkıntılık olayının ileri geldiği savunulmaktadır. Birincisi, “kapalı çarşıda gayet açık saçık giyinmiş olduğu söylenen kadınlara”, ikincisi, “aynı yerde subay kocasıyla gezmekte olan bir kadına”, üçüncüsü, “gayet iyi giyinmiş bir hanım ve çocuklarıyla açık bir arabaya binen bir topçu subay ailesine” yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Akşin, *a.g.e*, s. 96.

olarak şunları yazıyordu: “İstibdat devrinde kadınlara sırtan polisler, şimdide her gördükleri kadına, size müstahaktır. Görün bakın daha neler olacak, tehdidinde bulunmaktadırlar. Kadınlara taarruz eden cemiyet-i gürûh herhalde hükümetin hikmet-i felsefesini pekiyi bilmiyor. Taarruz bir tek şapkalı kadına (gayrîmüslim) olsaydı. İstanbul alt üst olur, mütecavizler aman batıdan sızıltı çıkmasın diye köprüde darağacında sallandırılırdı. Bugün şu gürültü arasında tahakkuk eden bir şey varsa o da Türk kadınının misli görülmemiş bir cesaret göstermesidir. Zabıta, bütün serseri gürûhu, kendi kardeşlerinin, eşlerinin dâhil olduğu bir heyet aleyhinde olduğu halde kemali sükûnetle sokaklarda dolaşıyorlar.” Yazıda eğitimin önemine değinilerek, kadınlara, saldırılardan korunacak ve müstakbel eşlerinin, kardeşlerinin, oğullarının arkadaşı, dengi, eğitimcisi olabilecek bir eğitimin gerekliliği belirtilmektedir. “Onların aşağı görmeyeceği anneler olmak isteriz” diyen Halide Salih Hanım, kadınlar arasında haklarını kazanmak ve savunmak için ölümü bile göze alanların bulunduğu bahsetmektedir.⁴³⁸

Kadınlara ilgili gelişmelere rağmen, İmparatorlukta muhafazakâr çevreler, kadınlara karşı başlattıkları saldırıları sürdürmüşlerdir. İstanbul, İzmir, Selânik, Beyrut gibi Avrupaî, yani kısmen Avrupaî şehirlerde, “Din elden gitmek üzeredir” şeklinde feryat edenler, sokaktaki erkeği kışkırtmaya başlamışlardır. Muhafazakârlar, peçesiz kadınların yüzüne tükürerek hırpalamakta, arabalarını taşlamaktadırlar. Kadınlara karşı saldırı ve hakaret olaylarının artması üzerine İzmir vilayetinin ikinci önemli şehri Aydın’da yetkililer “kadınla konuşurken suçüstü yakalanan kişiye 100 kuruş para cezası verilmesine kadının ise falakaya yatırılması” kararını almışlardır.⁴³⁹

Kadınların saldırıya uğraması, taciz edilmesi olaylarının artması üzerine bazı gazeteler bu konuda tedbir alınması için yöneticileri uyaran ve kınayan yazılar yayınlamışlardır.⁴⁴⁰

Saldırıların artması ve örtünmemenin ahlâksızlık olduğunun savunulması üzerine buna karşı çıkan Rasime Hanım, bir yazısında; “Gerçek dürüstlük ve gerçek ahlak, kamuoyunu kadınların evde kalmasına, oradan dışarıya çıkmamasına ve

⁴³⁸ Kaplan, **a.g.e**, s.26.

⁴³⁹ Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, s. 867-870.

⁴⁴⁰ Kaplan, **a.g.e**, s.27.

örtünmesini istemeye yönelmemeli, asıl kurtarıcı ve aydınlatıcı düşüncelere hizmet etmektir.” diyerek, düşüncesini dile getirmektedir.⁴⁴¹

17 Ekim 1908 tarihli De Bosphore’de Zabıta ve Harbiye Nezareti tarafından yürürlüğe konulan Polis Yönetmeliğinden bahsedilerek, “*şeriat kurallarına uyulmuyor bahanesiyle güpe gündüz İstanbul’da, hatta Pera’da (Beyoğlu) bayanlara saldıran gericiliğin kötülük odaklarının eylemlerine son verecek ve onları yola getirecek tedbir ve kuralların en yakın gelecekte alınması umudu*” belirtilmektedir.

II. Meşrutiyet döneminde çarşaf giyme ve peçe takmaya karşı hareketler de gittikçe artmaktadır. Avrupa modasına göre giyinen kadınlar ve genç kızlar çarşaflarını boyunlarına sararak, bazen ufak tefek olayların çıkmasına yol açsalar da İstanbul başta olmak üzere bazı şehirlerin caddelerinde gösteriler düzenleyip, kıyafet yasaklarını protesto etmişlerdir.⁴⁴²

II. Abdülhamit döneminde alınan yasak kararları arasında kadınlara ait olanlar da vardır. Kadınların gittikçe artan serbest hareketlerinden endişe duyan muhafazakârların teşvikleriyle, kadınların Avrupa modasına uygun kıyafet ve mal satan mağazalara girmemeleri, Müslüman kadınlara yaraşır giyimmeleri, arabaların içinde dahi peçelerini örtmeleri, çarşafların rengi, peçelerin kalınlığı, ayakkabıların biçimini belirleyen ve Müslüman ailelerin Avrupalı mürebbiye tutmalarını yasaklayan çeşitli fermanlar çıkarılmıştır. “*Ecnebi propagandaları haremlere kadar girdi. Batı etkisi kadınlar arasında yayılıp hürriyet istekleri arttı*” gerekçesiyle çıkarılan yasaklara uymayan kadınlara müdahale edilmiştir.⁴⁴³ *Şuarâyı Ümmet* gazetesinde yer alan haberde, “*kadınların sokağa çıkmasının men edildiği halde, bir kadının bunu dinlemeyip, alışverişe gitmek için çarşıya çıktığı, bu duruma polisin müdahale ederek kadının engellendiği*” yazılmıştır. Bu haber üzerine *Kadın Dünyası* dergisi müdahaleyi protesto etmiş, yayınladığı yazılarla kadın erkek eşitliğinin gerekliliğini savunmuştur.⁴⁴⁴ Kadınlarla ilgili yasaklara ve devlet müdahalelerine karşı tepkilerin arttığı bu dönemde hak, hürriyet ve serbestlik isteyenler seslerini yükseltmeye başlamışlardır.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Caporal, **a.g.e.**, s. 146-147.

⁴⁴² Caporal, **a.g.e.**, s. 146

⁴⁴³ Kaplan, **a.g.e.**, s. 27-28.

⁴⁴⁴ Taşkıran, **a.g.e.**, s. 52; Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s. 108.

⁴⁴⁵ Kaplan, **a.g.e.**, s. 28.

Meşrutiyet döneminde tepkilere yol açan önemli bir sorun da kadın ve erkeğin evli olsalar bile ayrı arabaya binmeleri ve ulaşım araçlarının da ayrı ayrı bölümlerinde seyahat etmeleridir. Fatma Aliye Hanım, yazılarında kadınların arabalara erkeklerle ayrı binmelerini ve ayrı oturmalarının mecbur tutulmasını eleştirmiştir.

Terakki gazetesinde de *Üç Hanım* imzasıyla yayınlanan bir yazıda, toplumda mevcut olan bu uygulamanın kaldırılması istenmiş; Kadınlardan da aynı ücret alındığı halde farklı muamele yapıldığına dikkat çekilerek, “*bunun önlenmesi gerektiği, kadınların da eşit muamele görmeyi arzuladığı*” dile getirilmiştir. Nitekim artan istekler ve gösterilen tepkiler üzerine evli olanların vapur güvertesinde eşleriyle birlikte seyahat etmesine izin verilerek uygulama hafifletilmiştir.⁴⁴⁶

Zorluklara karşı direnen kadınlar, eşlerinin yanında sokağa çıkıp onlarla birlikte park, tiyatro benzeri eğlence yerlerine gitmeye başlamışlardır. Bu duruma tepki gösterenler, kadın ve erkeğin birlikte oturmasına müdahale edenler olmuştur. 1917’de çarşaf giymiş olan karısıyla birlikte Büyükkada’da bir otelin salonunda oturan bir adam buradan kovulurken, Sadrazam Fuat Paşa’nın eşiyle birlikte Tokatlaman Otel’inin kahvesinde bir masaya oturması o günkü İstanbul’da olay olmuş ve birçok yorumlara yol açmıştır.⁴⁴⁷

Bu dönemde peçesiz kadın fotoğraflarının yayınlanmasına ve Sanayi-i Nefise Mektebi’nde kız öğrencilerinden çıplak model kullanmalarına muhafazakâr çevrelerden tepki gelmiştir.⁴⁴⁸ Bunun üzerine bu çevrelerin tepkisini hafifletmek amacıyla eski Yunan heykellerinin bellerine bez bağlanarak resim yapılmıştır. Fotoğraflara gösterilen tepkilere ise karşı çıkılmış, Osmanlı Nisvân Cemiyeti sekreteri Kadriye İhsan Hanım 1910 yılında peçesiz bir fotoğrafının çekilmesine ve yayınlanmasına izin vermiştir. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti’nin üyesi Nimet Cemil Hanım’da peçesiz fotoğrafının yayınlanmasına izin veren kadınlarımızdandır. Muhafazakâr tepkilere aldırmayan birçok kadın örtünmeye özen göstermeden fotoğraf çekirmiş, bunlar Osmanlı basını ile yabancı basında

⁴⁴⁶ Caporal, **a.g.e.**, s. 146.

⁴⁴⁷ Caporal, **a.g.e.**, s. 146.

⁴⁴⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul 1978, s. 436-438.

yayınlanmıştır. Kadın fotoğraflarının yer aldığı resimli yayınlar da muhaliflere rağmen artmıştır.⁴⁴⁹

II. Meşrutiyet döneminde millî bir ticaret ve sanayî oluşturulmasına çalışılmış, İmparatorluktaki Müslümanlara bu alanlara yönelmeleri için çağrılar yapılmıştır. Millî ticaret ve millî sanayi oluşturmak için Müslüman Türk unsura yapılan bu çağrılar kadınları da kapsamaktadır. *“Kadın, erkek, genç, ihtiyar, tüm Müslüman vatandaşların ilk ve en büyük görevi kendi millettaşımızdan, kendi dindaşımızdan alış veriş etmek, paramızın kendi milletimizde kalmasına kıskanırcasına gayret etmek lazımdır.”* denilmiştir. Bunun yanı sıra hükümetin iç borçlanma girişimlerinde de kadınlardan destek isteyen bir politika izlediği görülmektedir. Düzenlenen toplantılarla kadınlar, iç borçlanma ve ödenecek faizler konusunda bilgilendirilmiştir.⁴⁵⁰

Balkan Savaşı sırasında Yunanlıların kazandığı başarıda Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan ve ticaret sayesinde zengin olan gayrimüslimlerin bu devlete gönderdiği yardımların payı büyük olmuştur. Gayrimüslimlerin ekonomik gücünü sarsmak ve onların isyancılarla Yunanistan hükümetine sağladığı yardımları azaltmak için harekete geçilmiş ve bir boykot kararı alınmıştır. 1913-1914 yılları arasında gayrimüslimlerden alışveriş yapmama esasına dayanan bu boykot kadınlar sayesinde başarıya ulaşmıştır. Müslüman kadınlar uyarılar sonucu Müslüman mağazalarından alışveriş yaparak bu boykotu amacına ulaştırmıştır. Boykot, iç borçlanma, millî ekonomi konularında gösterilen çalışmalarda önemli rol oynayan kadınların gayretleri ve fedakâr davranışları takdirle karşılanmış, kadınlar lehine düşünceler oluşturmuştur.

Bu dönem kadın hareketlerinin bir başka özelliği de kadınların siyasetle uğraşmasıdır. Kadınlar küçük kitleler halinde siyaset alanında görülmeye başlamış ve çeşitli etkinliklere katılmışlardır. Kadınların siyasî etkinliklere katılmaları daha çok eşlerinin, baba ve kardeşlerinin mektuplarını taşımak ve saklamak şeklinde gerçekleşmiştir. İmparatorluğun birçok yerinde kadınlar, Meşrutiyet hareketlerine yabancı kalmamış, hürriyetin ilân edilmesi faaliyetlerine fedakârlıkla iştirak etmişlerdi. Jöntürk ve İttihat ve Terakki Cemiyetlerinde faaliyet gösteren kadınlar, cemiyet üyelerinin yakalanması, takibi ve evlerin aranması sırasında yasak olan

⁴⁴⁹ Nermin Abadan Unat, **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara 1982, s. 10.

⁴⁵⁰ Kaplan, **a.g.e.**, s. 32-33.

belgeleri, mektupları, aranan kişileri saklamış, haber getirip götürme işlerinde kullanılmışlardır.

Yirmi yıla yakın bir süre bundan faydalanarak gizlice Jöntürk Komitesi'ne hizmet eden Zilşad Hanım, İttihat ve Terakki Cemiyeti İhtilâl Komitesi Başkanı Emine Semiye Hanım gibi, çeşitli yazıları saklayan, çeviriler yapan, devlet aleyhindeki yazıları Avrupa basınına yollayan, yollananları alan kadınlar bu dönemde siyasî faaliyetlerde bulunan kadınlara örnektir.⁴⁵¹

II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine düzenlenen gösterilere katılarak ve ellerinde kırmızı-beyaz flama ve bayraklar taşıyan kadınlar, İstanbul sokaklarında dolaşmışlardır. Peçelerini çıkaran, sokaklara çıkan, kahve ve tiyatrolara giden, üstü açık arabalarda erkeklerle yan yana oturan, düzenlenen açık hava toplantılarında söz alan kadın konuşmacılar hep bu dönemde görülmüştür.⁴⁵² Meşrutiyet Dönemi'nde Kadın hakları meselesine ve kadın hareketlerine gösterilen bütün tepkiler, "*kadının değişmesinden*" rahatsızlık duyan çevrelerce gündeme getirilmiştir. Buna karşılık kadının değişmesini isteyen ve önderlik eden kişi ve kuruluşlar "*Müslüman Türk kadınının değişmesini*" destekleyici faaliyetlerde bulunmuşlardır.

⁴⁵¹ Caporal, a.g.e, s. 150-153.

⁴⁵² Caporal, a.g.e, s. 152.

IV. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KASTAMONU'DA KADIN HAREKETLERİ

A. KASTAMONU KENT TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Kastamonu'nun ilk fethi Anadolu Selçuklu Hükümdarı Süleymanşah döneminde gerçekleşmiştir. Bu hükümdarın bir valisi ve komutanı olan Kara Tekin, Orta Anadolu'dan hareketle Bizanslıların elinde olan bugünkü Çankırı, Kastamonu ve Sinop'u fethetmiştir.⁴⁵³

I. Haçlı Seferi sırasında Türkiye Selçuklularının iç bölgelere çekilmesi sonucunda Kastamonu da elden çıkmış, daha sonra Kastamonu ve civarı Danişmend Gazi tarafından Haçlılardan alınmıştır. Bununla beraber bölgede kesin bir Türk hâkimiyetinin oluşması oldukça uzun zaman almış, Kastamonu'nun kesin olarak Türk topraklarına katılması ise 1176 Miryokefalon Savaşı ile olmuştur.

XII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Kastamonu'da Türkmen göçleri hızlanmıştır. Arap Coğrafyacı İbni Said, Anadolu'nun demografik yapısı hakkında bilgi verirken, Kastamonu ve civarında 100 bin çadırlık bir Türkmen varlığından bahsetmiştir. Böylece Anadolu'da ilk Türk şehirlerinden birisi olan Kastamonu, kısa zamanda bir ticaret ve kültür merkezi haline gelerek kaynaklarda "Türkmen Merkezi" olarak da adlandırılmıştır.

Kastamonu, Selçuklu döneminde önemli bir idarî birimdir. Bu idarî birim, İbn-i Batuta'ya göre Anadolu şehirlerinin en büyüklerinden ve en hareketlilerindendir. Ortaçağ Anadolu'sunda oluşan bu idarî yapıda sırasıyla Çobanoğulları ve Candaroğulları iktidarı yaşanmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı egemenliğine geçen şehir ve bölge, Karadeniz'de Trabzon'dan sonra ikinci önemli merkez haline gelmiştir. Kastamonu, Osmanlı döneminde tam bir ticaret, endüstri ve kültür şehri olmuştur.⁴⁵⁴

⁴⁵³ Refik Turan, "*Selçuklular Döneminde Kastamonu*", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler (19-22 Ekim 1988)**, Gazi Üniversitesi, Kastamonu 1989, s. 2.

⁴⁵⁴ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971, s. 139-140; Refik Turan, "*Kastamonu'nun Türkler Tarafından Fethi ve İskânı*", **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu Valiliği-Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dekanlığı, Kastamonu 2001, s. 1-2.

Kastamonu, gerek Candaroğulları ve gerekse Osmanlılar döneminde kurulan birçok medrese ve vakıf eserleri ile ilmî ve içtimaî müesseseleriyle bir kültür şehri özelliğini sürdürmüştür.⁴⁵⁵

Vilâyetin doğusunda Trabzon ve Sivas vilâyetleri, güneyinde Ankara vilâyeti, batısında İzmit sancağı, kuzeyinde ise Karadeniz vardır. Kastamonu, Sinop limanıyla tarihteki önemini artırmış ve gelişme kaydetmiştir.

Bölgede Anadolu'nun içinden Karadeniz'e ulaşan bir ticaret yolunun bulunması ve bu ticaret yolunun Antalya-Konya, Ankara-Çankırı-Kastamonu ve Sinop yönünde uzanması vilâyetin stratejik olarak önemini daha da artırmıştır. Ayrıca Anadolu'nun fethinde askerî ikmâl Ankara-Çankırı-Kastamonu yönünde gerçekleşmiştir. Daha sonra Millî Mücadele döneminde aynı yol bu defa Karadeniz'den başlayarak ikmâl yolu olarak kullanılmıştır.⁴⁵⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki toprakları on iki idarî bölüme ayrılmıştır. O illerden biri olan Kastamonu vilâyeti, Kastamonu, Bolu, Sinop ve Çankırı sancakları ile bu sancaklara bağlı yirmi iki kaza ve yirmi yedi nahiyeden oluşmaktadır.⁴⁵⁷

1907'de Bolu, 1918'de Çankırı ve Sinop Kastamonu'dan ayrılmıştır.⁴⁵⁸ 1917 yılında Kastamonu vilâyeti, Kastamonu sancağına bağlı Merkez kaza, İnebolu, Safranbolu, Taşköprü, Cide, Daday, Tosya, Araç, Çankırı, Merkez kaza, Çerkeş, Sinop sancağı, Merkez kaza, Gerze, Boyabat ve Ayancık kazalarından oluşmaktadır.⁴⁵⁹

1840 yılında düzenlenen eyalet sistemine göre Kastamonu, Sivas eyaletine bağlı muhassıllıktır. Kastamonu muhassıllığına bağlı 23 kaza mevcuttur.⁴⁶⁰ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Anadolu Eyaletine bağlı bir sancak olan Kastamonu, 1846'da eyalet olmuştur. Buna göre, Kastamonu eyaletinin Kastamonu sancağı, Kastamonu

⁴⁵⁵ Kastamonu ekonomisinde kendir üretimi ve buna dayanan urgancılık, önemli bir yere sahiptir. Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan çeşitli ürünler bu bölgeden sağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Emin Baydil, "*Tarihi Coğrafya Açısından Kastamonu Coğrafyasına Dair Bazı Tespitler*", **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu 2001, s. 50-53.

⁴⁵⁶ Turan, "*Selçuklular Döneminde Kastamonu*", s. 3-4.

⁴⁵⁷ Erdal Arslan, "*1903 Yılı Kastamonu Vilâyet Salnâmesinde Anlatılan Kastamonu*", **İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (18-20 Eylül 2003)**, Kastamonu Valiliği, Ankara 2005, s. 58.

⁴⁵⁸ Mustafa Eski, **Kastamonu Valileri (1838-2000)**, Ankara 2000, s. 1-2.

⁴⁵⁹ Çiçek, **a.g.e.**, s. 30.

⁴⁶⁰ Rahmi Çiçek, **Millî Mücadelede Kastamonu**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, s. 30.

(Merkez), Safranbolu, İnebolu, Tosya, Taşköprü, Daday, Araç olmak üzere yedi kazaya sahiptir. Kastamonu Eyaletine bağlı sancaklar ve sancaklara bağlı kazalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Kastamonu Eyaletine Bağlı Sancak ve Kazalar⁴⁶¹

Kastamonu Sancağı	Bolu Sancağı	Sinop Sancağı	Çankırı Sancağı
Kastamonu, Cide Tosya, İnebolu Daday, Taşköprü Safranbolu, Araç	Merkez, Mudurnu Gerede, Düzce Göynük, Ereğli Bartın, Hamidiye Araklı	Sinop Boyabat Ayancık	Merkez Çerkeş

Kastamonu Vilâyetinin toplam nüfusu 946.958'dir. Nüfusun 925.244'ü Müslüman, 16.092'si Rum, 5.621'ini Ermeniler oluşturmaktadır⁴⁶². Vilâyetin toplam nüfusu içinde kadınların nüfusu 468.251'dir.

1896 yılına ait Vilâyet Salnâmesine göre nüfus dağılımı ise şöyledir:

Tablo 2 Kastamonu Vilâyeti'nin 1896 Yılındaki Nüfus Dağılımı⁴⁶³

Sancak Adı	İslâm		Ermeni		Rum		Toplam
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
Kastamonu	180.103	179.875	847	8.161	3.835	3.826	369.302
Bolu	148.916	155.129	530	625	699	747	306.635
Sinop	58.957	62.305	1.180	1.290	3.027	3.221	129.980
Çankırı	69.647	70.323	170	263	340	398	141.041
Toplam	457.623	427.621	2.727	2.894	7.901	8.192	946.958

⁴⁶¹ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Ortalarında Kastamonu Sancağı", **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu 2001, s. 3; Çiçek, a.g.e, s. 19.

⁴⁶² **18 nolu (1896 Tarihli) Kastamonu Vilâyet Salnâmesi**, Kastamonu Vilâyet Matbaası 1894, s. 337.

⁴⁶³ **18 Numaralı (1896 Tarihli) Kastamonu Vilâyet Salnâmesi**, Kastamonu Vilâyet Matbaası 1896, s. 337.

1905-1906 nüfus sayımına göre Vilâyetin toplam nüfusu 1.121.007 olup kadınların nüfusu ise 582.097'dir.⁴⁶⁴

1896 yılı ve 1905-1906 yılları arasındaki toplam nüfus içinde kadın nüfus oranının daha fazla olduğu görülmektedir. Bunda Osmanlının 93 Harbi'nden itibaren savaşlar içinde olmasının büyük etkisi vardır. Sonraki süreçte Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde erkek nüfusu Vilâyette daha da azalmış, kadınlar, erkeklerin görevlerini de yapar hale gelmişlerdir. Özellikle köylerde kadınların sorumlulukları fazlasıyla artmıştır.

Tablo 3. 1905-1906 Nüfus Sayımına Göre Vilâyet'teki Nüfus Dağılımı⁴⁶⁵

	İslâm		Ermeni		Rum		Toplam
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
Kastamonu	564.844	523.293	5.146	4.663	12.107	10.954	1.121.107

B. BEYLİKLER VE OSMANLI DÖNEMİNDE KADININ SOSYAL, SİYASÎ VE EKONOMİK HAYATTAKİ YERİ

Selçuklular döneminden itibaren Kastamonu ve civarında kadın, sosyal hayatın bir parçası olmuştur. Bölgenin, ilk fethinden itibaren kadınlar rahatça sokağa çıkabilmiş, çarşı ve pazarlarda alış veriş yapabilmiş ve hamamlara gidebilmiştir. Çobanoğlu emirlerinden Cemalettin Frenkşah'ın 1260'lı yıllarda yaptırdığı hamam, kadınlar ve erkekler olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Daha sonra bölgede yapılan pek çok hamam bu şekilde inşa edilmiştir. Kastamonu, Çankırı, Bolu, Sinop ve kazalarında Selçuklular ve Beylikler dönemine ait tespit edilen pek çok kadın hayır sahipleri vardır. Özellikle bu kadınlar hükümdar ve beylerin, devlet adamlarının eşleridir. Bunun yanı sıra, halktan pek çok kadın da hayır hizmetleriyle uğraşmıştır. Bu kadınlar, cami, mescit, türbe, zaviye, imaret, hamam, çeşme, kervansaray gibi dini, eğitim ve sosyal kurumları yaptırmışlar, bunların bakım ve onarımını üstlenmişler ve buralarda çalışanların maaşlarını üstlenmişlerdir. Bu binalar için eşya

⁴⁶⁴ **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Hazırlayan Cem Behar, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003, s. 55-57.

⁴⁶⁵ **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Hazırlayan: Cem Behar, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003, s. 55-57.

temin etmek ve buraların aydınlatılması da bu kadınların çabalarıyla olmuştur. Hayırsever hanımlar, kurulan köylere kendi adlarını verdirecek derecede iskân olayları içinde yer alarak değişik alanlarda da hizmette bulunmuşlardır. Ayrıca XIII. ve XV. yüzyıllarda yapılan vakıf mülklerinin tasarruf hakkına kadınlar da sahiptir.⁴⁶⁶

XVIII. yüzyılda Kastamonu’da aile hayatında; kızların eş seçme konusunda fikirlerinin sorulduğu görülmektedir. Kastamonu’da XVIII. yüzyılda çok az sayıda iki veya üç eşli evliliğe rastlanmıştır. Birden fazla evliliklerin büyük kısmı ise çocuk sahibi olamayan erkeklerin çocuk sahibi olmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Boşanma olaylarında ise en önemli sebep, aşırı geçimsizlik ve dayaktır. Boşanmalarda kadınların yanında kalan küçük çocukların bakımlarını kolaylaştırmak için, şer’i mahkemeler tarafından kadına günde 4-10 akçe arasında değişen nafakalar bağlanmıştır.⁴⁶⁷

Sinop sancağında XVIII. yüzyılda aile hâkimiyeti örfî ve hukukî olarak erkeklerde olmakla beraber, toplumda kadınlar da haklarını arayabilmektedir. Bunun için mücadele eden kadın eğer haklı ise, mahkeme tarafından hakları iade edilmektedir. Bu, Müslüman kadınlar için olduğu kadar gayrimüslim kadınlar için de geçerlidir.⁴⁶⁸

Bu dönemde evliliklerde boşanmalara da rastlanmıştır. Bunlardan bir kısmı, buluş çağına gelmemiş, erken yaşlarda aileleri tarafından evlendirilen kız ve erkek çocukların daha sonra bir takım sorunlarla karşılaşmalarından kaynaklanmıştır. Özellikle kız çocukları buluş dönemi sona erdikten sonra mahkemeye başvurarak nikâh akdinin feshini isteyebilmişlerdir. Evliliklerde yaşanan en önemli sorunlardan biri de geçimsizliktir. Boşanmak isteyen taraf erkek olabildiği gibi kadın da olabilir. Kadınlar, kocalarından boşanmak için, onlar üzerindeki mehr haklarından bile

⁴⁶⁶ Cevdet Yakupoğlu, **Kuzeybatı Anadolu’nun Sosyo-Ekonomik Tarihi Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu XIII-XV. Yüzyıllar**, Gazi Kitabevi, Ankara 2009, s. 388-389.

⁴⁶⁷ Ahmet Rifat Güzey, “*XVII. Yüzyıl Sonu, XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*”, **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu 2001, s. 125-126.

⁴⁶⁸ Müslüman kadınların hakları arasında mücadele ettikleri konu mehir olmuştur. Bu haklarını mirasçılardan alabilmek için onları dava edip, bu haklarının kocasının terekesinden tahsil edilmesini isteyebilir ve sonucunda da elde edebilirdi. Kadınlar mahkemelerdeki işlerini takip etmek için kendilerine vekiller tayin ederek, bunların vasıtasıyla dileklerini mahkemeye ilettikleri görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz. İbrahim Güler, “*XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 14, s. 30.

vazgeçmeyi göze almışlardır. Ayrıca kadınlar, eşlerinden ayrıldıktan sonra, kocalarına nafaka davası da açabilmişlerdir.⁴⁶⁹

XVIII. yüzyılda Sinop sancağında erkeklerin % 91,3 tek eşli olup, % 8,7'si çok eşlidir. Çok eşlilik konusunda dikkat çekici bir konu da çok eşli olanların şehrin zengin insanlarından olmamasıdır.⁴⁷⁰

Yapılan araştırmalarda XIX. yüzyılda Bolu sancağında kadın evlilik fikrini hür ve serbest bir şekilde ifade edebilmekte, ilk defa evlenecek kızların fikri sorulmakta ve birden fazla talipleri arasından istediğini seçebilmektedir. Dul kadınlar istediği zaman Kadı'ya müracaat ederek evlenme izni isteyebilmektedir.⁴⁷¹

Bu dönemde mahkeme zabıtlarına geçen boşanma davası, on beşi geçmemiştir. Boşanmaların büyük sebebi de geçimsizliktir.⁴⁷² Yine bu dönemde Bolu'da birden fazla eşliliğin çocuk sahibi olma, özellikle de erkek çocuğa sahip olma eğiliminden kaynaklandığı görülmektedir.⁴⁷³

Sosyal hayatın bir parçası durumunda olan Kastamonu vilâyetindeki kadınlar, evlenirken eş seçmede çoğunlukla özgürdür. Bu dönemde de günümüzde de olduğu gibi evlilikler her zaman sağlıklı yürümemiştir. Kadınlar, istediklerinde evliliklerini sonlandırabilmekte ve eşlerine nafaka davası da açabilmektedir. Ayrıca toplumda çok eşlilikte yaygın değildir. Yeri geldiğinde hakkını da arayabilen Kastamonulu kadınlar, bu öz güvenlerini II. Meşrutiyet döneminde teşkilâtlanıp cemiyetler kurarak göstermişlerdir.

C. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KASTAMONU'DA KADIN MESELESİ

1. Kadınların Eğitimi Meselesi

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle eğitim konusunda yeni bir süreç başlamıştır. Tanzimat öncesinde gelişen eğitim kurumları sadece askerî kurumlar iken, Tanzimat ile birlikte sivil bürokrasinin yaygınlaşmasına paralel olarak sivil eğitim kurumları da gelişmeye başlamıştır. Sıbyan okulları sonrasında dört yıllık

⁴⁶⁹ Güler, **a.g.m.**, s. 29.

⁴⁷⁰ Güler, **a.g.m.**, s. 30.

⁴⁷¹ Dursun Bayraktar, **Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu (Şer'îye Sicilleri 1838-1850)**, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları:4, Bolu, 2009, s. 68.

⁴⁷² Bayraktar, **a.g.e.**, s. 72.

⁴⁷³ Bu dönemde tereke kayıtlarından elde edilen bilgilere göre 124 aileden 98'i tek eşli ailedir. Bu da ailelerin % 79'unun tek eşli olduğunu göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bayraktar, **a.g.e.**, s. 75.

bir ilköğretim niteliğindeki rüştiyelerin, II. Mahmut zamanında 1838 yılında açılmasına karar verilmiştir.⁴⁷⁴

Tanzimat döneminin eğitim alanındaki gelişmeleri İstanbul içinde kalmış ve imparatorluğun geneline yayılamamıştır. II. Abdülhamit döneminde ülke genelinde yapılan yeni düzenlemeler ile okullar, verdiği tahsile göre sınıflandırılmıştır. Böylece ilkokul düzeyinde 4 yıl eğitim veren sıbyan mektepleri, orta derecede okullar olan ve 4 yıl eğitim veren erkek ve kız rüşdiyeleri, 3 yıl eğitim veren lise düzeyindeki idadiler ve daha yüksek bir eğitim olan öğretmen yetiştiren dârülmuallimîn ve dârülmuallimât okulları açılmıştır.

Vilâyetlerdeki eğitim-öğretimi sistemli yürütebilmek için buralarda birer Maarif Müdürlüğü açılması da II. Abdülhamit döneminde başlamıştır. 1892'den itibaren ülkenin büyük vilâyetleri ile birlikte Kastamonu'ya da bir maarif müdürü atanmıştır.

Diğer yandan vilâyetlere, gönderilen bu müdürlerin maddî zorlukları aşmaları ve halktan gereken desteği alabilmeleri, öğretmenlerin tayin ve terfi işlerinin yapılmasının sağlanması ve eğitimin kalitesinin artırılması düşüncesiyle, vilâyetlerde Maarif Meclisleri açılmasını sağlamıştır. Kazalarda dahi bu meclisler açılmıştır. Geniş sınırlara sahip olmasına karşın, ülkede bu teşkilatlanmayı en iyi ve hızlı gerçekleştiren vilâyetlerden biri de Kastamonu olmuştur.

Kastamonu vilâyetinde 1892 yılında merkeze bağlı olan Taşköprü, Araç, İnebolu, Daday, Cide, Safranbolu, Tosya, Çankırı, İskilip, Çerkeş, Sinop, Ayancık, Boyabat, Gerze, Bolu, Bartın, Hamidiye, Akçaşehir, Mudurnu, Düzce, Gerede, Göynük, Ereğli kazalarında birer Millî Eğitim Komisyonları kurmuştur. Bu komisyonlara, içinde sancak ve kazaların ileri gelenleri de üye olmuştur.⁴⁷⁵

Kastamonu'da eğitim alanında yenilikler XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kendini göstermiştir. Bu anlamda ilk kurum olan "İslâhhane" Vali Mehmet Reşit Paşa zamanında 1868 yılında eğitime başlamıştır. Kunduracılık, terzilik ve marangozluk sanat şubeleri ile açılan okula, kız öğrencilerin alındığı kayıtlardan

⁴⁷⁴ Tekeli-İlkin, a.g.e, s. 63.

⁴⁷⁵ Mustafa Eski-Serhat Yılmaz-Cevdet Yakupoğlu, **Selçuklu'dan Günümüze Kastamonu Eğitimine Genel Bir Bakış**, Kastamonu Valiliği, 2008, s. 16-17.

anlaşılmaktadır. Bu durumun sadece Kastamonu ve İşkodra Islâhhanelerinde görülmesi dikkat çekicidir.⁴⁷⁶

1877 yılında Kastamonu vilâyeti il merkezinde bir kız rüştiyesi bulunmaktadır. 37 öğrencili bu okulda, iki bayan öğretmen ile hademe görevinde olan bir hanım vardır.⁴⁷⁷ 1875 tarihinde Bosna, Girit, Konya ve Trabzon vilâyetlerinde birer adet kız rüştiyesi bulunduğu göz önüne alınırsa,⁴⁷⁸ Kastamonu’da kız rüştiyesinin açılmasının çok da geç bir tarihte olmadığı görülmektedir. Kastamonu merkezde 1881 yılında bir kız rüştiyesi olup, bulunan öğrenci sayısı 32’dir. Öğretmenlerin ve hademe görevinde bulunanların 1877 tarihinde görev yapan kişilerle aynı olduğu görülmektedir.⁴⁷⁹ 1894 yılında Kastamonu merkezde 35 öğrencili bir kız rüştiyesi ve 25 öğrencili bir kız ibtidâîyesi bulunmaktadır.⁴⁸⁰ Ayrıca Rum kız okulu da vardır.⁴⁸¹ Kastamonu’ya bağlı Taşköprü kazasında 107 öğrencili kız ibtidâîyesi mevcuttur.⁴⁸² Sinop sancağında iki kız ibtidâîye mektebi ile 160 öğrencili kız Rum mektebi vardır.⁴⁸³ Bolu sancağına bağlı Ereğli kazasında ise Hafize Hacer Hanım adlı bir öğretmen bulunmaktadır.⁴⁸⁴ Bu, kazada bir kız ibtidâîyesi olduğunu göstermektedir.

Kastamonu merkezde 1896 yılında, 68 öğrencisi ve beş hanım öğretmeni olan kız rüştiyesi ile 25 öğrencisi ve bir hanım öğretmeni olan kız ibtidâîyesi bulunmaktadır.⁴⁸⁵ Kastamonu vilâyetine bağlı Bolu sancağında, 127 öğrenci ile dört hanım öğretmenin olduğu kız ibtidâîyesi vardır.⁴⁸⁶

⁴⁷⁶ Vali Mehmet Reşit Paşa tarafından açılan okul, yerli sanayinin korunması ve mamûlleri yapacak bilgili sanatkârların yetiştirilmesi amacını gütmüştür. Okula ıslahhâne adının verilmesi bu okullara Mithat Paşa’nın arzusu üzerine fakir ve yardıma muhtaç çocukların alınmasından ileri gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. **Kastamonu İl Yıllığı 1973**, Ankara, s. 127.

⁴⁷⁷ **9 Numaralı (1877 Tarihli) Kastamonu Vilâyet Salnamesi**, Kastamonu Vilâyet Matbaası, 1877, s. 156.

⁴⁷⁸ Muammer Demirel, “*Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 15, s. 55.

⁴⁷⁹ **12 Numaralı (1881 Tarihli) Kastamonu Vilâyet Salnamesi**, Kastamonu Vilâyet Matbaası, 1881, s. 77.

⁴⁸⁰ **16 Numaralı (1894 Tarihli) Kastamonu Vilâyet Salnamesi**, Kastamonu Vilâyet Matbaası, 1894, s. 338-339.

⁴⁸¹ a.g.e. s. 341.

⁴⁸² a.g.e. s. 383.

⁴⁸³ a.g.e. s. 440-441.

⁴⁸⁴ a.g.e. s. 503.

⁴⁸⁵ **18 Numaralı (1896 Tarihli) Kastamonu Vilâyet Salnamesi**, s. 155-156.

⁴⁸⁶ a.g.e. s. 228.

Kastamonu merkezde 1881 yılından itibaren kız rüştiyelerindeki öğrenci sayılarının arttığı görülmektedir. Ayrıca Kastamonu’da bulunan Kastamonu Hamidiye Sanayi Mektebi’nde 20 kız öğrenci bulunmaktadır.⁴⁸⁷

Vilâyette eğitime devam eden 26 Türk rüştiyesinin 7’si II. Abdülhamit döneminde açılmıştır. Bu okullardan biri de Sinop sancağında 1896-1897 yıllarında açılan kız rüştiyesidir.⁴⁸⁸

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Kastamonu kız rüştiyelerindeki öğrenci ve öğretmen sayıları şu şekildedir:

Tablo 4. 1898-1903 Yılları Arasında Kastamonu Kız Rüştiyesindeki Öğretmen ve Öğrenci Sayısı

Kastamonu	1898	1899	1900	1901	1903
Öğretmen Sayısı	5	5	5	5	5
Öğrenci Sayısı	57	62	62	61	76

Tabloya baktığımızda yıllık ortalama öğrenci sayısı 64’tür. 1903 yılında öğrenci sayısının arttığı görülmektedir. Kastamonu’da ayrıca sanayi mektebinde 20 kız öğrenci bulunmaktadır.

Bu dönemde Sinop sancağı dışında hiçbir sancakta kız rüştiyesi yoktur. Sinop sancağındaki kız rüştiyesindeki öğretmen ve öğrenci sayısı ise şu şekildedir:

Tablo 5. Sinop Sancağında 1899-1903 Yılları Arasında Kız Rüştiyesindeki Öğretmen ve Öğrenci Sayısı

Kastamonu	1899	1900	1901	1903
Öğretmen Sayısı	2	2	2	2
Öğrenci Sayısı	47	47	47	52

Sancakta yıllık ortalama öğrenci sayısının 48 olduğu görülmektedir.⁴⁸⁹ Kız rüştiyeleri Kastamonu merkezde ve Sinop sancağında mevcuttur.

⁴⁸⁷ Uğur Ünal, **II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)**, Ankara 2008, s. 172.

⁴⁸⁸ Ünal, **a.g.e.** s. 173.

⁴⁸⁹ Ünal, **a.g.e.** s. 172.

1903 yılı Kastamonu Vilâyet Salnâmesine göre Kastamonu’da 165 talebeli bir Rum kız mektebi ile 55 talebeli bir Ermeni kız mektebi vardır. Kastamonu’da ayrıca 76 öğrenci ile 4 bayan öğretmeni olan Kastamonu Kız Rüştîyesi de bulunmaktadır.⁴⁹⁰

Safranbolu kazasında, 2 kız ibtidâî okulu vardır. Okullarda birer bayan öğretmen görev yapmaktadır. Bu okullarda kaç öğrenci olduğu salnâmede belirtilmemiştir.⁴⁹¹

Taşköprü kazasında, 110 talebeli 1 kız ibtidâîyesi olup 2 bayan öğretmen vardır. Tosya kazasında ise 5 kız ibtidaiye mektebi vardır. Bunlardan sadece Kız Mekteb-i İbtidâîyesi’nde 60 öğrenci olduğu belirtilmiş, diğer okullardaki öğrenci sayısı hakkında bilgi verilmemiştir. Kastamonu’nun diğer kazalarında ise kız okullarına rastlanmamıştır.⁴⁹²

Bolu merkezde, 120 öğrencili bir kız ibtidâîyesi mevcuttur. 3 bayan öğretmen ile 1 bayan hademe görev almıştır. Bolu sancağına bağlı Hamidiye Kazası Çarşamba nahiyesinde bir kız ibtidâîyesi mevcuttur. 50 öğrencisi olan okulda 1 bayan öğretmen bulunmaktadır. 1 bayan öğretmeni olan 30 talebeli bir de Rum kız mektebi vardır.⁴⁹³ Zonguldak kazasında ise, 30 öğrencili Rum kız ibtidâîyesi ile 20 öğrencili Fransız kız ibtidâîyesi bulunmaktadır.⁴⁹⁴

Sinop merkezde biri 120 öğrencili ve diğeri 234 öğrencili 2 kız mektebi idadisi mevcuttur. Ayrıca 234 öğrencili bir Rum kız mektebi de bulunmaktadır. Sinop’un Gerze nahiyesinde 80 talebeli bir kız mektebi ile Ayancık kazasında 48 talebeli bir kız ibtidaiyesi vardır.⁴⁹⁵

1898-1903 yılları arasında diğer vilâyetlerdeki kız rüştiyelerinin durumu ise şöyledir:

Ankara Vilâyetinde 3 kız rüştiyesi bulunmaktadır. Bunlardan biri Kırşehir diğeri Çorum sancaklarında olup bu kız rüştiyeleri II. Abdülhamit döneminde açılmıştır. Ankara Kız Rüştîyesi’nin yıllık ortalama öğrenci sayısı 15, öğretmen sayısı 2’dir. Kırşehir Kız Rüştîyesi’nde yıllık ortalama öğrenci sayıcı 41, öğretmen sayısı ise 3’tür. Çorum Kız Rüştîyesi’nde yıllık ortalama öğrenci sayısı 26 olup

⁴⁹⁰ 21 (1903 Tarihli) Numaralı Kastamonu Vilâyet Salnamesi, Kastamonu Vilâyet Matbaası, 1903, s. 168.

⁴⁹¹ a.g.e. s. 180.

⁴⁹² a.g.e. s. 186-191.

⁴⁹³ a.g.e. s. 208.

⁴⁹⁴ a.g.e. s. 246.

⁴⁹⁵ a.g.e. s. 267.

öğretmen sayısı 1'dir. Ayrıca bu vilâyette gayrimüslimlere ait biri Ankara'da diğeri Yozgat'ta olan karma Rum rüştiyeleri de bulunmaktadır. Rum rüştiyelerindeki kız öğrenci sayısı Türk rüştiyesinde eğitim alan öğrencilerden daha fazladır.⁴⁹⁶

Aydın Vilâyeti'nde 3 kız rüştiyesi olup bunlar; yıllık ortalama 75 öğrencisi, 2 ile 5 arasında öğretmeni olan İzmir Kız Rüştiyesi'dir. Manisa Kız Rüştiyesi'nde yıllık ortalama öğrenci sayısı 128 olup, öğretmen sayısı 3'tür. Denizli Kız Rüştiyesi'nde ise yıllık ortalama öğrenci sayısı 83, öğretmen sayısı 2 veya 3'tür. Aydın Vilâyetinde gayrimüslimlere ait karma eğitim veren Ermeni, Rum ve Musevi rüştiyeleri mevcuttur.⁴⁹⁷

Kız rüştiyesi 3 olan diğer vilâyetlerden biri de Trabzon'dur. Trabzon Kız Rüştiyesi'nin yıllık ortalama 60 öğrencisi, 2 öğretmeni vardır. Yıllık ortalama öğrencisi 87 olan Canik Kız Rüştiyesi'nin öğretmen sayısı 1'dir. Bafra Kız Rüştiyesi'nin yıllık ortalama öğrenci sayısı ise 103 olup, okulda 2 öğretmen vardır. Vilâyet'te 2 adet Ermeni Katolik Rüştiyesi ile 25 adet Rum Ortodoks Rüştiyesi karma olarak eğitim vermiştir.⁴⁹⁸

Manastır Vilâyeti'nde yıllık ortalama öğrenci sayısı 56 olan Manastır Kız Rüştiyesi'nde 4 öğretmen görev yapmaktadır. Serfice Kız Rüştiyesi'nde yıllık ortalama öğrenci sayısı 100, öğretmen sayısı ise 1'dir. Yıllık ortalama öğrenci sayısı 76 olan Alasonya Kız Rüştiyesi'nde 2 öğretmen bulunmaktadır. 40 adet Rum Rüştiyesi, 7 adet Bulgar Rüştiyesi, 2 adet Sırp Rüştiyesi, 1 adet Protestan Rüştiyesi ile 2 adet Fransız İbtidâî Rüştiyesi karma olarak Vilâyet'te eğitim vermiştir.⁴⁹⁹

II. Meşrutiyet döneminden önce Osmanlı Devleti'nde 5 vilâyette 3 kız rüştiyesi mevcuttur. Adana, Selanik ve Yanya Vilâyetleri ile müstakil sancaklardan Çanakkale'de iki kız rüştiyesi bulunmaktadır. Kudüs, Yemen ve Basra Vilâyetleri'nde kız rüştiyesi yoktur. Dikkati çeken diğer konu ise Suriye Vilâyeti'nde bulunan bir kız rüştiyesinin yanı sıra bir de kızların eğitim gördüğü Şam Sanayi Mektebi'nin olmasıdır. İstanbul dışında sadece Suriye'de ve Kastamonu'da kız sanayi mektepleri bulunmaktadır.

⁴⁹⁶ Ünal, **a.g.e.**, s. 118-119.

⁴⁹⁷ Ünal, **a.g.e.**, s. 125-127.

⁴⁹⁸ Ünal, **a.g.e.**, s. 168-169.

⁴⁹⁹ Ünal, **a.g.e.**, s. 189-191.

Diğer vilâyetlerle kıyasladığımızda bu şartlar altında Kastamonu’da kızların eğitim aldığı okul sayısının az olmadığı görülmektedir. Kız rüştiyelerinin hiç birinde karma eğitim yapılmamaktadır. Ayrıca bütün vilâyetlerde öğrenci sayısına göre öğretmen sayısı da çok azdır. Bu verilerde öğretmen açığının mevcut olduğunu göstermektedir.

1905-1908 yıllarına ait eğitim istatistiklerinde Kastamonu Vilâyetindeki kız ve karma okulların sayısı şöyledir:

Tablo 6. 1905-1908 Yıllarında Kastamonu Vilâyetindeki Kız ve Karma Okulların Sayısı⁵⁰⁰

	İbtidâîye Mektepleri		Rüştiye Mektepleri	
	Kız	Karma	Kız	Karma
Kastamonu	10	379	1	-
Bolu	5	205	-	-
Çankırı	5	62	-	-
Sinop	3	134	1	-

Kastamonu Vilâyeti’ne bağlı Çankırı sancağında 1903 yılında kız mektebi bulunmamaktadır. Bununla birlikte 1905-1908 yılları arasında Çankırı sancağında kız okullarının açıldığı görülmektedir. Kız ibtidâîyelerinde kızlar karma okurken kız rüştiyelerinde henüz karma okul yoktur.

1905-1908 yılları arasında vilayetlerdeki kız okul sayıları şunlardır:

Edirne Vilâyeti’nde 5 kız ibtidâîyesi ile karma eğitim veren 29 okulun olduğu görülmektedir. Ayrıca vilayetteki kız rüştiye sayısı bu dönemde 7’ye ulaşmıştır.⁵⁰¹

18 kız ibtidâîyesi olan Beyrut Vilâyeti’nde kız rüştiye sayısı 4 olmuştur.⁵⁰² Halep Vilâyeti’nde 8 kız ibtidâîyesi ile 6 karma eğitim veren okul vardır. Daha önce kız rüştiyesi 1 iken bu okul sayısı 3 olmuştur.⁵⁰³ Bursa Vilâyeti’nde kız rüştiye sayısı 2 olup, 7 kız ibtidâîyesi ile karma olarak eğitim veren 6 okul mevcuttur.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 145.

⁵⁰¹ Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 122.

⁵⁰² Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 132.

⁵⁰³ Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 137.

⁵⁰⁴ Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 140.

Bu dönemde Konya Vilâyeti'nde 19 kız ibtidâîyesi, 2 kız rüştiyesi ve 2 özel kız rüştiyesi vardır.⁵⁰⁵ Manastır Vilâyeti'nde 16'sı resmî 11'i özel olan kız ibtidâîyesi ile 247 karma eğitim veren okul mevcuttur. Ayrıca vilâyette 4'ü resmî 1'i özel olmak üzere 5 kız rüştiyesi ile 1 özel kız idâdîsi de bulunmaktadır.⁵⁰⁶

20 kız ibtidâîyesi ile 129 karma okula sahip olan Kosova Vilâyeti'nde 11 kız rüştiyesi eğitim vermektedir.⁵⁰⁷ Ayrıca bu dönemde 1 kız rüştiyesi ile karma eğitim veren rüştiyeye sahip tek vilâyet Erzurum'dur.⁵⁰⁸

1905-1908 yılları arasında birçok vilâyette ibtidâîye ve rüştiye sayıları artarken Kastamonu Vilâyeti'nde kız rüştiye sayısının artmadığı görülmektedir.

Kastamonu Vilâyeti'nde 1913-1914 yıllarında kız ibtidâîye sayısı 15'dir 1908 tarihinden önce açılan kız ibtidâîye sayısı 3 iken bu sayı 1908 tarihinden sonra 12'ye ulaşmıştır.⁵⁰⁹ Veriler göstermektedir ki II. Meşrutiyet döneminde kız okullarının sayısı artmış, eğitime daha fazla önem verilmeye başlanmıştır.

Bu okullarda 1913-1914 yıllarında okuyan kız öğrenci sayısı 898'dir.⁵¹⁰ Aynı yıllara ait özel ibtidâîye okullarında okuyan kız öğrenci sayısı ise 6886'dır.⁵¹¹ Özel okullarda okuyan kız öğrenci sayısı, resmî okullarda okuyan kız öğrenci sayısının yaklaşık 8 katıdır. Bu oranlar, günümüzde olduğu gibi o yıllarda da özel okullara ilginin fazla olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Aynı yıllarda resmi ibtidâîyelerde görev yapan bayan öğretmen sayısı 32, memure 1 ve hizmetli olarak çalışan bayan sayısı 5'tir.⁵¹² Bu öğretmenlerin 9'u dârülmuallimât mezunu, 23'ü ise muallim muavinliği ehliyetnâmelidir.⁵¹³

Kastamonu Vilâyeti'ndeki kız okullarını genel olarak değerlendirdiğimizde Kastamonu merkez, Taşköprü, Tosya ve Safranbolu'da kız okullarının olduğu görülmektedir.

Sinop sancağı diğer sancaklara göre daha fazla kız okullarına sahiptir. Çankırı sancağında ise 1904-1905 yıllarına kadar bir kız okulu bile yoktur. II. Meşrutiyet

⁵⁰⁵ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 147.

⁵⁰⁶ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 152.

⁵⁰⁷ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 150.

⁵⁰⁸ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 121.

⁵⁰⁹ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 165.

⁵¹⁰ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 166.

⁵¹¹ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 173.

⁵¹² Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 168.

⁵¹³ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 169.

döneminde genel olarak vilâyette kız okullarının arttığı görülmektedir. Öğretmenler arasında az da olsa dârülmualimât mezunu bulunmaktadır.

1913-1914 yıllarında Vilâyet ve bağımsız sancaklarda resmî kız ibtidâîye okul sayılarına baktığımızda, Aydın Vilâyeti'nde 1908'den önce kız ibtidâîye okul sayısı 35 iken, 1908 yılından sonra 47 okul daha açılarak bu sayı 82'ye ulaşmıştır.

1908'den önce 6 olan kız ibtidâîyesine sahip olan Bursa Vilâyeti'nde, 1908'den sonra 20 okul daha açılmış, okul sayısı 26 olmuştur. Aydın Vilâyeti'nden sonra en çok okul açılan vilâyet Bursa olmuştur.

Adana Vilâyeti'nde 1908 yılından önce kız ibtidâîye sayısı 4 iken 1908'den sonra açılan okullar ile bu sayı 23 olmuştur. 1908'den sonra 15 kız ibtidâîyesinin açılması ile 23 okula sahip olan Sivas Vilâyeti'nde, 1908'den önce 8 kız ibtidâîyesi vardır. Vilâyet II. Meşrutiyet döneminde mevcut okul sayısının nerede ise 3 katına ulaşmıştır.

Diyarbakır Vilâyeti'nde, 1908'den önce 1 kız ibtidâîyesi varken, 1908'den sonra okul sayısı 6'ya ulaşmıştır. Urfa'da 1908'den önce 1 kız ibtidâîyesi olup, 1908'den sonrada 1 okul daha açılmıştır.

1908'den sonra 18 okul açılan ve mevcut okul sayısı ile 22 okula ulaşan Halep Vilâyeti'nde, 1908'den önceki okul sayısı ise 4'tür. Canik Sancağı'nda 1908 yılından önce kız ibtidâîye sayısı bir iken, 1908'den sonra okul sayısı 9 olmuştur.

İstanbul Vilâyeti'nde 1908'den önce açılan kız ibtidâîye sayısı 12 iken, 1908'den sonra 14 okul daha açılarak okul sayısı bu dönemde 26 olmuştur.

1913-1914 yılları arasında Yemen, Hicaz, Medine-i Münevvere ve Zor'da kız ibtidâîye sayısı 1; Basra'da 2, Kayseri'de 3'tür. Meşrutiyet döneminde bu vilâyetlerde açılan okul sayısı çok azdır.

1908'den sonra açılan karma eğitim veren ibtidâîye sayısı, Edirne'de 79, Bursa'da 104, Çatalca'da 14, Bolu'da 27, Trabzon'da 23, Konya'da 19, Aydın'da 5'tir. Bu tarihte Kastamonu'da karma ibtidâîye okulu açılmamıştır.

Genel olarak değerlendirdiğimizde 1908 yılından sonra kız ibtidâîye okulu en fazla Aydın Vilâyeti'nde açılmıştır. 1908'den önce 4 kız ibtidâîyesi açılan Teke Sancağı'nda 1908 yılından sonra 1 okul açılmıştır.

Trabzon Vilâyeti’nde ise 1908 yılından önce 2 kız ibtidâîyesi açılmış, 1908’den sonra ise 8 okula daha açılarak bu sayı 12’ye ulaşmıştır.⁵¹⁴ Bütün bu vilâyetlere baktığımızda bu dönemde Kastamonu Vilâyeti’nde bulunan kız ibtidâîye okullarının bazı vilâyetlerin altında, bazılarının ise üstünde olduğunu görmekteyiz.

1913-1914 yıllarında vilâyetlerde resmî ve özel kız ibtidâîyelerinde okuyan öğrenci sayıları şöyledir:⁵¹⁵

Tablo 7. Vilâyetlerde 1913-1914 Yıllarında Resmî ve Özel Kız İbtidâîyelerinde Okuyan Kız Öğrenci Sayısı

Vilâyetler	Resmî İbtidâîye	Özel İbtidâîye
Aydın	8342	686
Bursa	5603	15167
Edirne	5381	3528
İstanbul	4246	600
Konya	2203	2014
Sivas	2092	1805
Ankara	1732	172
Suriye	1247	-
Elazığ	867	223
Trabzon	645	-
Bağdat	325	-
Diyarbakır	307	-
Musul	190	22

Resmî kız ibtidâîyelerinde okuyan öğrenci sayısı en fazla Aydın Vilâyeti’ndedir. Bursa Vilâyeti’nde ise özel kız ibtidâîyelerinde okuyan öğrenci sayısı daha fazladır. Suriye, Trabzon, Diyarbakır ve Bağdat Vilâyetleri’nde özel kız ibtidâîyeleri veya karma eğitim veren özel okullar bu dönemde henüz bulunmamaktadır.

⁵¹⁴ Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 165.

⁵¹⁵ Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s. 166-173.

Resmî kız ibtidâîyelerinde 1913-1914 yıllarında; İstanbul'da 147 öğretmen, 1 memure ve 31 bayan hizmetli; Edirne Vilâyeti'nde 54 öğretmen, 2 memure, 15 bayan hizmetli; Aydın Vilâyeti'nde 194 öğretmen, 10 memure, 57 bayan hizmetli; Ankara Vilâyeti'nde 43 öğretmen, 14 bayan hizmetli; Bursa Vilâyeti'nde 55 öğretmen, 1 memure, 18 bayan hizmetli; Konya Vilâyeti'nde 37 öğretmen, 13 bayan hizmetli; Elazığ Vilâyeti'nde 27 öğretmen, 12 bayan hizmetli; Sivas Vilâyeti'nde 49 öğretmen, 1 memure ve 14 bayan hizmetli; Trabzon Vilâyeti'nde 26 öğretmen, 15 bayan hizmetli; Diyarbakır Vilâyeti'nde 11 öğretmen, Bağdat Vilâyeti'nde 18 öğretmen, 1 memure, 5 bayan hizmetli; Suriye Vilâyeti'nde 44 öğretmen, 1 memure, 21 bayan hizmetli; Musul Vilâyeti'nde 8 öğretmen, 1 bayan hizmetli görev almıştır.⁵¹⁶

1913-1914 yıllarında resmî kız ibtidâîye sayısının en fazla olduğu vilâyet Aydın'dır. Bunun sonucu olarak da öğretmen sayısı, memure ve hizmetli sayısı diğer vilâyetlere göre daha fazladır. Bunu İstanbul, Bursa Sivas, Konya Vilâyetleri izlemektedir. Okul sayıları, buna bağlı olarak öğrenci sayısı ile öğretmen sayısı, memure ve hizmetli sayısının doğru orantılı olduğu görülmektedir. Bazı vilâyetlerde ise memure ve hizmetli bulunmamaktadır. Kastamonu Vilâyeti'ndeki öğretmen, memure ve hizmetli sayısı okul sayısı ile orantılı olup, vilâyetlerin içinde okul sayısı ve eğitim kadrosuyla çok gerilerde değildir.

Mehmet Enis Paşa'nın valiliği döneminde Kastamonu Kız Sanayi Mektebi açılmıştır. Kızların halı dokumada daha becerikli olduğu dikkate alınarak önemli bir girişimde bulunulmuştur. Bu amaçla 14 Mart 1899 tarihinde tören yapılmıştır. Öğrenim süresi 3 yıl olan ve gündüz eğitim veren okula, 11-13 yaş arasında 20 fakir kız öğrenci alınmıştır. Öğretmen olarak vilâyet müterciminin kızı görevlendirilmiştir.⁵¹⁷

Mehmet Enis Paşa açılış töreninde yaptığı konuşmada, Güzel sanat eserlerinden olan halıcılığı geliştirme ve umumileştirmek ümidiyle Mektebi Sanayi'nin açıldığını, bu okulda yetişecek kabiliyetli öğrencilerden kısa süre sonra verimler elde edilerek bu çalışmaların meyvesinin alınacağını dile getirmiştir. Ayrıca konuşmasının devamında, memlekette ilerleme kaydedildiğini belirterek, anasız, babasız fakir çocukların memleketin ilim ve eğitimlerinden yararlanmaları ve mutlu

⁵¹⁶ **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, s. 168.

⁵¹⁷ Mustafa Eski, **20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları**, Ankara 2008, s. 6.

bir gelecek elde etmelerinin istendiğini, asıl amaçlarının kız çocuklarını meslek sahibi edindirmenin olduğunu da cümlelerine eklemiştir.⁵¹⁸

1910 yılında Kastamonu İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kız Sanayi Mektebi yararına pehlivan güreşi düzenlemiştir. Kastamonu Vilâyet Gazetesi, “*İttihat ve Terakki Kulübünden*” başlığıyla cemiyetin bu girişimi hakkında bilgi vermiştir.⁵¹⁹ Görülüyor ki 1908 tarihinden sonra kızların eğitimi üzerinde daha fazla durulmuş; onların eğitim alabileceği okulların sayısının artması içinde çaba harcanmış, kızların eğitimine destek verilmiştir.

Kız sıbyan mektepleri ile rüştiyelerine öğretmen yetiştirmek amacıyla dârülmuallimât 1915’lerin sonunda Kastamonu’da açılarak eğitim vermeye başlamıştır. Okulun yatılı bölümü de vardır. Öğrenciler günlük 25 kuruş harçlık almaktadır. Dârülmuallimâtların ders programları dârülmuallimlerin hemen hemen aynısıdır. Fark olarak bayanları el işi, yemek pişirme, çocuk bakımı gibi derslerin olmasıdır.⁵²⁰

Kastamonu Dârülmuallimâtı, ilk mezunlarını 1920 yılında vermiştir. Millî Mücadele’de dârülmuallimâtтан 29 öğrenci mezun olmuş, bunların 28’i Kastamonu’da görev almıştır.⁵²¹ Dârülmuallimât, 8 yıl sonra 1923 yılının Eylül ayında kapanmıştır. 29 öğrencisi Bursa Dârülmuallimâtına nakledilmiştir. Okulun İstiklâl Savaşı sırasında 50 öğrencisi ve 10 öğretmeni mevcuttur.⁵²²

Görüldüğü kadarıyla Kastamonu Vilâyeti, eğitim faaliyetlerine önem vermiş bir kültür merkezidir. O dönemde kızların eğitimi için çaba harcanmıştır. Kastamonu’ya gelen valiler kızların eğitimi konusunda ciddi gayretlerde bulunmuşlardır. Kastamonu Vilâyetinin dikkat çeken önemli bir özelliği ise, okulların açılması için halkın devletten fazla bir şey beklememesidir. Halk, okullar açabilmek için seferber olmuş, bu amaçla yardımlar toplanmıştır. Toplanan yardımlarla açılan okullar hakkında gazetelere şu haberler yansımıştır:

Kastamonu Gazetesinde “*Eser-i Hamiyet*” başlıklı yazıda Safranbolu’ya bağlı Ulus nahiyesinde 8 yıl önce inşaatına başlanan ve ödenek ayrılmadığı için

⁵¹⁸ Mustafa Eski, **Kastamonu Valileri**, Ankara 2000, s. 78.

⁵¹⁹ **Kastamonu Gazetesi**, 18 Temmuz 1910, S: 1850, s. 2.

⁵²⁰ İbrahim Arslanoğlu, “*Kastamonu Dârülmuallimin ve Dârülmuallimâtı*”, **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu 2001, s. 479-480.

⁵²¹ Arslanoğlu, **a.g.m.**, s. 480.

⁵²² Arslanoğlu, **a.g.m.**, s. 482.

bitmeyen ibtidâîye mektebinin 3 köyün kendi aralarında topladıkları parayla tamamladıkları haber olarak yer almıştır.⁵²³ “*Eser-i Hamiyet Perverâne*” başlıklı yazıda Durağan merkez nahiyesi ve Kızıloğlan köyünde halkın yardımıyla 2 okul yapıldığı belirtilmiştir.⁵²⁴ 1 Mayıs 1911 tarihli “*Mekteb-i İbtidâîye İnşası*” adlı haberde İnebolu kazasına bağlı Abana Nahiyesinin Pazaryeri Köyünde ahalinin para toplayarak okul yaptırdıkları hakkında bilgi verilmiştir.⁵²⁵ “*Mekteb İnşası*” başlıklı yazıda ise, Kastamonu’da 1910-1911 yılları arasında Kuzyaka Nahiyesi halkının kendi imkânları ile yaptırdığı Mekteb-i İbtidâîye okulundan bahsedilmiştir.⁵²⁶

Gazetelerdeki bu haberler çoğaltılabilir. Burada asıl önemli olan halkın eğitim konusuna gösterdiği duyarlılıktır. Bu haberlerde dikkati çeken diğer bir husus da kazaların, nahiyelerin ve en önemlisi köylerin dahi okullara kavuşması için harcanan çabadır.

D. KASTAMONU’DA KURULAN KADIN KOMİSYON VE CEMİYETLERİ

II. Meşrutiyet’in ilânı ile cemiyetleşme süreci hız kazanmıştır. Modern anlamda cemiyetleşme süreci Meşrutiyet’in ilânıyla kendini hissettirmiş, bu dönemde birçok dernek kurulmuştur.⁵²⁷

II Meşrutiyet döneminde dikkati çeken önemli bir husus da, şubeleri olan cemiyetlerin kadın kollarının da olmasıdır. Kadınlar cemiyetlere seyirci kalmak yerine bizzat cemiyetlerin faal üyeleri konumunda hizmet vermişlerdir.

İstanbul’da merkezi bulunan derneklerin, ülke genelinde yaygınlaşmasına paralel olarak Kastamonu’da da şubeleşmeye gidilmiş ve bu cemiyetlerin kadın kolları da kurulmuştur. Kurulan kadın cemiyetlerinin arkasında dönemin vali eşleri, eşraftan önemli şahısların eşleri ile memur eşleri bulunmaktadır. Kadın cemiyetlerine, Kastamonu Gazetesi ve İttihat ve Terakki Partisinin yayın organı olan Köroğlu da yazılarıyla destek vermiştir. Vilâyette yardım amacıyla kurulan cemiyetler önce komisyonlar şeklinde hizmet vermiş, İttihat ve Terakki döneminde

⁵²³ **Kastamonu Gazetesi**, 17 Nisan 1911, S: 1887, s. 2.

⁵²⁴ **Kastamonu Gazetesi**, 8 Mayıs 1911, S: 1890, s. 3.

⁵²⁵ **Kastamonu Gazetesi**, 17 Mayıs 1911, S: 1889, s. 3.

⁵²⁶ **Köroğlu**, 27 Kanun-ı evvel 1327, s. 4.

⁵²⁷ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul, 1990, s. 24-25.

ise cemiyet şeklinde çalışmalarını sürdürmüştür. Ayrıca hanımlar, mektep yapımı için bağışlar ve kermesler düzenlemiş, askerler için yardım toplamıştır.

1. Komisyonlar

1.1. Asâkir-i Şâhâne Yardım Komisyonu

Dernek faaliyetlerinin başladığı ilk dönemlerde bu çalışmalar komisyon olarak adlandırılmıştır. Asâkir-i Şâhâne Yardım Komisyonu, 1897 yılında Vali Refik Bey'in eşinin başkanlığında kurulmuştur.⁵²⁸ Komisyonunda, Vali Refik Bey'in eşi başkan, defterdarın eşi ikinci başkan, Vahide Hanım sekreter olarak görev almıştır. Hâkimin eşi, vilâyet mektupçusunun eşi, vilâyet idare meclisi üyesi Salim Efendi'nin eşi Necibe Hanım, Miralay Hurşit Bey'in eşi, savcının eşi, Hoca Mahir Efendi'nin eşi, İzbelizâde Hafız Selma Hanım ise komisyon üyelerini oluşturmuştur. Komisyon yardım amacıyla 4840 parça eşya ile 360 kuruş para toplamıştır. Toplanan bu yardımlar İstanbul'a gönderilmiştir.⁵²⁹

Kastamonu Gazetesi komisyonun çalışmaları hakkında “*Şehrimiz Muhadderat-ı İslâmiye Komisyonu*” adlı yazıda, Vali Bey'in eşinin gözetimi altında oluşturulan hanımlar komisyonunda yaralı Osmanlı askerlerinin gömlek, don gibi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmalar yapıldığı dile getirilmiştir. Vali Bey'in eşi ve komisyon üyeleri hanımların bu şekilde davranarak millî onur ve haysiyet sahibi olduklarını ortaya koydukları belirtilmiştir. Ayrıca yazının devamında, kadınların davranışlarının şefkat ve kardeşlik adına teşekkür ve takdire değer bulunduğu bahsedilerek, komisyon kâtibesi Vahide Hanım'nda yazı işlerinde gösterdiği titiz çalışmalar takdir ve teşekkür ile karşılanmıştır.⁵³⁰

1.2. Hedâyâ-yı Şîtâiye Hanımlar Komisyonu

Bu komisyon Fırka Kumandanı Haydar Paşa'nın eşinin başkanlığında memur ve Kastamonu'nun ileri gelenlerinin hanımları tarafından 1909 yılında kurulmuştur. Komisyonun amacı askerleri kış aylarında soğuktan korumak için eşya ve yiyecek

⁵²⁸ **Kastamonu Gazetesi**, 30 Haziran 1897, S: 1196, s. 1; Eski, **20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları**, s. 17.

⁵²⁹ **Kastamonu Gazetesi**, 07 Temmuz 1897, S: 1197, s.3

⁵³⁰ **Kastamonu Gazetesi**, 30 Haziran 1897, S: 1196, s. 1.

toplamaktır.⁵³¹ Askerler için toplanan eşyaların bir kısmı askerlere verilirken, bir kısım eşyalar da kermesler düzenlenerek satılmış ve paraya dönüştürülmüştür.

Cide limanı başkanı Niyazi Efendi'nin eşi kendi evinde mevlit okutmuştur. Toplanan 100 kadar hırkayı İttihat ve Terakki Cemiyeti Şubesine teslim etmiştir. Ayrıca kadınlar köylere gitmiş ve canlı hayvan toplamıştır. Toplanan hayvanlardan askerlere kavurma yapmak amaçlanmıştır.⁵³²

2. Kadın Cemiyetleri

2.1. Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti Kadınlar Şubesi

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin büyük topraklar kaybetmesi ile devletin bütünlüğü ve güvenliği için güçlü bir donanmaya ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Bu süreçte donanmanın iyileştirilmesi için çalışmalar yapılmışsa da istenilen sonuç elde edilememiştir.⁵³³ II. Meşrutiyet döneminde de, devletin içinde bulunduğu siyasal ortamdan dolayı, en önemli meselelerinden biri donanma olmuştur. Halkın da dikkatini çekmek için dönemin gazeteleri de donanma konusuna yer vermiş, ayrıca toplantılar da düzenlenmiştir. 19 Temmuz 1909 tarihinde 28 kişi ile yapılan bir toplantıda İstanbul'da Donanma Cemiyeti kurulmuştur.⁵³⁴

Donanma Cemiyeti'nin Kastamonu şubesi Eylül 1909'da kurulmuştur⁵³⁵. 3 Haziran 1911 tarihinde bir hâkimin eşinin öncülüğünde, cemiyetin Kastamonu kadınlar kolu faaliyet göstermeye başlamıştır.⁵³⁶

10 Temmuz 1911 tarihinden itibaren de Taşköprü ve Safranbolu'da cemiyetin kadınlar şubesi açılmıştır.⁵³⁷

Cemiyet, *“Osmanlı Donanması Millî Yardım Komisyonu Osmanlıların genelinden oluşmuştur. Bundan hanımları dışlamak uygun değildir. Hâkim beyin muhterem hanımı gözetiminde cemiyetin kadınlar kolu oluşturulmasına karar verilmiştir. Durum gereken yerlere özel yazı ile bildirilmiş ve davetler gönderilmiştir. Cemiyetin kadınlar şubesi ilk defa cuma günü Kız Sanayi Mektebi'nin salonunda toplanıp karar almıştır. Merkez heyetinin kontrolü altında kadınlar şubesi*

⁵³¹ **Kastamonu Gazetesi**, 12 Ocak 1324, S: 1775, s. 2.

⁵³² **Köroğlu**, 18 Şubat 1909, S: 10, s. 2; Eski, **20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları**, s. 18.

⁵³³ Selahattin Özçelik, **Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 7.

⁵³⁴ Özçelik, **a.g.e.**, s. 12-13.

⁵³⁵ **Köroğlu**, 10 Eylül 1325, S: 41, s. 2.

⁵³⁶ **Köroğlu**, 10 Eylül 1325, S: 41, s. 2.

⁵³⁷ **Kastamonu Gazetesi**, 10 Temmuz 1911, S: 1899, s. 3.

devamlı olarak faaliyetlerde bulunacaktır. Gerek nakit ve gerekse eşya vermek isteyen hanımların adı geçen mektepteki heyete yardımlarını teslim ederek karşılığında makbuzlarını almalarını almaları ilan olunur” diyerek bu bildiriği yayınlamıştır.⁵³⁸

Cemiyet için hanımların yaptığı ilk eşya yardımları; gömlek, işlemeli havlu, halı, yastık, tütün kesesi, işlemeli gazetelik, kama, işlemeli mendil, havlu, bohçalık başı şeklindedir. Köylüsüyle kentlisiyle hanımlar bu bağışa destek vermişlerdir. Yapılan yardımlar içinde Kız Sanayi Mektebi öğrencilerinin de katkıları vardır.⁵³⁹

Köroğlu gazetesi de hanımların bu çabalarına destek vermiştir. Gazete, donanmanın ilerlemesi ve yükselmesi için her fedakârlığı yapan Osmanlı Donanması Millî Yardım Cemiyeti Kastamonu Kadınlar Şubesinin hanımlarını, donanmanın gücünü ve büyüklüğünü erkeklerden daha çok düşündükleri için Osmanlılık adına tebrik etmiş ve kutlamıştır.⁵⁴⁰

Cemiyet’in kurulmasından sonra kadın üyeler, çeşitli toplantılar düzenleyerek üyeler arasındaki dayanışmayı artırmışlardır. 10 Haziran 1911 günü Kız Sanayi Mektebi’nde bir konferans verilmiş; önce bir hanım, daha sonra defterdarın kızı konuşmuş, askerî rüştiyeden bir öğrenci şiir okumuştur. Toplantı sonrasında 2075 kuruş 10 para ve 121 parça eşya toplanmıştır.⁵⁴¹

Kastamonu’da Donanma Cemiyeti Şubesi hakkında Dr. Fazıl Berki Bey, cemiyetin amacı hakkında bilgi vermiştir. Bu cemiyetin siyasetle ilgisi olmadığını dile getirmiştir. Vatandaşların bu cemiyet çatısı altında toplanması için çalışmalarda bulunmuştur. Merkez ve ilçelerde cemiyetin şubeleri açılmıştır. Birçok halk, hatta okul öğrencileri bile bu cemiyete üye olarak yardımda bulunmuştur.⁵⁴²

⁵³⁸ Köroğlu, 10 Eylül 1325, S: 41, s. 3

⁵³⁹ Köroğlu, 9 Haziran 1327, S: 129, s. 2.

⁵⁴⁰ Köroğlu, 09 Haziran 1327, S: 129, s. 2; Eski, **20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları**, s. 18.

⁵⁴¹ Cemiyet için toplanan eşyalardan bazıları şunlardır. Altın saat, halı seccade, gümüş savatlı tabaka, bilezik, gümüş kemer, gümüş kaşık, çatal, elmaslı iğne, acem kârî şal, gümüş fincan takımı, ceviz yazı takımı, telli peşkir, para, altın. Hamamda çalışan bir kadın o günkü toplantıya 10 para yardım göndermiş ve kabul edilmesini istemiştir. Bu davranış alkışlarla karşılanmış ve takdir edilmiştir. Köroğlu, 16 Haziran 1327, S: 130, s. 2; Eski, **20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları**, s. 20.

⁵⁴² Demircioğlu, **a.g.e.**, s. 66.

Derneğin kadınlar şubesi kurulmadan önce, Donanma Cemiyeti'ne büyük çoğunluğu erkekler tarafından yapılan bağışlar da genel liste halinde yayınlanmıştır. Bu listenin içinde kadınların da bağış yaptığı görülmüştür.⁵⁴³

Ayrıca Kız Sanayi Mektebi'nden 73 kız öğrencinin daha listelerde adları geçmektedir. Kızların okul numarası, adları ve bağışladıkları eşyalar yazılmıştır.⁵⁴⁴

Donanma Cemiyeti için hem para yardımı hem de eşya yardımı yapılmıştır. Köylüsüyle kentlisiyle, öğrencisiyle her kesimden Kastamonulu kadınlar duyarlılıklarını yaptıkları bağışlarla göstermişlerdir. Hanımlar, ellerindeki imkânlarla göre az veya çok demeden ne varsa bağışta bulunmuştur.

2.2. Donanma Cemiyeti Taşköprü Kadınlar Şubesi

Donanma Cemiyeti Taşköprü Şubesi Kadınlar Kolu'nun cemiyete katkıları belirli miktarlarda para toplayarak olmuştur. Ayrıca para toplanırken bazı eşyalar üzerinden bağışlar yapılmıştır. Yapılan bağışlardan 1125 kuruş toplanmıştır.⁵⁴⁵ Kadınlar bütçeleri ölçeğinde yüreklerinden kopanları paylaşmışlardır.

2.3. Safranbolu Donanma Cemiyeti Şubesi

Kastamonu Merkez Donanma Cemiyeti Şubesi Kadınlar Kolu açılıp faaliyete geçtikten kısa bir süre sonra Safranbolu'da da cemiyetin kadınlar kolu kurulmuştur. Donanma Cemiyeti namına yardımlar toplanmaya başlamış, yapılan para yardımlarından 595 Kuruş elde edilmiştir.⁵⁴⁶

2.4. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Şubesi

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Şubesi Kastamonu'da 25 Ocak 1912'de Vali Galip Bey'in eşinin önderliğinde kurulmuştur. Gazetelere yansıyan bilgilere göre cemiyetin amacı, gâzilere ve Osmanlı askerlerine don, gömlek, entari, hırka, çorap v.b. giyecek eşyaları hazırlamak olarak belirlenmiştir. Kız Sanayi Mektebi'nde

⁵⁴³ **Köroğlu**, 23 Aralık 1910, S: 106, s. 3; Donanma Cemiyeti için kadınlar bağışlar yapmaya devam etmiştir ve yaptıkları bağışlar genelde aynı tür eşyalardır. Yapılan bağışlar belirli aralıklarla gazetelere yansımıştır. Bu bağışlar için ayrıntılı olarak Bkz. **Köroğlu**, 30 Aralık 1910, S: 107, s. 2; **Köroğlu**, 06 Ocak 1911, S: 108, s. 2; **Köroğlu**, 13 Ocak 1911, S: 109, s. 2; **Köroğlu**, 20 Ocak 1911, S: 110, s. 2; **Köroğlu**, 27 Ocak 1911, S: 111, s. 3.

⁵⁴⁴ Eski, **20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları**, s.25.

⁵⁴⁵ **Kastamonu Gazetesi**, 3 Mayıs 1910, S: 1828, s. 3; **Kastamonu Gazetesi**, 10 Mayıs 1910, S: 1829, s. 3.

⁵⁴⁶ **Kastamonu Gazetesi**, 22 Mart 1910, S: 1832, s. 3

toplantı düzenleyen cemiyet, aralarında 500 kuruş para toplamıştır. Köroğlu gazetesi cemiyetin kuruluşu ile ilgili haberde şunları yazmıştır:

İstanbul’da olduğu gibi Kastamonu’da da yaralı Osmanlı askerlerine don, gömlek, entari, hırka, çorap ve diğer çamaşır ihtiyacını karşılamak için merkez ve vilâyete bağlı yerlerde Kızılay Hanımlar Şubeleri’nin açılması için Vali Bey’in hanımı tarafından girişimde bulunulduğu ve bu kutsal amacı gerçekleştirmek için memur, eşraf ve memleketin zengin ailelerinin Kız Sanayi Mektebi’ne davet edildiğinden bahsedilmiştir.

Kızılay hanımlar Şubesi için seçimler yapılmış ve bu seçimde Vali Bey’in hanımının başkanlığa, defterdar Bey’in kızının kâtibeliğe, Osmanlı Bankası yöneticisinin hanımının da veznedarlığa seçildiği dile getirilmiştir. Üye seçilen hanımların valiliğe giderek memurlardan yardım talep ettikleri, memurların da aza çoğa bakmadan yardımda bulundukları, birkaç daireden bin küsur kuruş para toplandığı ve üye olan hanımlardan toplanan miktarın, pazartesi günü ikinci toplantıda 4500 kuruşu bulduğu gazeteye haber olarak yansımıştır. Kadınların arkasında olduklarını her zaman hissettiren gazete, “*Var olsun Osmanlı hanımları*” cümlesi ile de kadınları takdir etmiştir.⁵⁴⁷

Cemiyet’e yardım toplamak amacıyla 1912 yılında bir grup kadın çarşıda dükkânları polis ve jandarma ile dolaşmıştır. Gayrimüslim bir esnaf olan İğneciyan’ın dükkânına girdiklerinde dükkân sahibi kadınları müşteri sanmış ve onları iyi karşılamıştır. Kadınların yardım toplamak amacıyla geldiklerini sonradan anlayan dükkân sahibi, kadınlara ne para ne de eşya vermeyeceğini söylemiştir. Ayrıca kadınlara kötü davranmıştır. Bu durumu okurlardan biri Köroğlu gazetesine mektup yazarak protesto etmiştir.⁵⁴⁸

Kastamonulu kadınların bu mektubu yazarak gazeteye yollamaları, onların duyarlı birer birey olduklarını göstermektedir. Ayrıca hak arayışı konusunda

⁵⁴⁷ Köroğlu, 30 Ocak 1912, S: 198, s. 4; Eski, 20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları, s. 27-28.

⁵⁴⁸ Mektupta şunlar anlatılmaktadır: Kızılay Hanımlar Şubesi, polis memurları, jandarma ve üye hanımlardan iki kişi ile yardım toplamaya çıkmıştır. Esnaf ve halk hanımlara kibar davranmıştır. Ama Ohannes İğneciyan isimli kişinin mağazasına girdiklerinde önce kibar karşılandıklarını ama yardım toplamak amacıyla geldiklerini görünce kovulmaktan beter olduklarını dile getirmişlerdir.. Hanımlarda bu davranışı herkese anlatacaklarını söylemişlerdir. Bu üzücü durumu kadınlar mektup yazarak gazeteden ilân edilmesini istemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Köroğlu, 6 Şubat 1912, S: 199, s. 3.

hanımların ne kadar bilinçli hareket ettiklerini göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Köroğlu gazetesi de mektubun altına, bu haberi kendilerinin de duyduklarını, vatanını seven ve memleketine hizmet eden bu kişilerin bu davranışı hak etmediklerini söyleyerek böyle çirkin bir davranışa hiç kimsenin cesaret edemeyeceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca gazetede bu mektubu yayınlayarak İğneciyan ticarethanesine bu acı gerçeği göstermeye mecbur olduklarından dolayı üzgün olduklarını da cümlelerine eklemişlerdir.⁵⁴⁹

1913 yılı mart ayında Hilâl-i Ahmer Cemiyet'i için bağışlar toplanmıştır. Yapılan bağışlar sadece para yardımı olarak değil eşya yardımı olarak da yapılmıştır. Bağışlar genelde Kastamonulu kadınlar tarafından yapılmıştır. Vali Bey'in eşi başta olmak üzere, Mektebi Sanayi hocalarının, Belediye Reisi'nin, Mahkeme Zabıt Kâtiplerinin, Başsavcı Kâtibinin, Orman Müfettişinin, muallim beylerin, mahalle muhtarlarının, dönemin memurlarının ve eşraftan tanınmış şahısların eşleri, kızları, kayınvalideleri önemli bağışlarda bulunmuşlardır. Bu bağışlar nakdi para yardımlarıdır.⁵⁵⁰

Toplanan bağışların önemli bir kısmını da eşya yardımı oluşturmaktadır. Bu eşyalar arasında, gömlek, don, çorap, yorgan torbası, yatak örtüsü, peşkir, çarşaf, mintan, mintanlık bez, top bez, entarilik top bez bulunmaktadır.⁵⁵¹

2.5. Hanımlar İş Yurdu Cemiyeti

Kastamonu'nun ileri gelen memur ve esnaf hanımları, kadınların kendi ihtiyaçları olan giyecekleri dikmek ve kendi ihtiyaçlarını ekonomik olarak karşılamak amacıyla kadınlara el sanatlarını öğretmeye karar vermişlerdir. Bu düşüncüyü gerçekleştirmek için Vali Atıf Bey'in eşinin başkanlığında 27 Ekim 1916'da bir araya gelerek; kadınlara dikiş, biçki, nakış ve el işleri öğretmek için bir dernek kurmuşlardır. Köroğlu gazetesi bu olayı vilâyetin tarihinde "*bir merhale-i terakki*" olarak dile getirmiştir.⁵⁵²

⁵⁴⁹ Köroğlu, 6 Şubat 1912, S: 199, s. 3.

⁵⁵⁰ Kastamonu Gazetesi, 4 Mart 1913, S: 1985, s. 2.

⁵⁵¹ Kastamonu Gazetesi, 4 Mart 1913, S: 1986, s. 3.

⁵⁵² Köroğlu, 27 Ekim 1916, S: 387, s. 2; Eski, 20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları, s. 30.

Cemiyet'in açılması için büyük çaba harcayan kadınlar, özveri ile çalışmışlardır. Cemiyet üyesi kadınlar 24 maddelik tüzüğü hazırlamışlar ve yayınlamışlardır.⁵⁵³ Cemiyet kuruluş amacını tüzüğün ilk maddesinde şu şekilde ifade etmiştir:

“Osmanlı hanımlarına biçki, dikiş ve el işleri öğreterek hanımlarımızı hünerli yapmak ve lüzumunda kendi kendilerine maiyetlerini temin edebilecek bir seviyeye yükseltmek ve mamulât-ı dâhiliyenin sarf ve istihkakını teşvik ve tergib etmek maksadıyla cemiyetler kanununa tevfikân Hanımlar İş Yurdu Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.”

Hanımlar tarafından kurulan cemiyet, 100 kadar üye 7 kişilik yönetim kurulunca yönetilmiştir. Cemiyet çalışmalarını disiplinli bir şekilde sürdürmüş, başkan ve yardımcısı aylık elliser, diğerleri kırkar kuruş aidat ödemişlerdir. Diğer üyelerden de 10-50 kuruş aidat alınmış, fakir üyelerden para istenmemiştir. Yönetim kurulu ve diğer üyeler haftada iki kez dernekte toplanmayı mecburî kılmışlardır. Arka arkaya iki kez gelmeyenler ile ayda dört toplantıya katılmayanlar istifa etmiş sayılmışlardır. Cemiyetin kurs zamanlarında boş oturmak ve sohbet yapmak yasaklanmıştır. Kurslar altışar aylık iki dönem halinde düzenlenmiştir. Kurslara katılan hanımlar genellikle 50-60 yaşlarında olmuştur.

Hanımlar İş Yurdu Cemiyeti'nin istekli ve disiplinli çalışmaları, karşılığını kısa sürede vermiştir. Kadınların yaptıkları el işlerinden altı ay sonra bir sergi açılmış, ayrıca bir de piyango düzenlenmiştir.

Vali Atıf Bey cemiyet hakkında; “Kadının kendi kendine yeter hale gelmesi ve başkalarına muhtaç olmadan yaşamasını sağlamak şarttır. Kadınlarımız başlı başına müstakil surette hayatlarını temin edebilecek maddî ve manevî iktidarla mücehhez olurlarsa ruhen ve ahlâken o nispette yükselmiş olacaktır.

Vali, toplum hayatından uzaklaştırılan kadının hodbin olduğunu, buna karşın cemiyet hayatının kadın için çok önemli bir gıda ve deva teşkil ettiğini söylemiştir. Üye sayısının 100'e ulaşmasını memnuniyetle karşıladığını, bin parça eşya üretildiğini, kaliteye önem verdiklerini, yerli bezler kullandıklarını belirtmiştir.

Vali Atıf Bey, buradan elde edilecek paranın yurdun ihtiyaçlarına harcanacağını, sadece hanımlara değil genç kızlara da biçki ve dikiş öğretileceğini,

⁵⁵³ Köroğlu, 24 Kasım 1916, S: 391, s. 2.

ayrıca Kastamonu'nun değil çevrenin de ihtiyaçlarının karşılanacağını söylemiştir".⁵⁵⁴

Hanımlar İş Yurdu Cemiyet'i kurulan diğer cemiyetlerden farklıdır. Çünkü diğer cemiyetler birer yan kuruluş ve kadın kollarını oluştururken bu cemiyet Kastamonulu kadınların kendi düşünceleriyle ve tüm üyelerini kadınların oluşturduğu bir cemiyettir. Ayrıca plânlı ve disiplinli çalışmalarıyla da istedikleri amaca ulaşmışlardır.

3. Askerlere Yardım Sergileri ve Mektep Yapımı İçin Yapılan Bağışlar

3.1. Daday Milliye Sergisi ve Daday İane Sergisi

Kastamonu'nun Daday ilçesinde iki çeşit sergi düzenlenmiştir. Daday Milliye Sergisi ve Daday İane Sergisi'dir. Yapılan bağışlardan sergi düzenlenerek gelir sağlanmıştır. Daday Milliye Sergisinde elde edilen gelir, askerlere yardım olarak gönderilmiştir. Daday İane Sergisi'nin düzenlenme nedeni ise elde edilen gelirden askerlerin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu sergilere kadın erkek yüzlerce kişi katılmıştır. Burada çeşitli eşyalar bağışlanmıştır. Yapılan bağışlar gazetede listeler şeklinde yayınlanmıştır. Kadınlar adına yapılan eşya bağışları şunlardır: Namazlığa, masa saati, gümüş çocuk bileziği, kese, yastık örtüsü, terlik yüzü, kadın terliği, namazlık başlığı, ceket, namaz bezi, basma, gömlek bezi, yerli dokuma alaca, başörtüsü, ipekli kumaş, gömleklik bez, şal, işlemeli yağlık, yerli peşkir, yazma yemeni, oyali yemeni, havlu, gömlek, basma, işlemeli yorgan, lavanta şişesi örtüsü.⁵⁵⁵

3.2. Mektep İnşaatı İçin Yapılan Bağışlar

II. Meşrutiyet döneminde Kastamonu'nun merkez köylerinde okullar yaptırılmıştır. İçinde bulunduğu siyasal ve ekonomik şartlardan dolayı devletten yeterli maddî destek görülememiştir. Bunun üzerine Kuzyaka Nahiyesine bağlı Omcular, Orta, İmam, Yarışlar, Üyecek Köyleri kendi aralarında para toplayarak

⁵⁵⁴ Eski, **20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları**, s. 31; **Köroğlu**, 17 Mayıs 1917, S: 414, s. 3.

⁵⁵⁵ **Kastamonu Gazetesi**, 9 Ocak 1911, S: 1873, s. 2; Kadınların yaptıkları bağışlar devam etmiştir. Yapılan bu bağışlarda belirli dönemlerde gazetede yer almıştır. Bağışların ayrıntılı listesi için Bkz. **Kastamonu Gazetesi**, 16 Ocak 1911, S: 1874, s. 3; **Kastamonu Gazetesi**, 30 Ocak 1911, S: 1876, s.2; **Kastamonu Gazetesi**, 6 Mart 1911, S: 1881, s. 2; **Kastamonu Gazetesi**, 27 Mart 1911, S: 1884, s. 2; **Kastamonu Gazetesi**, 10 Nisan 1911, S: 1886, s. 3.

okul yaptırmaya karar vermişlerdir. Nahiye Müdürü Tevfik Bey'in başkanlığında yardım kampanyası başlatılmıştır. Bağışlardan 10 bin kuruş toplanmıştır. Düzenlenen yardım kampanyasında kadınların isimlerine fazlasıyla rastlanmıştır. Kadınların yaptığı para bağışlarının toplamı 1164 kuruştur.⁵⁵⁶

O dönemin şartlarında köylüsü ve kentlisiyle Kastamonu kadınları eve kapanmamış, problemler karşısında duyarsız kalmamışlardır.

Kastamonu'da kurulan kadın cemiyetleri o dönem içinde değerlendirildiğinde, kadınların güçlü bir millî şuura sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca kurulan cemiyetler Kastamonu kadınlarının birlikte hareket etme konusunda ne kadar bilinçli olduklarını göstermektedir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan dernek ve cemiyetler, Millî Mücadele döneminde kadınlara örnek teşkil etmiştir.

E. KASTAMONU BASININDA KADIN MESELESİ

1. II. Meşrutiyet Döneminde Kastamonu Basını

1831 yılında Takvim-i Vekâyi gazetesinin yayınlanması, ardından 1860 yılında Tercüman-ı Ahval'in ve 1861 yılında da Tasvir-i Efkâr'ın yayını Türk basın tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Anadolu'da basının ortaya çıkışı, 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesi üzerine her vilâyet merkezinde bir matbaanın açılması kararı ile gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren vilâyet matbaaları salnâme ve telif eserlerin yanı sıra vilâyet gazetelerini de basmaya başlamış, böylece vilâyet gazeteleri yerel basının (Anadolu Basınının) öncüleri olmuştur.⁵⁵⁷

Kastamonu'da vilâyet matbaası, Vali Mehmet Reşit Paşa'nın İstanbul'dan getirttiği makine ve malzemelerle 1868 yılında kurulmuştur.⁵⁵⁸ 1869 yılında ilk vilâyet salnâmesi bu matbaada basılmış, bunu sonraki yıllarda salnameler, kitaplar, gazete ve dergiler izlemiştir.⁵⁵⁹ İlin ilk gazetesi ise Kastamonu adıyla 1872 yılında

⁵⁵⁶ **Kastamonu Gazetesi**, 5 Aralık 1910, S: 1870, s. 3; Okul yapımı için kadınların yaptıkları bağışların ayrıntılı listesi için Bkz. **Kastamonu Gazetesi**, 26 Aralık 1910, S: 1871, s. 2; **Kastamonu Gazetesi**, 16 Ocak 1911, S: 1874, s. 2.

⁵⁵⁷ İlhan Karakoyun, *"İnebolu'da Yerel Basın ve Yerel Kamuoyunu Oluşturmadaki Rolü"*, **Kastamonu Basın Sempozyumu**, Kastamonu Valiliği Yayınları, Ankara 2009, s. 87.

⁵⁵⁸ Aziz Demircioğlu, **100 Yıllık Kastamonu Basını (1872-1982)**, Kastamonu 1982, s. 2.

⁵⁵⁹ Mustafa Eski, *"Kastamonu'da Basın-Yayın Çalışmaları Tarihi"*, **Türk Dili**, S: 527, Kasım 1995, s. 1226.

vilâyet matbaasında basılmaya başlanmıştır.⁵⁶⁰ Vilâyet haberlerine ağırlık veren gazete, genelge ve kanunların halka duyurulması, ilânlar gibi resmi konuları haber yapmıştır. Sancaklara dağıtılan gazetede, madencilik, orman işleri, kaçakçılık, deniz kazaları duyurulmuş, resmi görevlilerin tayini ve terfileri ile yardımlar gibi konular hakkında halk bilgilendirilmiştir.⁵⁶¹

II. Meşrutiyet'e kadar Anadolu'da özel gazete pek çıkmamıştır. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamı içinde sansürsüz olarak gazeteler çıkmaya başlamıştır. Bunların bir kısmı iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkası'nın yayın organı olmuş, bazıları da ona karşı yayınlanmıştır.⁵⁶²

Kastamonu'da 1908-1918 yılları arasında gazeteler birbiri ardına yayınlanmaya başlamıştır. Bunlar; Köroğlu, Serbaz, Nazikter, Şûle, Ilgaz, Zafer ve Yeşil Ilgaz gazeteleridir. Gazeteler dışında bu dönemde çıkan tek dergi Tiraje'dir.⁵⁶³

14 Mart 1909 tarihinde ilk sayısı çıkan Serbaz gazetesi, millete hizmet etmek amacıyla yayın hayatına başlamıştır. 13 sayı çıktıktan sonra 21 Mayıs 1909 tarihinde kapanmıştır.⁵⁶⁴ Nazikter gazetesi 30 Mayıs 1910-7 Mart 1928 yılları arasında edebiyat ağırlıklı olarak çıkan bir gazetedir.⁵⁶⁵ Aralık 1910 tarihinde yayın hayatına başlamış, 19 Ocak 1911 tarihinde kapanmış kısa ömürlü bir gazetedir.⁵⁶⁶ On beş günde bir çıkan Ilgaz gazetesi beşinci sayısından sonra Mayıs 1911 yılında kapanmıştır.⁵⁶⁷

Zafer gazetesi, İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Köroğlu gazetesinin yayınının durması üzerine 27 Aralık 1911 tarihinde yayına başlamıştır. Daha sonra gazete, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirmiş ve Köroğlu gazetesi ile tartışmaya başlamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yayın organı haline gelen Zafer gazetesi, 17 Eylül 1919 tarihinde yayın hayatına son vermiştir.⁵⁶⁸

Köroğlu gazetesi, II. Meşrutiyet'in ilânı ile başlayan hürriyet ortamı içinde II. Mebusan Meclisi'nin açıldığı gün 17 Aralık 1908 tarihinde yayın hayatına

⁵⁶⁰ Demircioğlu, **a.g.e**, s.12.

⁵⁶¹ Demircioğlu, **a.g.e**, s.18-20.

⁵⁶² Aziz Demircioğlu, "*Kastamonu Basın Tarihi Hakkında Notlar*", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler (19-21 Ekim 1988)**, Ankara 1989, s. 154.

⁵⁶³ Demircioğlu, **a.g.e**, s. 176-177.

⁵⁶⁴ Demircioğlu, **a.g.e**, s. 37.

⁵⁶⁵ Demircioğlu, **a.g.e**, s. 44-46.

⁵⁶⁶ Demircioğlu, **a.g.e**, s. 49.

⁵⁶⁷ Demircioğlu, **a.g.e**, s. 51.

⁵⁶⁸ Demircioğlu, **a.g.m**, s. 155.

başlamıştır. Gazete, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kastamonu'da faaliyet gösteren yayın organıdır.⁵⁶⁹

Köroğlu gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak cemiyetin görüşlerini ve ideolojisini Kastamonu'da uygulamaya çalışmıştır. Gazete eğitim konusuna 1908 tarihinden başlayarak ve savaş yılları boyunca yer vermiştir. Bütün Osmanlı gençlerinin okumaları, kendilerini yetiştirmeleri gerektiği düşüncesiyle, özellikle kız çocuklarının okutulmalarının gerekli olduğu üzerinde durulmuştur.⁵⁷⁰

Köroğlu gazetesinin kapanması üzerine 24 Kasım 1918 tarihinde yayına başlayan Yeşil Ilgaz gazetesi haftalık olarak çıkmış, 20 Şubat 1919 tarihinde de kapanmıştır.⁵⁷¹ II. Meşrutiyet döneminde Kastamonu'da çıkarılan ilk ve tek olma özelliğine sahip Tiraje dergisi, 25 Şubat 1910-19 Ağustos 1911 yılları arasında 18 sayı çıkmıştır. Bu dergi, daha çok kültür ve edebî ağırlıklı yazılara yer vermiştir.⁵⁷²

II. Meşrutiyet sonrasında gelişen iç ve dış siyasî gelişmelere paralel olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde, sosyal hayatta, siyasî ve kültürel alanlarda, eğitim ile ilgili konularda bir değişim içerisine girmiştir. Bu dönemde Cemiyet, bir taraftan batılılaşma yönünde çaba harcarken diğer taraftan da eğitim meselesini ön plana çıkarmıştır. Kadın meselesi ise millî iktisat ve kültür meselesi olarak ele alınmıştır.⁵⁷³

İttihat ve Terakki Cemiyet'i sosyal yardımlaşma amacıyla 1909 yılında askerlere yardım kampanyası düzenlemiş, Kastamonulu kadınların da bu çalışmalarda yer alması gazete sütunlarına beğeniyle ve takdirle yansımıştır. Kadınların toplumdaki yeri ve önemi hakkında gazetede makaleler yer almıştır.⁵⁷⁴

Döneminin gazetelerine bakıldığında kadınlarla ilgili yazılar yayınlansa da hanım yazarlara rastlanmamıştır. Buna karşın, Milli Mücadele döneminde Kastamonu'da çıkan dergi ve gazetelerde hanım yazarların şiir ve makalelerine yer verilmiştir.

⁵⁶⁹ Demircioğlu, **a.g.m.**, s. 154.

⁵⁷⁰ **Köroğlu**, “Maarif”, 18 Şubat 1909, S: 10, s. 4; **Köroğlu**, “Kadınlıkta Maarif”, 29 Ağustos 1329, S: 227, s. 3; **Köroğlu**, “Kadınlığın Yükselmesi”, 17 Mart 1337, S: 355, s. 1-2.

⁵⁷¹ Demircioğlu, **a.g.e.**, s. 62-63.

⁵⁷² Demircioğlu, **a.g.e.**, s. 176.

⁵⁷³ Mehmet Serhat Yılmaz, **Kastamonu Basımında Köroğlu Gazetesi (1908-1918)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, s. 32; Kurnaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, s. 105.

⁵⁷⁴ **Köroğlu**, “Hediye-i Şitâiye”, 18 Mart 1909, S: 14, s. 4

Kastamonu'nun yetiştirdiği önemli hanım divan şairlerimizden biri Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşamış Zeynep Hatun'dur.⁵⁷⁵ Diğeri ise 1835-1903 yılları arasında yaşamış olan Baharzâde Feride Hanım'dır. Feride Hanım, İstanbul'da yaşadığı yıllarda devlet ricaline şiirler sunmuştur. Daha sonra Kastamonu'da ikâmet ettiği dönemlerde de Kastamonu valileri ile hükümet dairesindeki önemli kişiler ve bunların hanımlarına şiirler sunmaya devam etmiştir.⁵⁷⁶ Ölümünden sonra Açıksöz gazetesinde Feride Hanım'ın bir gazeli yayınlanmıştır.⁵⁷⁷ Bunun dışında şaire Feride Hanım'ın Doğu dergisinde 6 beyitten naziresi bulunmaktadır. Bu nazirede kendisine karşı dile getirilen güzel sözlere karşılık vererek, o da karşısındaki kişiyi övmüştür.⁵⁷⁸

Darülmualimattan olan Melek Memduh Hanım'ın “*Anadolu*” başlıklı bir makalesi Gençlik dergisinde yayınlanmıştır.⁵⁷⁹ Yine, Ra'if Nezihe Hanım'ın Açıksöz gazetesinde “*Güzel İzmir!*” adlı bir şiiri yer almaktadır.⁵⁸⁰ Meliha Güzin Hanım'ın Gençlik dergisinde “*Gençlerimizin Düşünceleri*” başlıklı yazı dizisinde “memleketimizin ilerlemesi ve yükselmesi için neler yapılmalıdır” sorusuna, “*yarının anneleri olacak kızların eğitimine önem vermek bugünden mükemmel bir şekilde eğiterek hazır hale getirmek. Biçki, dikiş, el becerileri öğreten müesseseler açarak kızlarımızı becerikli, daha sanatkâr yetiştirmek. Ama her şeyden önce okutalım, öğretilim ve sonra istediğimiz kadar ilerlemeyi ve yükselmeyi bekleyelim. İşte benim basit düşüncelerim.*” cevabını vermiştir.⁵⁸¹

II. Meşrutiyet döneminde, kadın konusu gündemde olduğu için dönemin gazeteleri, kadının konumu, evliliği, boşanması ve eğitimi gibi konulara yer vermiştir. Kadınlar dergi çıkarmışlar sorunlarını basın yoluyla dile getirmişlerdir. Bu dönemde kadınlarla ilgili yazıların yer almasının en önemli sebebi, kadının toplum içinde daha aktif bir rol oynamasından ileri gelmektedir. Çünkü Meşrutiyet dönemine kadar kadınlar fazla göz önünde olmamış, kadın sorunları kadınlar tarafından

⁵⁷⁵ Yücel Dağlı, “*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Kastamonu*”, **İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu 18-20 Eylül 2003**, Kastamonu Valiliği, Ankara 2005, s. 199-200.

⁵⁷⁶ Bünyamin Çağlayan, “*Feride Hanım (1253/1835-1321/1903)*”, **İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu 18-20 Eylül 2003**, Kastamonu Valiliği, Ankara 2005, s. 168-169.

⁵⁷⁷ Açıksöz, “*Gazel*”, 1337, S: 202, s. 3.

⁵⁷⁸ Doğu, “*Kastamonulu Şaire feride Hanım'ın Naib-i Esbak Samih Mollanın Gazeline Nazire*”, 1 Şubat 1338, S: 3, s. 62.

⁵⁷⁹ Gençlik, “*Anadolu*”, 1 Nisan 1921, S: 12, s. 1.

⁵⁸⁰ Açıksöz, “*Güzel İzmir!*”, 1921, S: 115, s. 3.

⁵⁸¹ Gençlik, “*Gençlerimiz Düşünceleri II*”, 2 Aralık 1920, S: 4, s. 5-6.

tartışılmamış, kadınlar kendi sorunlarını dile getirecek bir ortam bulamamıştır. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet süresince kadın hareketleri hız kazanmış bu ülkenin diğer vilâyetlerine de yansımıştır. Kastamonu'da da bu dönemin gazeteleri ve özellikle Koroğlu gazetesi kadının konumu, eğitimi üzerinde durmuş, kadınların etkinliklerini desteklemiş, her zaman kadınların arkasında olduklarını yazılarıyla dile getirmiştir.

2. Kastamonu Basının Kadın Meselesine Bakışı

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet sonrası gelişen iç ve dış siyasî gelişmelere paralel olarak bazı yenilikler yapmıştır. Bu yeniliklerin başında eğitim, siyasî, idarî, hukukî ve askerî alanlarda reformlar ve millî iktisat siyaseti gelmektedir.⁵⁸² Bu yenilik çabaları içinde özellikle kadınları ilgilendiren, eğitim ve hukukî düzenlemeler olmuştur.

1908'den sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, birlik ve ilerlemenin tek formülünün, bütün Osmanlılar için ortak bir eğitim olduğuna inanmıştır.⁵⁸³ Cemiyet bu amaca ulaşmak için eğitim ve öğretimi millîleştirmiş; yeni modern eğitim müesseselerinin yapılması ve öğretime açılmasını benimsemiş, eğitimle ilgili kanunlar çıkarmıştır. Bu gayretlerin sonucunda okul sayısı fazlalaşmış, okuyan kız ve erkek öğrenci sayısı büyük oranda artmıştır.⁵⁸⁴

Cemiyet bu süreçte kadın sorunlarını da ele almıştır. Bu bağlamda kadın hakları açısından atılan ilk adım 1911 yılında yapılan Ceza Kanunu'dur. Buna göre zina yapan koca eskiden sadece para cezasına çarptırılırken yeni düzenleme ile erkek de kadın gibi hapis ve aynı derecede cezaya çarptırılmıştır.⁵⁸⁵ İkinci önemli adım ise 1917 tarihli "Aile Hukuku Üzerine Kararnâme" dir. Kararnâme kadınlara boşanma hakkı vermiş, evliliği din yetkililerinin elinden alıp devletin yetki alanına dâhil etmiştir. Erkeğin çok eşlilik uygulamasını da kadının rızasına bırakmıştır.⁵⁸⁶ Bu

⁵⁸² Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914), **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, C. 13, s. 191.

⁵⁸³ Ferroz Ahmed, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul 1996, s. 101.

⁵⁸⁴ Kodaman, **a.g.m.**, s. 191.

⁵⁸⁵ Çakır, **a.g.e.**, s. 140.

⁵⁸⁶ Ferroz Ahmed, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul 2009, s. 107.

Kararnâme, kadın dünyasında gerçekleşen dönüşümün kanıtı olarak kadın hareketleri tarihinde önemli bir yere sahiptir.⁵⁸⁷

Cemiyet, nizamnâmesi gereğince siyaset dışı çeşitli faaliyetlerde de bulunmuştur. Cemiyet, kültür dernekleri, parasız sağlık hizmetleri veren kulüplere destek vermiştir. Bu derneklerde cemiyet adına çalışmıştır. Müdafaa-i Millîye, Donanma, Himaye-i Etfal, Hilâl-i Ahmer gibi hayır ve yardım kurumları da cemiyetin etkisinde kalmıştır.⁵⁸⁸ Bu hayır ve yardım kurumlarının kadın kolları da bu dönemde faaliyet göstermeye başlamıştır.

II. Meşrutiyet döneminin Jön Türk hareketinin liberal kanadı, kadınlar toplum içinde fiilen rol alacak kadar özgür olana kadar, Türk toplumunun değişemeyeceğini savunmuşlardır. Her şeyden önce kadınlar, Türk toplumunun yarısını, çok sayıda Müslüman erkek XIX. ve XX. yüzyılda savaşlarda öldüğü için muhtemelen daha da yüksek bir oranını, oluşturmaktadır. Eğitim görmüş kadınların hem aile hem de toplum içinde büyük çapta modernleştirici bir rol oynayacakları düşünülmüştür. 1908 yılı Jön Türk basını da “*Kadınlar geleneğin prangalarından kurtarılmalıdır*” diyerek İttihatçıların kadın konusundaki düşüncelerine destek vermiştir.⁵⁸⁹ Bu dönemde kadın konusunu bir görev olarak üstlenen İttihatçılar, kadınların eğitime önem vermiş, kadının toplum içinde daha aktif hale getirilmesini amaçlamış, kadın haklarının yaygınlaştırılması için çaba harcamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin siyasî hedef ve amaçları ülkenin diğer vilâyetlerinde de kendini hissettirmiştir. Kastamonu da bu vilâyetlerden biridir. Cemiyet’in siyasî programı çerçevesinde Kastamonu’da da eğitim konusunda hem halk hem de kadınlar yardım toplayarak okullar açmıştır. Kadınlar cemiyetlerde faal olarak çalışmış, askerlere yardım amaçlı kermesler yapmış, bağış kampanyaları düzenlemiştir. Cemiyet’in Kastamonu’daki yayın organı Köroğlu gazetesi de bu dönemde kadınların eğitimi, konumu, kadın hakları ve cemiyetler konusunda kadınları destekleyici yazılar yazarak, kadınların arkasında olduklarını göstermiştir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Zafer Toprak, “*Sabiha (Zekeriya) Sertel ve Türk Feminizmi*”, **Tarih ve Toplum**, Mart 1998, S: 51, s. 9.

⁵⁸⁸ Ahmet Eyicil, “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, C. 13, s. 242.

⁵⁸⁹ Ahmed, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, s. 106-107.

⁵⁹⁰ Yılmaz, **a.g.e**, s. 34.

Kızların eğitimi konusunda oldukça duyarlı olan Köroğlu gazetesi, “*Maarif*” başlıklı yazıda, toplumu kurtuluş ve selamete kavuşturacak en önemli konunun kadınların ve kızların okutulması olduğu vurgulanmıştır.

Bir çocuğun ilk terbiyesinin annesi tarafından verildiği, bu nedenle cahil anne ile eğitilmiş anne arasında çocuk yetiştirirken farklar olacağı, “*Bir cahil validenin nakil edeceği bir takım efsanelerden ve kullanacağı cahilâne lisandan evladının kazanacağı terbiye ile tahsil ilim etmiş bir validenin bahsedeceği edeb-i arz-ı fenden çocuğun alacağı terbiyenin beyindeki farkı kâğıt ile mürekkep arasındaki fark gibidir*”. cümleleriyle ifade edilmiştir. Ayrıca anne eğer okumuş, tahsil görmüş olursa çocuklarını da ilim ve tahsile yönlendireceği yazının devamında dile getirilmiştir.⁵⁹¹

“*Kadınlıkta Maarif*” başlıklı bir başka yazıda ise, büyük devletlerin ilerleme sebebinin kadınların okuması ve çalışması olduğu üzerinde durulmuştur. Kadın ve erkeğin birlikte çalışarak vatanın ilerlemesine neden oldukları, geçimlerini birlikte sağladıkları dile getirilmiştir. Memleketlerinde ticaretin çoğalmasında, sanayinin artmasında kadınların çalışma hayatının içinde olmasının katkısından bahsedilmiştir.

İlim ve maarife sarılarak âlimler yetiştirdikleri, okumak ve çalışmanın adeta o toplumlarda ilk terbiye olduğu dile getirilmiştir.⁵⁹²

İttihat ve Terakki Cemiyeti, sosyal yardımlaşma amacıyla 1909 yılında askerlere yardım kampanyası düzenlemiştir. Kastamonulu kadınların da bu çalışmalarda yer alması, gazete sütunlarına, “*Cenabı Hak bu gibi merhametli, müriüvvetli kadınları eksik etmesin. Yaşasın Osmanlıların âlicenap kadınları*” şeklinde yansımış, kadınlar takdir edilmiştir.⁵⁹³

Köroğlu gazetesi “*Hanımlar Şubeleri Teşkilâtı*” başlıklı yazısında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Şubesi’nin, askerlere yardım amacıyla Kız Sanayi Mektebi’nde bağış kampanyası düzenlediğini belirterek, “*Var olsun Osmanlı hanımları*” cümleleriyle de kadınları takdir etmiş, onlara destek vermiştir.⁵⁹⁴

Köroğlu gazetesi başyazarlarından İsmail Habib Sevük’ün hayalinde, ülkenin modern bir çehreye kavuşması vardır. Buna bağlı olarak kadın konusunda da yeni fikirlere sahiptir. Kastamonu’da Darülmuallemât’ın açılışı nedeniyle kaleme aldığı

⁵⁹¹ Yılmaz, a.g.e, s. 70; “*Maarif*”, **Köroğlu**, Yıl: 1, S: 10, (18 Şubat 1909), s. 4.

⁵⁹² “*Kadınlıkta Maarif*”, **Köroğlu**, Yıl: 5, S: 227, (11 Eylül 1913), s. 3.

⁵⁹³ “*Hediye-i Şitâiye*”, **Köroğlu**, Yıl: 1, S: 5, (14 Ocak 1909), s. 4.

⁵⁹⁴ “*Hanımlar Şubeleri Teşkilâtı*”, **Köroğlu**, Yıl: 4, S: 198, (30 Kânûn-i sâni 1328), s. 4.

“Kadınlığın Yükselişi” başlıklı yazıda, kadınların bilgidan mahrûm, hayattan mahrûm ve hatta güneş ışığından bile mahrûm bırakılarak hapis hayatı sürdüğü dile getirmiştir. Yazar, “Kadın alçalırken erkek yükselemez” diyerek, kadının modern hayatta hak ettiği yeri alması gerektiği üzerinde durmuştur. İsmail Habib, çocuklara ilk terbiyenin anneler tarafından verildiğini, bu nedenle geleceğin anneleri olan kızların eğitiminin önemli olduğuna da değinmiştir.⁵⁹⁵

Kastamonu’da 1916 yılında, hanımlara biçki-dikiş ile el becerileri öğretmek ve gerektiğinde kadınları kendi geçimlerini sağlayabilecek bir güce kavuşturmak amacıyla Hanımlar İş Yurdu Cemiyeti kurulmuştur. İsmail Habib de bu cemiyetin faaliyete geçmesi üzerine “Kastamonu Kadınlığı” başlıklı makalesinde, Bu kurumun Kastamonu toplumsal hayatı için bereketli bir değişim olacağını, İş Yurdu’nun iktisadî ve kadınların toplumsal hayatında ortaya çıkaracağı maddî yararlardan başka manevî olarak da önemli yarar sağlayacağı üzerinde durmuştur.

Ayrıca, Kastamonu’da açılan İş Yurdu’nun her şeyden önce hurafeye darbe indirdiğini belirterek, diğer milletlerin kadın ve erkekleri çift ayakla koşarken, bizim artık tek ayak üzerinde topallayarak onlara yetişmeyeceğimizi dile getirmiştir. Kadının artık bir çiçek, bir süs, bir haz vesilesi olmadığını, yalnız bir eş, bir anne değil, bunları üstünde bir iş ortağı, bir iktisat ortağı olduğunu da vurgulamıştır.

Makalenin sonunda “Kadınlar vücudaya getirdikleri İş Yurdu gibi önemli bir işle, bilsinler ki her şeyden önce kendi haklarındaki yanlış düşüncemizden dolayı biz erkekleri utandırıyorlar. Temenni edelim ki biz daha çok utanalım ve onlar daha çok çalışsın!” diyerek kadınların iş hayatına katılmalarından dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve kadınları başarılı olmaya teşvik etmiştir.⁵⁹⁶

7 Kasım 1917 tarihinde yürürlüğe giren Hukuk-i Aile Kararnâmesi’nden bir gün sonra kaleme aldığı “Ulvi Bir Adım” başlıklı yazısında İsmail Habib, Kararnâme’nin anlamına değinmiştir. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşları ilgilendiren, evlenme ve boşanma konusunda, “...Bizde aile teşkîlâtı en kayıcı zemin üzerinde duruyor: “Aldım!” demek ölünceye kadar devamı icap eden bir aile teşkil edivermesine, sonra, “Bıraktım!” demek de meselâ yirmi senelik bir

⁵⁹⁵ İsmail Habib, “Kadınlığın Yükselişi”, **Köroğlu**, Yıl: 8, S: 355, (30 Mart 1916), s. 1-2.

⁵⁹⁶ İsmail Habib, “Kastamonu Kadınlığı”, **Köroğlu**, Yıl: 8, S: 387, (9 Kasım 1916), s. 1.

ailenin birden bire göçüvermesine kâfi geliyor!” diyerek evlenme ve boşanmanın bu kadar kolay olmaması gerektiği üzerinde durmuştur.⁵⁹⁷

Köylüler Arasında 3” başlıklı makalesinde, askere giden erkeklerin görevlerini üstlenen köylü kadınların durumuna değinen İsmail Habib, savaşın köylü kadına çok iş yüklediğini, erkeklerin işlerini kadınlar yaptığı için asıl görevi annelik olan kadınların beşik bile sallayacak durumda olmadıklarını ifade etmiştir. İsmail Habib, savaş nedeniyle köylerde erkek olmadığı gibi çocuk sayısının da azaldığını vurgulamıştır.⁵⁹⁸

İsmail Habib, Köroğlu gazetesinde “*Kadınlık-Erkeklik*” başlıklı, kadın haklarını savunan iki sahnelik bir piyes yayınlamıştır. Piyenin üç kahramanı vardır. Bunlar, aydın bir kadın olan Mefkûre Hanım, kocası Dünder Bey ve Dünder Bey’in babası Âkil Bey’dir. Piyenin konusu, kadınları küçük gören Dünder Bey ile kadınların haklarını savunan Mefkûre Hanım arasında geçen diyaloglarıdır. Kadınları küçük gören Dünder Bey erkeklerin kadınlardan daha akıllı olduğunu, kadınlar arasından hiç âlim ve filozof çıkmadığını savunur Eşi Mefkûre Hanım’ın ise, kadınların eğitim görmelerine olanak tanınmadığını, eğer erkekler ile eşit haklar elde ederlerse kadınların çok başarılı olacağını, kadınların evlere hapsedildiğini, haklarının kısıtlandığını dile getirir. Piyes bu tür diyaloglar çerçevesinde ilerler. Piyenin final cümleleri:

“Düşünmediniz ki kadın yerde sürünürken erkek gökte uçamaz, düşünmediniz ki kadınların aklını aydınlatamayan bir millet, erkeklerin de aklını aydınlatamaz”.

“İslâm kadını asırlarca, asırlarca derin bir uyku, ağır bir kâbus altında yaşattınız, ah zalim ve gaddar erkekler!” şeklinde Mefkûre Hanım’dan gelir.⁵⁹⁹

Son cümleler piyesin özeti durumundadır. Aslında kadın ve erkek bir elmanın yarısı gibidir. Ne tek başına kadınla, ne de tek başına erkekle ilerleme olmayacağı vurgulanmıştır. Kadınların yıllarca sosyal ortamdan uzak kalmalarına, küçük görölmelerine isyanı da dile getirmektedir.

Kadının toplumdaki yerine vurgu yapan Köroğlu gazetesi, “*Osmanlı Kadınları*” başlıklı yazıda, kadınların erkekler için hayatın en çekilmez dertlerine

⁵⁹⁷ İsmail Habib, “*Ulvi Bir Adım*”, **Köroğlu**, Yıl: 9, S: 437, (8 Kasım 1917), s. 1.

⁵⁹⁸ “*Köylüler Arasında 3*”, **Köroğlu**, Yıl: 10, S: 481, (3 Teşrin-i evvel 1918), s. 1.

⁵⁹⁹ İsmail Habib, “*Kadınlık-Erkeklik*”, **Köroğlu**, Yıl: 9, S: 453, (28 Şubat 1334); İsmail Habib, “*Kadınlık-Erkeklik*”, **Köroğlu**, Yıl: 9, S: 453, (8 Mart 1334);

bile katlandıklarına ve o dertleri saadet kabul ettiklerine vurgu yapmıştır. Kadınların harp zamanlarında ellerinden su içildiği, mağlubiyet zamanında onlardan cesaret alındığı ifade edilmiştir. Kadınların sosyal hayat içinde analıktan hemşireliğe her görevi başarıyla yaptıkları dile getirilmiştir. Kadınların eşsiz yaradılışlarına karşı da övgüde bulunulmuştur.⁶⁰⁰

Köroğlu gazetesinde “*Türk Kadınlığına Tuhfe-i Takdîr ve Şükrân*” başlıklı yazıda, seferberlik ilân edilince erkekler silâh altına alınmış ve işlerini bırakmak zorunda kaldıkları için tek geçim kaynakları olan çiftçiliği yapamadıkları ifade edilmiştir. Erkekler cephede olduğu için üretimin olmaması nedeniyle ekonomide önemli sorunların yaşanacağını düşünen düşmanların yanıldığı yazının devamında şöyle ifade edilmiştir: “*Erkekler savaş meydanlarında savaşmış, kahraman ordumuzu doğuran Türk anneleri de iş ordusu oluşturarak tarlaları sürmüş, ekmiş, biçmiş, taşımış ve orduyu doyurmuştur. Ordumuz savaş meydanlarında çarpışırken analarımızın da tarlalarda gösterdikleri çabaları unutmamalıyız*” denilerek kadınların kahramanlıkları övülmüştür. Türk kadınlığı, İslâmiyet ve Türklüğün korunması uğrunda kadınların bu çabaları ve fedakârlıkları için teşekkür edilmiştir.⁶⁰¹

Görüldüğü gibi II. Meşrutiyet döneminde Kastamonu basını kadın hareketlerini, kadının sosyal ve hukuksal konumunu yakından takip etmiştir. Kastamonu’da İttihat ve Terakki Cemiyet’in yayın organının olması, vilâyet için bir şans olmuştur. İttihatçıların gerçekleştirmeye çalıştıkları yenilikleri daha iyi duyurma ve uygulama adına bu bağlamda kadınlardan da desteğini esirgemeyen basın bu süreçte önemli bir işlev görmüştür. Dönemin yazarları da kadın konusuna duyarlılık göstermiş, kadın sorunları dile getirmiş, kadınların eğitimini, sosyal hayata dâhil olmalarını, çalışmalarını yazılarıyla desteklemiştir.

Kastamonu’da II. Meşrutiyet ile birlikte, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan büyük gelişmelerin yaşandığı görülmüştür. Bu dönemde kadınlar, şehirdeki sosyal ve ekonomik hayatta kendilerinden söz ettirmeye başlamışlardır. Bunun nedeni de kadınların bazı derneklerde görev alması, ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için Hanımlar İş Yurdu adıyla cemiyet kurmalarıdır. Kadınların bu süreçte göstermiş

⁶⁰⁰ “Osmanlı Kadınları”, **Köroğlu**, Yıl: 1, S: 4, (7 Kânûn-i sâni 1909), s. 1-2.

⁶⁰¹ “*Türk Kadınlığına Tuhfe-i Takdîr ve Şükrân*”, **Köroğlu**, Yıl: 9, S: 448, (3 Şubat 1334), s. 1.

oldukları çabalar kendi ayakları üzerinde durmalarına zemin hazırlamış ve teşkilâtlanma bilinci oluşturmuştur. Millî Mücadele döneminde bu kadınlar vatan savunmasında erkeklerin yanında yer almıştır.

Kastamonu’da, 27 Eylül 1919 tarihinde Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti’nin şubesi kurulmuştur.⁶⁰² Kastamonu’da kadınların da Millî Mücadele dönemindeki çalışmaları Cemiyet’in bir süre sonra kadınlar şubesinin kurulmasıyla başlamıştır.⁶⁰³ Kastamonulu hanımlar, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti için sinema gösterisi düzenlemişler, bilet satışı için bir komite oluşturmuşlardır. 1919 yılının sonlarından itibaren ülkemizin işgale uğramaya başlaması üzerine Kastamonulu hanımlar, bu işgallere tepki göstermişler ve miting düzenlemeye karar vermişlerdir. Mitingi düzenlemek amacıyla aralarında bir komite kurmuşlardır.⁶⁰⁴

Komitenin düzenlemiş olduğu miting, 10 Aralık 1919 tarihinde Kız Öğretmen Okulu’nun bahçesinde üç binden fazla kadının katılımıyla gerçekleşmiştir. Burada komite başkanı Zekiye Hanım konuşma yapmıştır. Mitingde alınan kararla, padişaha, sadrazama, Amerika birleşik Devletleri ve Fransa cumhurbaşkanlarının eşlerine, İngiltere ve İtalya kraliçelerine ve Hindistan İmparatoriçesi’ne telgraflar çekilmiştir. Çekilen bu telgraflarda, yurdumuzun parçalanmasına asla izin verilmeyeceği kararlılıkla dile getirilmiştir. Yapılan bu miting, katılımın çok olması ve hanımların toplu olarak gerçekleştirdiği ilk hareket olması nedeniyle büyük ses getirmiştir.⁶⁰⁵

Millî Mücadele yıllarında erkekler cephede savaşırken kadınlar askerin gereksinimi olan giyim-kuşamları, yiyecekleri hazırlamakla meşguldür. Kadınların bu dönemde üstlendiği en önemli iş ise İnebolu’dan silah ve cephaneye taşımak olmuştur.⁶⁰⁶ Bunlardan Şerife Bacı’yı, Halime Çavuşu ve daha birçok isimsiz kahramanları saygı ile anıyoruz.

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat döneminde başlayan kadın tartışmaları II. Meşrutiyet döneminde kadın hareketlerine dönüşmüştür. Buna paralel olarak Kastamonu’da da kadınlar vilâyetin olanaklarına göre cemiyetlerde görev almış,

⁶⁰² Açıksöz, 28 Eylül 1919, s. 1.

⁶⁰³ Nurettin Peker, **İstiklâl Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı**, İstanbul 1955, s. 102.

⁶⁰⁴ Mustafa Eski, “İlk Kadın Mitingi”, **Kastamonu’da İlk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (10-11 Aralık 1994)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1996, s. 37; Açıksöz, 14 Aralık 1919, S: 25, s. 2.

⁶⁰⁵ Mustafa Eski, “İlk Kadın Mitingi”, s. 39-40.

askerlere yardım ve okul yapımı için yardım bağışları düzenlemişler, kermesler yapmışlardır. Bu süreçte kadınlar sosyal hayatın içinde daha aktif rol almaya başlamıştır. Kadınların bu çalışmaları basın tarafından da desteklenmiştir. Bu dönemde kendine güvenmeye başlayan, hırslanan kadınlar bu deneyimlerini Millî Mücadele döneminde üzerine düşen görevleri yerine getirerek yapmışlardır. II. Meşrutiyet dönemi kadın hareketleri hususunda bir ön hazırlık safhası oluşturmuştur. Özelde Kastamonu kadınları, genelde ülkenin bütün kadınları Cumhuriyet döneminin kadınına oluşturacak eğitim, bilinç, sosyal hayata katılma ve teşkilâtlanma gücüne bu süreçte ulaşmıştır.

SONUÇ

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu süreçte yapılan düzenlemelerle devletin kurtarılması ve Osmanlı toplumunun batılılaştırılması amaçlanmıştır. Tanzimat sonrası devam eden yeniliklerle Osmanlı toplumu gittikçe Batı'ya yakınlaşmaya ve değişmeye başlamıştır. Daha önce tartışılmayan idarî, siyasî, ekonomik, sosyal gibi konularda çeşitli düzenlemelere gidilmiştir.

Bu değişiklikler, Osmanlı kadını açısından da yenilikleri beraberinde getirmiştir. Osmanlı kadınları içinde bulundukları durumu fark etmiş, önce Tanzimat döneminde ve daha sonra II. Meşrutiyet sürecinde konumlarını çeşitli yönleriyle sorgulamaya başlamıştır. Hem düşünce dünyasının hem de eylem alanının konusu olan kadın tarih sahnesindeki yerini de bu yıllarda almıştır.

Kadının toplumsal konumu Tanzimat döneminde tartışılmaya başlanmıştır. Kadınlara sınırlı olsa eğitim hakkı bu dönemde tanınmış, kız rüştiyeleri, kız sanat okulları ve kız öğretmen okulları açılmıştır. Bu kurumlarda verilen eğitimle kadınlar meslek sahibi olmaya başlamıştır. Tanzimat'a kadar belirli bir mesleği olmayan, çamaşırcılık ve bohçacılık gibi işler yapan kadınlara çalışma imkânı tanınmıştır. Türk kadınının eğitim sonucu sahip olduğu ilk resmi meslek öğretmenlik olmuştur.

Kadın hareketinin birinci evresini oluşturan Tanzimat döneminde kadın için istenen unsurlar, toplumsal alana çıkma, aile ile toplumsal alanındaki eşitsizliklerin giderilmesi, kadınları toplumun her alanına eşit olarak dâhil etmek ve kadının her mesleği yapabilmesidir. Bu dönemin öncü kadınları imparatorluğa ve İslâmi değerlere bağlı olarak kadının özgürleşmesinden yana bir yol izlemişlerdir. Ayrıca kadınların dışında erkeklerde bu dönemde kadınların özgürleşmesi için çaba harcamışlardır. Bu dönemde ilk kadın dergisini çıkaranlar da erkekler olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı batılılaşmasının en problemli alanı kadın olmuştur. Geleneksel dönemin sınırlı hayat anlayışıyla hayatını sürdüren kadının, batılılaşmayla birden bire toplumsal alanda görünmeye başlaması hem kadın, hem erkek, hem de siyasî yapı açısından problemlere ve tartışmalar neden olmuştur.

Bu sürecin getirdiği hürriyet ortamı kadınlarla ilgili alanlarda yoğunlaşmıştır. İmparatorlukta mevcut bulunan din, kültür; yaşantı farklılığı, toplumları etkilemiştir. Rumeli'ndeki kadınla, Anadolu'daki kadın aynı gelenekler ve yaşantı tablosu içinde

değildir. Müslümanlarla Müslüman olmayan azınlıkların kadınları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Müslüman olmayan toplulukların cemaat yaşantılarında kadınlarla ilgili meselelerin çoğunu çözümlemeleri ve bu kadınların Müslüman kadınlara göre daha serbest bir yaşantı içinde bulunmaları, kadınlar konusunda yapılan bütün mücadeleyi, Müslüman kadınlar üzerine yönlendirmiştir. Ayrıca sosyal hayatın Batılı tarzda yeniden belirlenmesi öncelikle şehir hayatında olmuştur. Böylece batılaşan kadın şehirli kadındır.

II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti, kadın meselesini “*millî iktisat*” düşüncesi içinde ele almıştır. Bu düşünce ile kadınların eğitim, aile hayatı içindeki konumları, evlenme, boşanma, siyasî teşkilatlarda yer almaları konularıyla yakından ilgilenmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kadınların eğitimine büyük önem vermiştir. İlk eğitimin anneden alındığını, bu nedenle eğitilmiş bir annenin çocuklar üzerindeki olumlu etkileri üzerinde durmuştur. Ayrıca eğitilmiş bir kadının hem ailenin gelişmesinde hem de sosyal hayatın ilerlemesinde önemli rolü olduğunu sık sık dile getirmiştir. Bu amaçla gazetelerde kadınların eğitimiyle ilgili yazılar yer almıştır. II. Meşrutiyet döneminde Türk kadını ilk defa yüksek öğrenim imkânı bulmuştur. Bunda Tanzimat döneminde açılan okulların etkisi büyüktür. Kadınları yüksek öğrenime hazırlayan bu okullar olmuştur. Bu okullar sayesinde kültür seviyesi yükselen kadın, artık kendi hakkını arayacak duruma gelmiştir. II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın hareketinin önceki dönemden en önemli farkı da kadınların doğrudan kendi hak mücadelelerinde aktif olarak rol almalarıdır.

Cemiyet, evli kadınların boşanma konusundaki sorunları üzerinde durmuş ve kadınlar lehine yeni kanunlar çıkarmıştır. II. Meşrutiyet süresince kadınlarla ilgili gelişmelerde Cemiyet’in kadın konusunda izlediği politikaların etkileri görülmektedir.

Cemiyet, kadınların kurdukları derneklere destek vermiştir. Osmanlı kadınları bu süreçte çoğu hayır amaçlı olmak çeşitli dernekler kurmuş, kadınlıkla ilgili bazı konferans, toplantı gibi etkinlikler düzenlenmiştir. En önemlisi basın yoluyla kadın hareketi başlatılmış ve yönetilmiştir. Dönemin basın alanındaki zenginliğine paralel olarak çok sayıda kadın dergisi yayınlanmıştır. Bu hareketin kadın öncüleri genellikle seçkin ailelerden gelen eğitilmiş kadınlardır.

Farklı amaçlarla kurulan çok sayıda kadın derneği de bu dönemde faaliyet göstermiştir. Bunlar, yardım dernekleri ki bu dernekler yardımın ötesinde kadının eğitimine önem veren, çalışabileceği işyerleri açmayı, böylece kadının geçimine çözüm yolu bulmayı amaçlayan dernekler, kültür amaçlı dernekler, ülke sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan dernekler, siyasi partilerin kadın dernekleri, feminist kadın dernekleri, ülke savunmasına yönelik kadın dernekleri ve siyasi amaçlı derneklerdir. Kadınların çok çeşitli amaçlarla kurduğu bu dernekler onlar için bir kamusal alan oluşturarak özel alanın dışında faaliyet gösterme olanağı vermiştir. Kadınları kamusal alanda da görünür hale getiren bu dernekler, kadınlara hareket imkânı sunarken kadınların kamusal alanda kabul görmelerinde de rol oynamıştır.

Ayrıca hükümetin politikası ve özellikle savaşların getirdiği ekonomik bunalım, kadının ekonomik hayata dâhil olmasını kolaylaştırmıştır. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle kadının, sosyal ve ekonomik hayata katılması yaşantısını da değiştirmiştir.

Bu dönemde “başta Müslüman kadının kılık kıyafeti olmak üzere eğitim, çalışma, evlenme-boşanma, çok eşlilik, bazı haklardan yararlanma, kadının ev dışına çıkması,” gibi konular kadın hakları meselesini oluşturmuştur. Bu meselelerin üzerinde yapılan tartışmalar, meydana gelen kadın hareketleri ve karşı tepkiler kadın erkek eşitliğine giden gelişmelerin hazırlayıcısı olmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki kadın hareketlerinin tarihsel gelişimi Batıdaki kadın hareketleriyle karşılaştırıldığında, Osmanlı'daki kadın hareketlerinin, Batıdaki kadın hareketlerinin ilk çıkış noktası olan kadının hak arayışı ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı kadınları siyasi hak elde etme, oy kullanma gibi taleplerde bulunmamışlardır. Ama II. Meşrutiyet döneminde hız kazanan kadın hareketleri kadınların bilinçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük etkisi vardır. Tanzimat dönemiyle başlayan kadın tartışmaları ve gelişmeleri II. Meşrutiyet döneminde meyvesini vermeye başlamıştır. Kadın hareketinin kırılma noktasını oluşturan bu dönem Cumhuriyet döneminin gelişmelerine de zemin oluşturmuştur.

Kadının toplumsal konumunun bir ülkenin demokratikleşmesinde önemli yeri vardır. Diğer bir deyişle kadın-erkek eşitliği çağdaşlaşmaya açılan bir kapıdır. Bu

bağlamda II. Meşrutiyet dönemindeki kadın hareketleri, Türk toplumu için çağdaşlaşmanın başladığı bir dönem olarak Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir.

II. Meşrutiyet döneminde yoğunluk kazanan kadın hareketlerine paralel olarak devletin önemli vilâyetlerinden Kastamonu da bu süreçten etkilenmiştir. Bu dönemde vilâyette kızların eğitim olanakları genişletilmiş, kız öğretmen okulları açılmıştır. Kadınlar yardım cemiyetleri kurarak toplum içinde daha aktif rol oynamaya başlamıştır. Ayrıca kadınları meslek sahibi yapmak amacıyla kurulan cemiyetler kadınların bilinçlenmesine ve ayakları üzerinde durmasına yardımcı olmuştur. Kurulan cemiyetlerin kadın öncüleri, vilâyetin vali, hâkim eşleri, bürokratların eşleri ve kızları, seçkin ve eğitilmiş ailelerin kadınları olmuştur. Bu gelişmeler kadınların eğitilmiş, bilinçli, kendine güvenen kadınlar oluşmasına zemin hazırlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan Köroğlu gazetesi kadınlarla ilgili bütün gelişmelere destek vermiştir.

II. Meşrutiyet süresince Kastamonulu kadınlar teşkilatlanmayı öğrenmiş ve bunu Millî Mücadele döneminde işgalleri kınamak amacıyla üç bin kadının toplandığı ilk Türk kadın mitinginde göstermiştir. Savaşın ilerleyen dönemlerinde ise kadınlar cepheye silah ve cephane taşıyarak azim ve inanç sahibi olduklarını ispatlamışlardır.

Genel olarak değerlendirdiğimizde hem Osmanlı Devleti ve hem Kastamonu'da kadın hareketinin öncüleri bürokrat eşleri, paşa kızları, eğitim görmüş ailelerin eşleri ve kızları olmuştur. Buna karşın bu dönemdeki eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılmaya çalışılması ile kızların eğitim görmesi bilinçli kadınların yetişmesine zemin hazırlamıştır. Aileler kız çocuklarını okutmak için çaba harcamıştır.

Sonuç olarak, Tanzimat dönemiyle başlayan kadın tartışmaları ve gelişmeler II. Meşrutiyet döneminde meyvesini vermeye başlamıştır. Kadın hareketinin kırılma noktasını oluşturan bu dönem genel olarak Osmanlı Devleti'nde, özelinde ise Kastamonu'da Cumhuriyet döneminin gelişmeleri için büyük ve geniş kapsamlı bir laboratuvar özelliği taşımaktadır. Bugünkü Türk kadınının sahip olduğu olanaklar, II. Meşrutiyet süresince İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadınlar konusunda verdiği mücadelelerin bir ürünü olarak da karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- ABADAN UNAT, N; 1982, **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara.
- AHMED, F; 1996, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul.
- AHMED, F; 2009, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul.
- AÇIKSÖZ GAZETESİ
- ALTINDAL, A; 1985, **Türkiye'de Kadın**, Havass Yayınları, İstanbul.
- ALTINDAL, M; 1997, “*Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*”, **Toplumsal Tarih**, S: 41, Mayıs.
- ALPKAYA, G; 1990, “*Tanzimat'ın “Daha Az Eşit” Unsurları: Kadınlar ve Köleler*”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S:1.
- AKŞİN, S; 1987, **Jöntürkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul.
- AKTAŞ, C; 1991, **Tanzimat'tan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar**, İstanbul.
- AKYILMAZ, G; 2002, “*Osmanlı Aile Hukukunda Kadın*”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 10, Ankara.
- AKYÜZ, Y; 1982, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara.
- AND, M; 1971, **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)**, Ankara.
- AND, M; 1978, “*Sanatta Kadın*” **Türkiye Kadın Yılı Kongresi**, Ankara.
- ARAT, N; 1980, **Kadın Sorunu**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ARIKAN, G; 1994, “*Osmanlılarda, Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler*”, **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu'ndan Ayırbasım**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ARPINAR, S; 2000, “*İlk Kadın Gazetesi (Hanımlara Mahsus Gazete)*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S: 40, Mayıs.
- ARSLAN, E; 2005, “*1903 Yılı Kastamonu Vilâyet Salnâmesinde Anlatılan Kastamonu*”, **İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (18-20 Eylül 2003)**, Kastamonu Valiliği, Ankara.
- ARSLANOĞLU, İ; 2001, “*Kastamonu Dârülmualimin ve Dârülmuallimâtı*”, **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu.
- ATASEVEN, G-ERDOĞ A; 1999, **Vakıf ve Kadın Tebliğler**, İstanbul.

- AVCI, Y; 2009, “*Osmanlı Devletinde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşme Meselesi*”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S: 21.
- AYDIN, M. A; 1996, “*Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler*”, **Sosyal Hayatta Kadın**, İslâmi İlimler Vakfı, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- BAYDİL, E; 2001, “*Tarihi Coğrafya Açısından Kastamonu Coğrafyasına Dair Bazı Tespitler*”, **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu.
- BAYRAKTAR, D; 2009, **Tanzimat’ın İlk Yıllarında Bolu (Şer’iye Sicilleri 1838-1850)**, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları:4, Bolu
- BAYRAM, M; 2002, “*Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 6, Ankara.
- BEAUVOİR, S; 1986, **Kadın Bağımsızlığa Doğru**, Çeviren: Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul.
- BERKER, A; 1945, **Türkiye’de İlköğretim**, Ankara.
- BERKES, N; 1978, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul.
- BİRİNCİ, A; 1990, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul.
- BOLAT, G; 1983, “*Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri*”, **Atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara.
- BOZKURT, G; 1989, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839- 1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BULUT, F; 1999, **İttihat ve Terakki’de Milliyetçilik Din ve Kadın Tartışmaları**, Su Yayınları, C. I, İstanbul.
- BURCU, E; 2000, “*Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Kadın / Woman**, 3(2),CUNBUR, Müjgân “*Türk Kadınlarının Kurdukları Vakıf Kütüphaneler*”, **Türk Kadını**, Yıl.1, S:3-4.
- CAPORAL, B; 1982, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1979)**, Ankara.
- ÇAĞLAYAN, B; 2005, “*Feride Hanım (1253/1835-1321/1903)*”, **İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu 18-20 Eylül 2003**, Kastamonu Valiliği, Ankara
- ÇAKIR, S; 1996, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul.

- ÇİÇEK, R; 1991, **Millî Mücadelede Kastamonu**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ÇOLAK, G; UÇAN, L; 2008, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Basında Kadın Öncüler**, Heyamola Yayınları, İstanbul.
- ÇOLAK, G; 2009, “*Meşrutiyet Kadınına Musallat Olan Moda Belası*”, **Kültür Dergisi**, Osmanlıda Kadın Özel Sayısı, Güz.
- ÇORLU, S. M; 1965, “*Osmanlı Tarihinde Kadın Kıyafetleri*”, **Türk Dünyası Dergisi**, S: 2, Ocak.
- DAĞLI, Y; 2005, “*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Kastamonu*”, **İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu 18-20 Eylül 2003**, Kastamonu Valiliği, Ankara.
- DEMİRCİOĞLU, A; 1982, **100 Yıllık Kastamonu Basını (1872-1982)**, Kastamonu.
- DEMİRCİOĞLU, A; 1989, “*Kastamonu Basın Tarihi Hakkında Notlar*”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler (19-21 Ekim 1988)**, Ankara.
- DEMİREL, M; 2002, “*Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 14, Ankara.
- DİNÇTÜRK, C; 1990, **Kadın Haklarının Gelişimi**, Bolu Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Bolu.
- DOĞAN, M; 1981, “*Hanımlar Âlemi*” **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul.
- DOĞRAMACI, E; 1982, **Türkiye’de Kadın Hakları**, Ankara.
- D'Ohsson, **18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler**, Çeviren: Zehra Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi, İstanbul (tarihsiz).
- DONUK, A; 1980, “*Çeşitli Toplumlarda ve Eski Türklerde Aile*”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S: 33, Mart.
- DUMAN, H; 1996, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928)**, İstanbul.
- DÜZ, A; 1975, “*Kadının Bağımsızlık Savaşı: Kadın Hakları Nasıl Kazanıldı?*” , **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 1, Yıl:11.
- ERGİNÜN, İ; 1979, “*Feminizm*”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. III. İstanbul.
- ERSOY, M. A; 1987, **Safahat**, İstanbul.
- ERSOY, M. A; 1983, **Modernleşmek mi, İslâmlaşmak mı**, İstanbul.

- EROL, B; 1994, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk ve Batı Kadını*”, **Kastamonu’da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu (Kastamonu, 10-11 Aralık 1994)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- ERTEN, Ö; 1978, **Yüzyılımızda Kadınlar ve Kadınlarımız**, Türkiye Yazıları Yayınları, Ankara.
- ESİN, E; 1991, “*Katun*” (*Türk Kadınına Dair*)”, **Erdem**, Ocak.
- ESKİ, M; 1995, “*Kastamonu’da Basın-Yayın Çalışmaları Tarihi*”, **Türk Dili**, S: 527, Kasım.
- ESKİ, M-YILMAZ, S-YAKUPOĞLU C; 2008, **Selçuklu’dan Günümüze Kastamonu Eğitimine Genel Bir Bakış**, Kastamonu Valiliği.
- ESKİ, M; 1996, “*İlk Kadın Mitingi*”, **Kastamonu’da İlk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (10-11 Aralık 1994)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Eski, M; 2000, **Kastamonu Valileri**, Ankara.
- Eski, M; 2008, **20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları**, Ankara.
- EYİCİL, A; 2002, “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara.
- FEYZİOĞLU, T; 1992, “*Atatürk ve Kadın Hakları*”, **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- GENÇLİK DERGİSİ
- GÖKALP, Z; 1950, **Türkçülüğün Esasları**, Serdengeçti Yayınları, İstanbul
- GÖKALP, Z; 2002, “*Türklerde Ahlâk*”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 3, Ankara.
- GÜNAYDIN, N; 1967, “*İlk Kadın Memurlar*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl: 3, C. I, S: 4, 1 Mayıs.
- GÜLER, İ; 2002, “*XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- GÜMRÜKÇÜOĞLU, M; 2009, “*İngiltere Ve ABD’de Sufrajat Hareketi*”, **NTV Tarih**, S: 11, Aralık.
- GÜVEN, İ; 2001, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi*”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, C. 34, S: 1.
- GÜZEL, Ş; 1985, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul.

- GÜZEL, Ş; 1984, “1908 Kadınları”, **Toplum ve Tarih**, S: 7, Temmuz.
- GÜZEY, R; 2001, “XVII. Yüzyıl Sonu, XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu”, **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu.
- HEYD, Dr. U; 1979, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Çeviren: Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İNAN, A; 1975, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul.
- İNAN, A; 1964, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, Ankara
- İbni Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler**, 1975, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul.
- KADIOĞLU, S; 2001, **Bitmeyen Savaşım (Kadın Hareketleri Tarihi: 1)**, Selen Yayıncılık, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İ; 1999, **Türk İslâm Sentezi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KAPLAN, L; 1998, **Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- KARAKOYUN, İ; 2009, “İnebolu’da Yerel Basın Ve Yerel Kamuoyunu Oluşturmadaki Rolü”, **Kastamonu Basın Sempozyumu**, Kastamonu Valiliği Yayınları, Ankara.
- KARAL, E. Z; 1980, “Atatürk ve Kadın Sorunu”, **Atatürk ve Devrim**, Ankara.
- KARPAT, K; 1945, “Ailede Devletçi ve Ferdiyetçi Görüş”, **İstanbul Kültür Dergisi**, S: 47.
- Kastamonu İl Yıllığı 1973**, Ankara.
- KASTAMONU VİLÂYET GAZETESİ
- KIRKPINAR, L; 1999, **Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın**, Zeus Kitapevi Yayınları, İzmir.
- KOCABAŞOĞLU, U; 1984, “Yüz Yıl Önce Bu Ay” (Tarih 13 Ağustos 1884), **Tarih ve Toplum Dergisi**, Ağustos.
- KODAMAN, B; 1980, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, İstanbul.
- KODAMAN, B; 2002, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara.

KOLOĞLU, O; 1985, “*Osmanlı Basını İçeriği ve Rejimi*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul.

KÖROĞLU GAZETESİ

KURAN, E; 1986, “*Türkler Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi*”, **Milli Kültür**, Mayıs.

KURNAZ, Ş; 1997, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

KURNAZ, Ş; 1996, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

MERİÇ, N; 2000, “*Osmanlı Kadınının Cumhuriyet Kadınına Dönüşümünün Tarihselliğinden Birkaç Kesit*”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü**, Editör, Yıldız Ramazanoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul.

MİCHEL, A; 1979, **Feminizm**, Çeviren: Şirin Tekeli, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul.

MONTAGU, L; (tarihsiz), **Türkiye Mektupları 1717-1718**, Çeviren: Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser.

ONAY, P; 1999, **Türkiye’nin Sosyal Kazanılmasında Kadının Rolü**, İş Bankası Yayınları, Ankara.

OĞULUKYAN, G; 1972, **1806-1810 İsyancıları III. Selim, IV. Murat, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa**, Çeviren: Hrand D. Andreasyan, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI, İ; 2006, **Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek**, Timaş Yayınları, İstanbul.

ORTAYLI, İ; 2009, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul.

OSMAN, N. B; 1959, **Hayatının Hikâyesi**, İstanbul.

Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927, 2003, Hazırlayan Cem Behar: Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

OS, N. A. N. M. V; 1997, “*Bursa’da Kadın İşçilerin 1910 Grevi*”, **Toplumsal Tarih**, S: 39, Mart.

ÖĞRETEN, A; 2009, “*Ereğli Kömür Madeni Havzasında Madenci Kadınlar*”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 1, S: 41, Mayıs-Temmuz.

ÖZÇELİK, S; 2000, **Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- ÖZEN, H; 1990, **Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri (1868-1990)**, İstanbul.
- ÖZEN, S; 1987, “*Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar*”, **Seminer Dergisi**, S: 5.
- ÖZKAYA, G; 1984, **Tarih İçinde Kadın Hakları**, Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkı 50. Yıl.
- ÖZKAYA, Y; 2001, “*XVIII. Yüzyılın Ortalarında Kastamonu Sancağı*”, **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu.
- ÖZTÜRK, S; 2002, “*Osmanlı’da Çok Evlilik*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, Ankara.
- PAŞAOĞLU KONYAR, B; 2002, “*İnas Sanayi-i Nefise Mektebi*”, **Toplumsal Tarih**, S:3, Mart.
- PEKER, N; 1955, **İstiklâl Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı**, İstanbul.
- SAY, G; 1998, **Siyasal Değişimde Kadın Boyutu**, İstanbul.
- SEVİNÇ, N; 2007, **Türklerde Kadın ve Aile**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- SÜMER, T; 1999, “*Türkiye’de Kadınlara Vapurlarda Seyahat Etme Hakkının Tanınmasına Dair Belgeler*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S: 35, Aralık.
- Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, 2000, Hazırlayan: Cem Behar, Tarihi İstatistikler Dizisi C. 6, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- TAŞKIRAN, T; 1973, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- TEKELİ, İ-İLKİN, S; 1993, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOKER, T; 1966, **Tarihte Türk Kadını Aile Hayatı Kadın Hakları**, Marmara Pilak ve Kitapevi, Denizli.
- TORKAK, M; 1955, **Yabancı Memleketlerde Kadın Hareketleri**, Akın Matbaacılık, Ankara.
- TUĞLACI, P; 1984, **Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları**, Cem Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA, T. Z; 1984, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. I, İstanbul.

- TUNAYA, T. Z; 1962, **İslâmcılık Cereyanı**, İstanbul.
- TOPRAK, Z; 1984, “*Osmanlı Kadınları Çalışma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile*” **Tarih ve Toplum Dergisi**, Mart.
- TOPRAK, Z; 1988, “*Osmanlı’da Alafranga Evlenme İlanları*” , **Tarih ve Toplum Dergisi**, Mart.
- TOPRAK, Z; 1988; “*Evlilik Üzerine Bir Anket*”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Şubat.
- TOPRAK, Z; 1998, “*Sabiha (Zekeriya) Sertel ve Türk Feminizmi*”, **Tarih ve Toplum**, Mart.
- TURAN, O; 1971, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul.
- TURAN, R; 2001, “*Kastamonu’nun Türkler Tarafından Fethi ve İskânı*”, **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu Valiliği-Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dekanlığı, Kastamonu.
- TURAN, R; 1989, “*Selçuklular Döneminde Kastamonu*”, **Türk Tarihinde Ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler (19-22 Ekim 1988)**, Gazi Üniversitesi, Kastamonu.
- TURAN, Ş; 1990, “*Tanzimat Devrinde Evlenme Meselesi*”, **Aile Yazıları**, Ankara.
- TÜMER, G; 1994, “*İslâm’da Kadın*”, **Kastamonu’da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Kastamonu, 10-11 Aralık 1994)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- TÜRE, F; 1999, “*Meşrutiyet’te Özgürlükle Gelen Müstehcenlik*”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Mart.
- ÜÇEL AYBET, G; 2002, “*XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler*” , **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, Ankara.
- ÜNAL, U; 2008, **II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)**, Ankara
- ÜNAL, M; 1987, “*1917 Tarihli Hukuk-ı Aile-2*”, **Türk Yurdu**, Cilt VIII, S: 4, Mayıs.
- ÜNAL, M; 1990, “*1517 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi*”, **Aile Yazıları**, Ankara.
- YAKUPOĞLU, C; 2009; **Kuzeybatı Anadolu’nun Sosyo-Ekonomik Tarihi Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu XIII-XV. Yüzyıllar**, Gazi Kitapevi, Ankara.
- YAPICI, G-DİLEK, D; 2008, Dursun, “*II. Meşrutiyet Döneminin Özneleri Olarak Osmanlı Kadınları*”, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Yayına Hazırlayanlar: Halil Akkurt-Akif Bulut, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

YILMAZ, A; 2002, “*Türk Edebiyatında Kadın Şairler ve Na’at*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, Ankara.

YILMAZ KOCA, K; 1998, **Osmanlı’da Kadın ve İktisat**, Beyan Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, M. S; 1997, **Kastamonu Basınında Köroğlu Gazetesi (1908-1918)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ZİHNİOĞLU, Y; 1999, “*Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanı’nın iki Büyük Düşünürü Fatma Aliye ve Emine Seniye*”, **Tarih ve Toplum**, S: 186, Haziran.

ZİHNİOĞLU, Y; 2003, **Kadınsız İnkılâp Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası**, Kadın Birliği, Metis Yayınları, İstanbul.

9 Numaralı (1877 Tarihli) Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, Kastamonu Vilâyet Matbaası 1877.

12 Numaralı (1881 Tarihli) Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, Kastamonu Vilâyet Matbaası 1881.

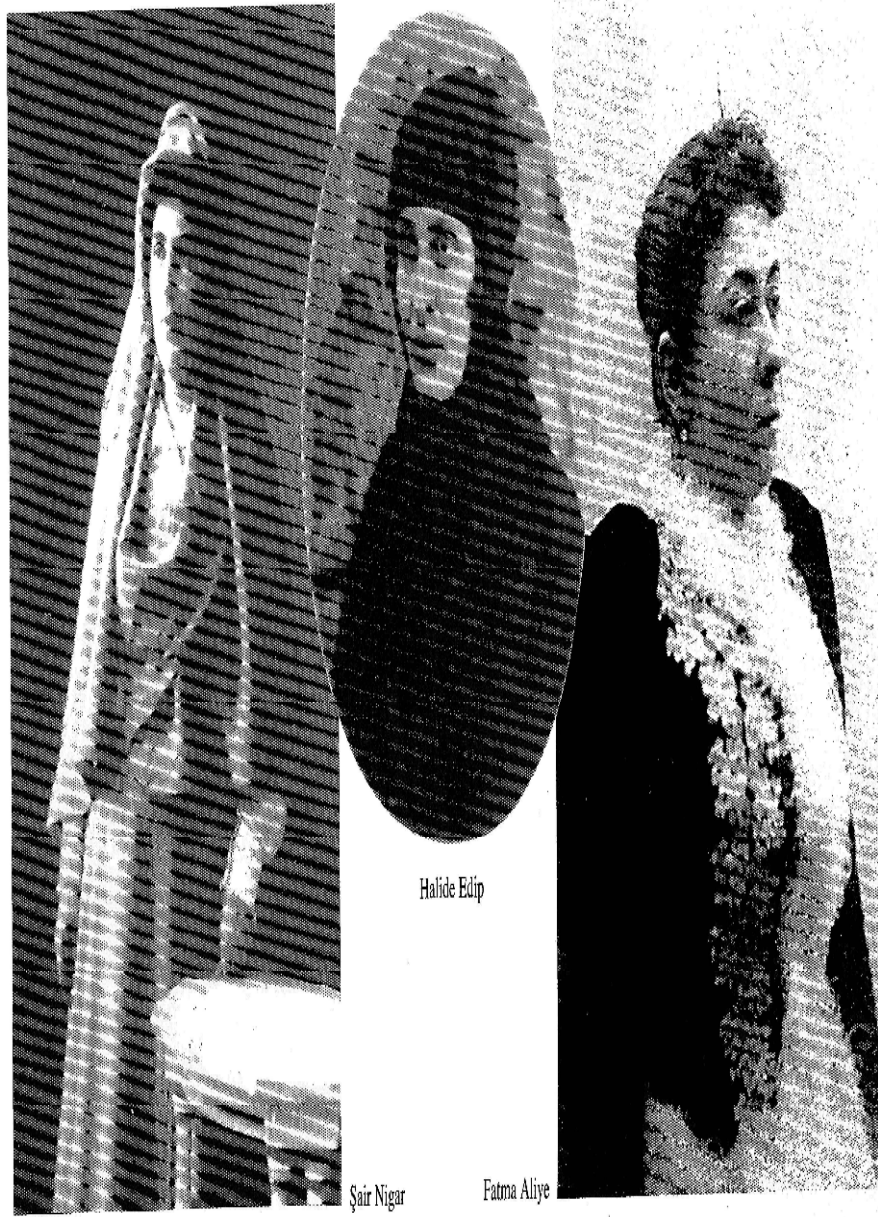
16 Numaralı (1894 Tarihli) Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, Kastamonu Vilâyet Matbaası 1894.

18 Numaralı (1896 Tarihli) Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, Kastamonu Vilâyet Matbaası 1894.

21 (1903 Tarihli) Numaralı Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, Kastamonu Vilâyet Matbaası 1903.

EKLER

Ek. 1: Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Kadın Hareketlerinin Öncü Kadınları

Ek. 2: İlk Kadın Gazetesi Özelliğini Taşıyan Hanımlara Mahsus Gazete

غزتمك بوقسى مشاهيرك تصويرلرى ، لوحدرى وموده ونقش اورنكلرى وتعرفاتى
احتوا ايندىكى كى بيلمىجلر ومسلهلر وحمللى واعلانلار دىنى بوقسىمى درج ايدىلشدر

صوك موده كوزل وساده بر
بولدىرمك ار قىسى چقته دوكلرله براى
طوقه ليدر يقامى قابىسوليدىر .
پوتلدىر .
ترزىخانه مزده مكمللا هر نوع البسه
اعمال اولمقده ومراجعت ايدىن خاللى
جدا نمون اولمقده درلر .

بيك نازجهانده نه قدر قائدىلى شيلر
وارسه هب اونلرى آراز طرار .
— براقچ كوندن برى غزتمك اعلان

ويلهامين هايتمبورغ

اوروپا محرره لرندن اولوب نامى نشر ايندىكى آثار متعدده
ابه طائىدر مش اولان (ويلهامين هايتمبورغ) ك ر قلمسه

بو نسخهمزده مخصوص مكافات
اوقوب يازمق بيلمىيان خانلرمزده خدمت
انده اولدىتمز معلومدر .
بونك ايچون غزتمزله جابجا وعد اولمىچقى
ديتمز مكافاتك برىنكده ده بونسخه به تخصصى
ارلشدرلشدر .

نسخهمزك مكافاتى برديكيش ماكنه سيدر
بو كوندن اعتبارا حزرانك بىشنجى كوفى
شامنه قدر اداره خانمزه اراز اولمىچقى بو
سخهمزك قىدى اجرا اولمىچقدر .
حزرانك التيجى كوفى قرعه چكىله جك
قزاتان خانم افنديك اسى متعاقبا چيچه جق
سخهمزله اعلان اولمىچقدر .

قائدىلى صحبت

اوح افسدم ! چو جقلىرى بوقدر بكتنك
وامى ؟ ... بز مصور چو جقلىرى غزتمىنك
ن هفته چيچه جقنى ظن ايدىيور ايدك . مكر هنوز
يقارلامش .
نمه لازم ! انسان انتظارده قالدقندن صكره ...

“Vilhemine Haymeborg”

Avrupa'nın meşhur kadın yazarlarını tanıttığını bildiren dergi ilk olarak Vilhemine Haymeborg'a yer vermiştir.

Hanımlara Mahsus Gazete. S.61 (25 Nisan 1312/1896)

Ek. 3: Tanzimat Dönemi Kadın Gazetelerinden Terakki

مُرُوصَت

بازار ايرتسى

مخدرات ايجون غتهدر

نومرو ۱۷

روى سنه ۱۲۸۵ تشرين اول ۶

عربى سنه ۱۲۸۶ رجب ۱۲

بو غزته هفتده برگره بازار كونلى چييك بازارنده جعبت عليه عثمانيه مطبعه سنده طبع اولتور معلومات و اعلانات نافعه مع المنويه قبول قنور بسته لى قرق الى ايلغى بكمى ايكى غروش يوك نسخه سى التى و كوچك نسخه سى قرق پاره در پوسته جرقى شده ده اون ايكى غروشدر

مراجعت ابتدا بكمى
استان بول مصورلى
اعتراف بجز و قصور
انتشار ايه ده
ملكتمى تشرىف
و كزوب يوردى
پرده كوچكمى
پسوكى مظهر
انواع التفات
و لطيف بيورمش
اولان بر حكمدار
ذيشاك ممكن
اولد بى قدير
اولسون رسمى
الدى بر معنى هيج
الدىر مامقندن اولى
كور ديكردن
كورنار مختصر
و كور مبانله
صور تاء عرف اولق
امنه سيله عاجزانه
اشبو تصوير
پو محله ترسيم
قلندى

فرانسه ايمپراطور بچسى اوردهنى حضرتلى

امپراطور بچسى
اوردهنى حضرتلى
اليوم فرانسه
ايمپراطورى بولان
خستلو اوچى
ناوليون حضرتلى
زوجه مختصه لى
اولوب كند بلى
غايه حسندار
اولد قارى مثاسو
حسنى كسى عقل
و فطانتى دى
مسلم صفار و كبار
اقرانسه نافعه
نادره روزگاردر
يد قدرته بالمش
و خالق انس و جان
حضرتلى قوت
و عظمت بر دليل
و برهان بولمش
اولان اوله بر
صاحبه حسن و آنك
لايقى وجهه
تصويرى المقدن

“Fransa İmparatoriçesi Öjeni [Eugène] Hazretleri
Terakki-i muhaddarat, S.17, 6 Teşrin-i evvel 1285/1869

Ek. 4: Tanzimat Dönemi Kadın Gazetelerinden Mürüvvet

Ek. 5: Kadınlar Tarafından Çıkartılan Parça Bohçası Dergisi

Parça Pohçası, S.1 (İstanbul, 1305/1889). Kapakta yer alan şiir Sultan II. Abdülhamid için yazılmış bir methiyedir.

Hatice Semiha ve Rabia Kâmile hanımların çıkardığı *Parça Pohçası*, Arife Hanım'ın imtiyaz sahibi olduğu *Şükûfezar*'dan (1302/1886) sonra kadınlar tarafından yayınlanmış ikinci Türkçe kadın dergisidir. Kendisini aile mecmuası olarak tanımlamıştır. Her ayın birinci ve on beşinci günleri çıkacağı ifade edilmiştir. Sadece ilk sayısı vardır.

Ek. 6: Aylık Kadın Gazetelerinden Mehâsin

پارس توالی

Paris Tuvaletleri

Mehâsin, S. 2, Teşrîn-i evvel 1324/1908, s.100

ازدواج دائر

عائله مسئله سنك شكل مخصوص-
صندن بشقه بر شی اولیان معمای
تأهل جمعیت بشریه ده دائما بر
اهمیت حیاتیة احراز ایتمشدر.
بعض نظریاتجیلرک ازدواج
علینده کی تعرضات شدیدلری،
قیمت فکریه لری قابل انکار او-
لمیان بعض آدمیره ازدواجك القا
ایتدیکی نفرت، افکار عمومیه
دلالت ویا رفاقت ایدن بعض عملی
سیاستپرورانك قوانین ازدواجیه ده
اجرا ایتکده اولدقلری اصلاحات،
حاصلی هرشی، کرک الآن مأهل
اولانلرک، کرک نروده ایسه اوله-
جقلرک نظردقتنی بومسئله مهمه یه
جلب ایتکده در. الآن متأهل
اولانلر ایله نروده ایسه اوله جقلر
دینجه بتون افراد جمعیت داخل
حساب ایدلش اولور؛ زیرا
کندیلرینی ازدواجدن تبعید ایدن
اسباب نه اولورسه اولسون، عنود
و فرسوده بکارلر هر حالده بر
اقلیت صغیره تشکیل ایدرلر.

Ek. 7: Meşrutiyet Dönemi Gazetelerinden Kadın

مدیر : علی سہا نومرو ۶ مدیر ادبی : سلیمان بحری

آبونہسی: عثمانی مملکتلری
ایچین سنہ لکی ۴۸، آلتی
آیللی ۳۰ غروش و اجنبی
مملکتلری ایچین سنہ لکی ۱۵
و آلتی آیللی ۹ فرانق درہ
Le No. : 2 Piastres

مدیرجات ایچین مدیر
آدینہ سراجت اولنور .
نسخہسی ۲ غروش
KADYNE
Femina des Dames
Turques

کادین

قادیلرک فکری و اجتماعی ترقیلربنہ جالیشیر رسالہ .
اون بش کوندہ بر نشر اولونور .

۱ نجی سنہ جمعہ ابرسی ۷ نیسان ۱۳۲۸

مادم سارا بہرنار و آرقاداشلری طویلانیلان اعانہی حساب ایدیورلر

“Madam Sara Bernar [Sarah Bernard] ve arkadaşları iâneyi hesap ediyorlar”
Kadın (İstanbul), S.6, 7 Nisan 1327/1912

Tanınmış tiyatro sanatçısı Sarah Bernard’ın perde aralarında sahne kıyafetiyle seyircilerin arasında dolaşarak hava donanması için para toplaması örnek bir davranış olarak bu sayıda yer alınmıştır.

Ek. 8: Kadın Gazetelerinden Siyânet

نسخه سی ۱ فروش

مدیر مسئوله : زاعمه خیریہ

.....

شرائط اشتراك

استانبول و مطبعه ایچون

سہ ماہ ۵۴ فروش

آئی آئی ۳۰

ممالک اجنبیہ ایچون ۱۵ فرائق

سیانیت

عدد ۱۵

صاحب امتیاز : م. م.

.....

بہ متعلق اوراق و محرمات باب عالی جادہ سندھ

قدام یوردی « نده ایکنچی قائمہ ۱۱-۱۲

نومرولی دائرہ مخصوصہ بہ کوندر لیلیدر

.....

امور تحریر وادارہ واعلانات ایچون

اکرم بکہ مراجعت اولتور

بجشنہ کونی نشر اولتور

معموروت داخلہ اسرہری قادیلر جمعیت خبرر نیک درج افکاریدر .

« صیانت » اجتماعی ، ادبی ، علمی ، اقتصادی قادیلر و عالمہ غربتہ سیدر .

مسکندہ موافق مقالہ لر قبول اولتور . درج اولتیمان اوراق اعادہ ایڈلر . اعلاناتک مندرجاتندن طولای غزبہ قطعاً مشول دکادر .

بجشنہ

۷ شعبان ۱۳۳۲

۱۹ خیران ۱۳۳۰

۲ تموز الفرنجی ۱۹۱۴

بجشنہ

سره قصہر ٹیپسندہ وذلک ایڈنہ آسٹریا وی عمردی آرشیڈوہ فرانسوا فرڈیناند وڈرہرہسی درنسن دوشہرہنبرغ

Duchesse de Hohenberg

Archiduc Francois Ferdinand

یالکز خانملہ مخصوص ہرکہ تنہی

معمولات داخلہ استہلاکی قادیلر جمعیت خبریہ سی طرفندن حزرانک بکرمی دردنجی صالی کونی ہرکہ بہ برتنزہ فوق العادہ ترتیب

ایڈلشددر . لانکہ بک افدینک ادارہ سندھ کی (اوطقرل) ہاندوسک یوم مذکورہ واپورہ بولہرق اجرای ترنم ایلسنہ دخی ارادہ سنیہ

حضرت پادشاهی شرفصادر . اولشددر . بو تنزہ یالکز خانملر اشتراک ایڈہیلہ جکدردر . واپور درونندہ غایت مکمل بر بوفہ بولہ جقددر .

طعام فنیاتی غایت معتدل و ہرکی نمون ایڈہ جک درجہ ددر . ادب محترم حمداللہ صلی بک افدی ایلہ برخانم افدی طرفندن قونفرانس ویریلہ جکدر .

ہر درلو احتیالہ قارشو معاونت طبیعہ بولنقی اوزرہ واپورہ بردہ طیب بولدیریلہ جقددر . واپور سباحلین آلافرانفہ ساعت بش بجقدہ

مسار برونندن حرکتلہ تکمیل روم ایل و آناطولی اسکہلریلہ قاضی کوی ، عکبلی آطہ ، بیوک آطہ اسکہلریلہ اوشراہرق ہرکہ بہ کیدہ جکدر .

عزیمت وعودت اجرتی برمجیدیددر . بیانلر باب عالی جادہ سندھ کی معمولات داخلہ سرکیسندہ صاتیلمقدہدر . واپور درونندہ دخی بیلت آتہ ییلر .

Ek. 9: Haftalık Çıkan Edebî, Sosyal Ve Resimli Kadın Gazetesi Hanımlar Âlemi

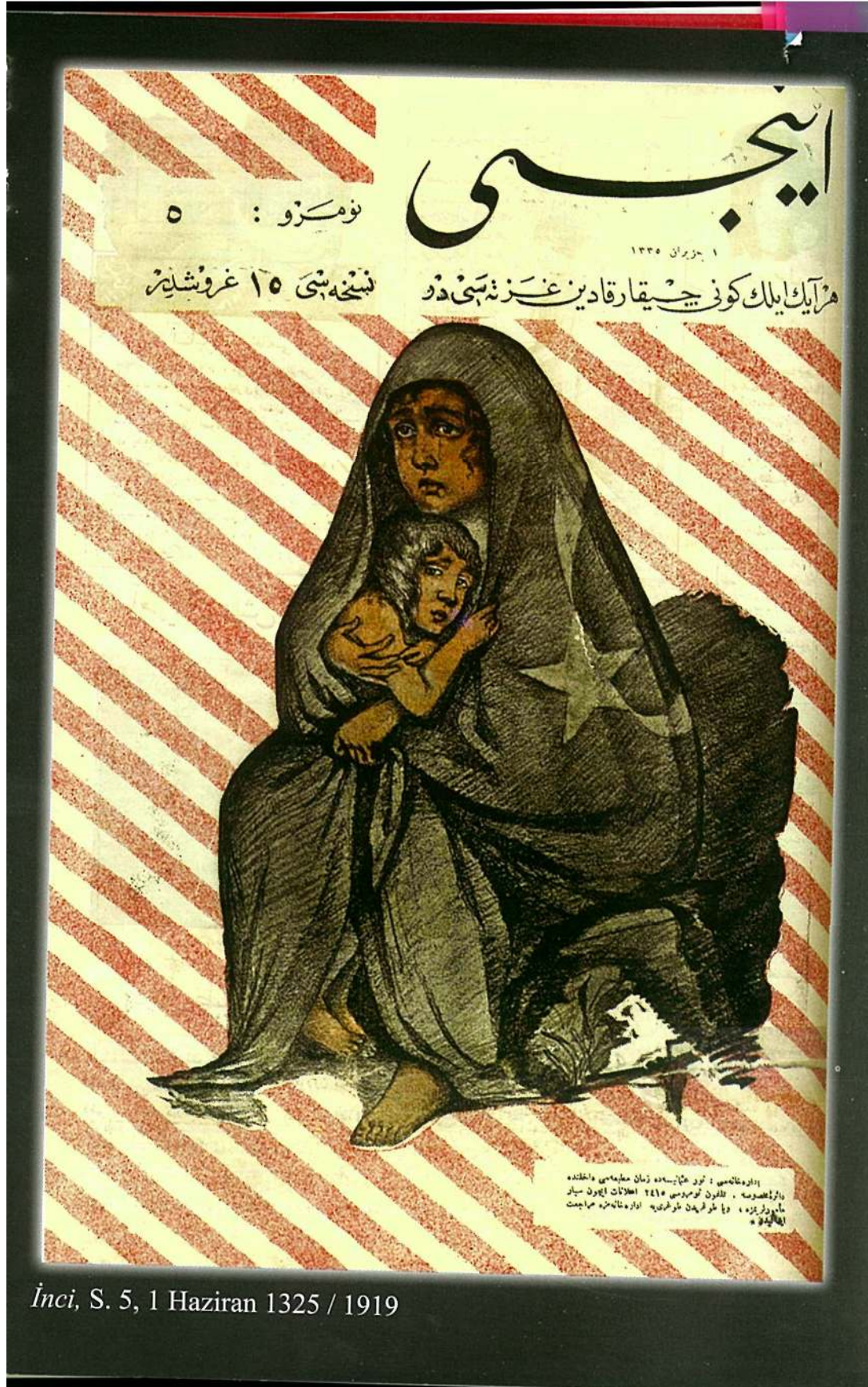

Ek. 10: 1916 Yılında Aylık Olarak Yayınlanmış Bıçkı Yurdu Işığı Dergisi

Bıçkı Yurdu Modası, C. 1, 4.forma, 1332/1916

Ek. 11: 1919-1923 Yılları Arasında Aylık Olarak Çıkan İnci Dergisi

İnci, S. 5, 1 Haziran 1325 / 1919

Ek. 12: İttihat ve Terakki Cemiyeti Kastamonu Şubesi'nin Yayın Organı
Köroğlu Gazetesi

شماره ۳۴۹
شماره اشرا

شماره ۱۳ ربيع الآخر ۱۳۳۴
۴ شباط ۱۳۳۱

کوروغلو

۱۳۳۶

شماره ۷

محل اداره سی

نظمیویده دائره مخصوصه در .
وطن وملتک منافعه خادم هر نوع
آدمه حقیقه من آجقدر . نشر اولمیان
آدمه اعاده اولمیان .
کونی کیشن نسخا قرقر باره در .
اعلانک هر سطرندن یکی کیراندن
برچین عروش آلور .
نسخه سی : ۱۰ باره در

شیشنبه نولری نشر اولور تورک غزانه سیدر

اوزره اون بیک غروشک مؤسات خیره
ایجتساک مضطعی موجب عیانقوله
مکاتب ابتدایه مصارف انشاییسی
اولوق بزی یوزلون آتی بیک بزی یوز
غروشک باقیول بودجه وشت
ولایتک طرق خصوسه انشائیه صرفی
ایملک اوزره قرارلشدیران ایکی بیک
لیرانک اتمه ایجتی مضطعی وارسته
عیناً قبوله . قسطنیون مرکزنده
برکنبناه تأسیس حقه بیک حکومتجه
واقع اولان تکلیف عربی وحمیق
مذاکره ایملک اولایده کی قادوسی
موجبه بیکری اوجیک اوجیوز غروشک
قبوله قرار ورلده . بینه اناه . حال
زیتون ناحیه لری یازلویری قرمشته
احالی باهینن تأسیس اولان اناکنتیکه
نصفی اهلین تحصیل ایملک شرطیه
سنوی اوجیک انشیروز غروش
محضات اهر رسته نیشته دارانجین
معارف مضطاسک باقیول بودجه
اولوجه ادخاله ودارالملمین مدیری
قواد اقدینک غم معانی حقتده کی
استدعای اوقو نقرشیری یوز غروشک
ضدیه بودجه علاومه ولوالده نامه
کای استخدای اوزمه اترمه نسلدن
وقوعیولان تکلیف روت وایه بولیک
فیرلر ددسی مکئی موجود طریقیسی
برمعامله اداره اوله معنی حقتده کی
عمل مضطعی اوزمه اقتضای مذاکره
ایملک معملاتی تدارکی بکن اولدی
قدردمه ملین بودی غرضات بشتین
اقترازا اخطاسه وفساده کورده اخطده کی
صاریون . نولک . سسلر . اطار

طوبیلا مشدی . بوقوت قاروشنده یوزلی
طوبیلا راقار بلا تردد اوردی . طاشلر قیار
اقتیاد ایه ازلدی . بیجان محسولاری
قاغیشلر آغیرلر بیک آتده ازلان
تکرلر بیک جیقاردلری این فریادی
دیکمه بیک معاوعت معلقه ایه طاشیدی
طاشیدی .
ای تورک آلمی ! آیتکده کی چارقلر
دمیرلشمن . اوزرنده الان یاز کوشنک
آشین شمانی یازلان باغرا طوبیلا شمن
یوزلی روزکارلر یاقدی بیک جهرلده
باقرلشرق ایشدن نولر بیک کیشلیدی
اوموزلر اوزرنده سی اساطیری تهرمانلی
تخیل ایدن حیکلره بکزمه یوز .
ارت ای تورک قابیلانی ! اسلاست
تورک بیک مدافعی اوزرنده کورسردیک
بواجعی غیبت و قدارلقرلر سی تورک بیک
صمیم وجدانده برآید غیبت و جلالت
اولوق بشاهت حق و مقدس و مفروض بیک
دائماً اکین باشقلرندن مصنوع بر اکیل
نظر طاشیه جقدر .

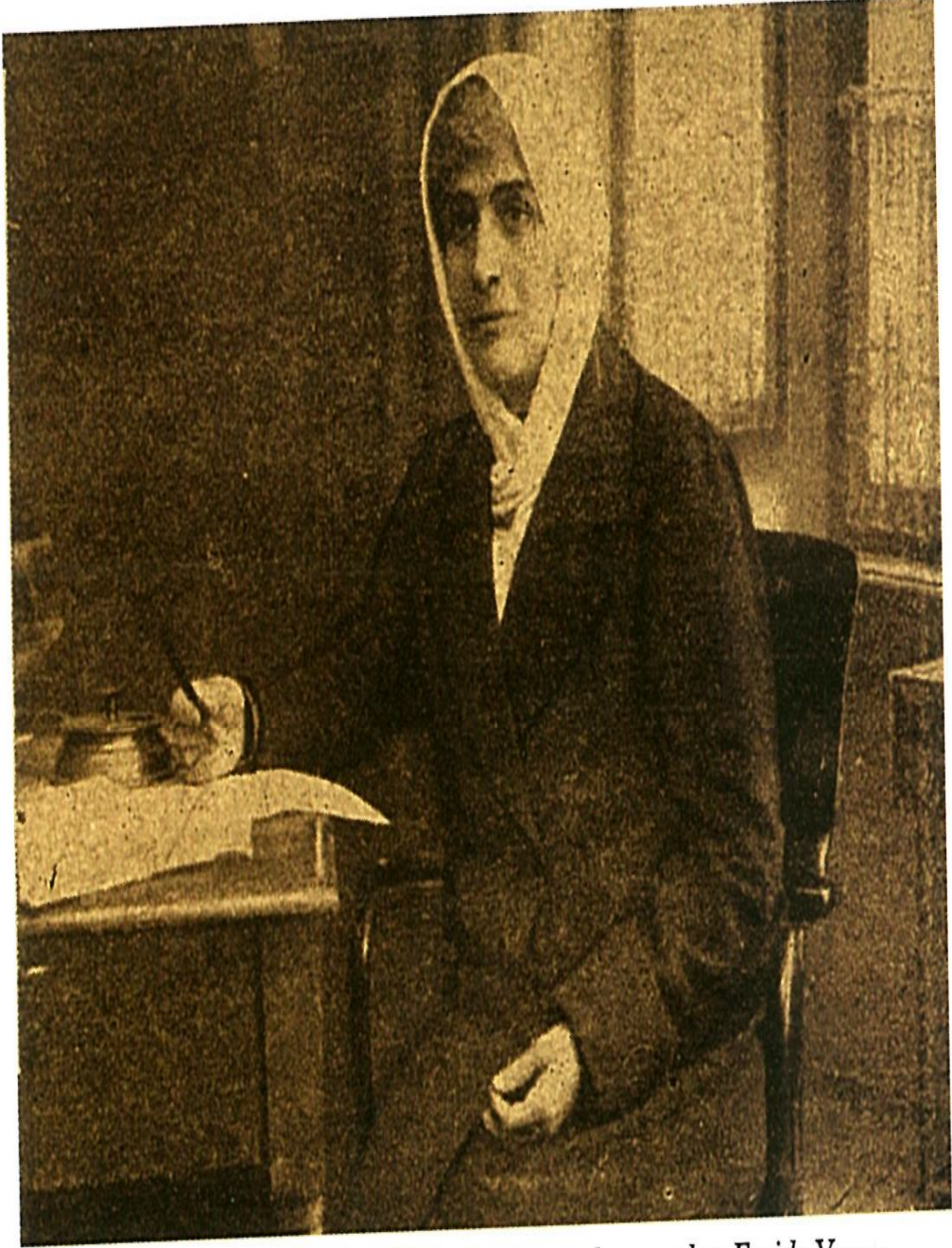
عاطف

جلس عمومی مقررات خلاصه سی
اون اوجی اجناع
۱۹ کانونی سنه ۳۳۹۹ یوم چهارشنبه
جلس عمومی والی ولایت طاشیه
اقدی حضرلر بیک تحت ریاست علی لرنده
عقد اجناع ادرک ضبط سابق بالقرانه
قبول اولدقه تکرر . بودجه مذاکره
کیله بیک تیارخانه مصارف انشاییسی چون
الی بیک و بیلر معاوت قده بده بولمقلق

ازده جک ، یاقچق ، حرب میدالرنده
دمیردن ، قادن ، آتشدن ظفر ایدلری
یارانه جقدر دی . قهرمان اردوسی طوغوران
تورک آناری ده ایش اردوسی تشکیل
ایده ک ترلری سوره جک ، اگجک ،
بیجه جک ، طاشیه جق ، اردوسی طوغور .
جقدی . و طایفه سی شجاعت و قهرمانلده
بارلاق برمال تشکیل ایدجک سورنده
یازان سوکیل اردومز قاروشنده حسن
قدیر و حرمت ایه اکیلر کی آتلی بیک
مساعی مشکوره و قدارانه سی حق
قدیر و حرمت ایه نیجیل اتمی
اونونمائی یز . فی الواقع نارنج مختلف
دورلده قادی بیک غیبت و قدارلقرلری
قید اتمشده سولک عصر نسوانک اگ
فعال و مجریکلری داتله اعلربیک
خارججه جیسلامش و لک مشیت قولرک
قدرت سیاسی آت سی نامه ایکتبی
قاغیشلر سطح زمینده ایشله بیلشدر .
حربک و طایفه بایست یادی بیک دعوت
هر کسله رابر تورک قادی بیک ده اجابت
ایندی ، اندکی ایک سیاهه ، اوکنده کی
قاش ترلایه تحول ایش اولمه برابر او ،
بووطیفه بی بولک بر غیر دینه ووطنه
الها با ایشدی . ملتک دشمن ازلسی
موسفقک باشنه قهر یومروقری
ایندرمه ک اوغلتک ، بلایک ، دده سنک
کندی ایه انتقامی آله ، مقدر ، عالم
اسلام اوزرنه فلاک قارالی کی سیاه قدارلری
کرش اولان انگلری ، ترانسری بالذات
تیل ، مکدن متولد حدت و غضب اولک
بیتون قوت و قدرتی قولرده ، بیکلر نه

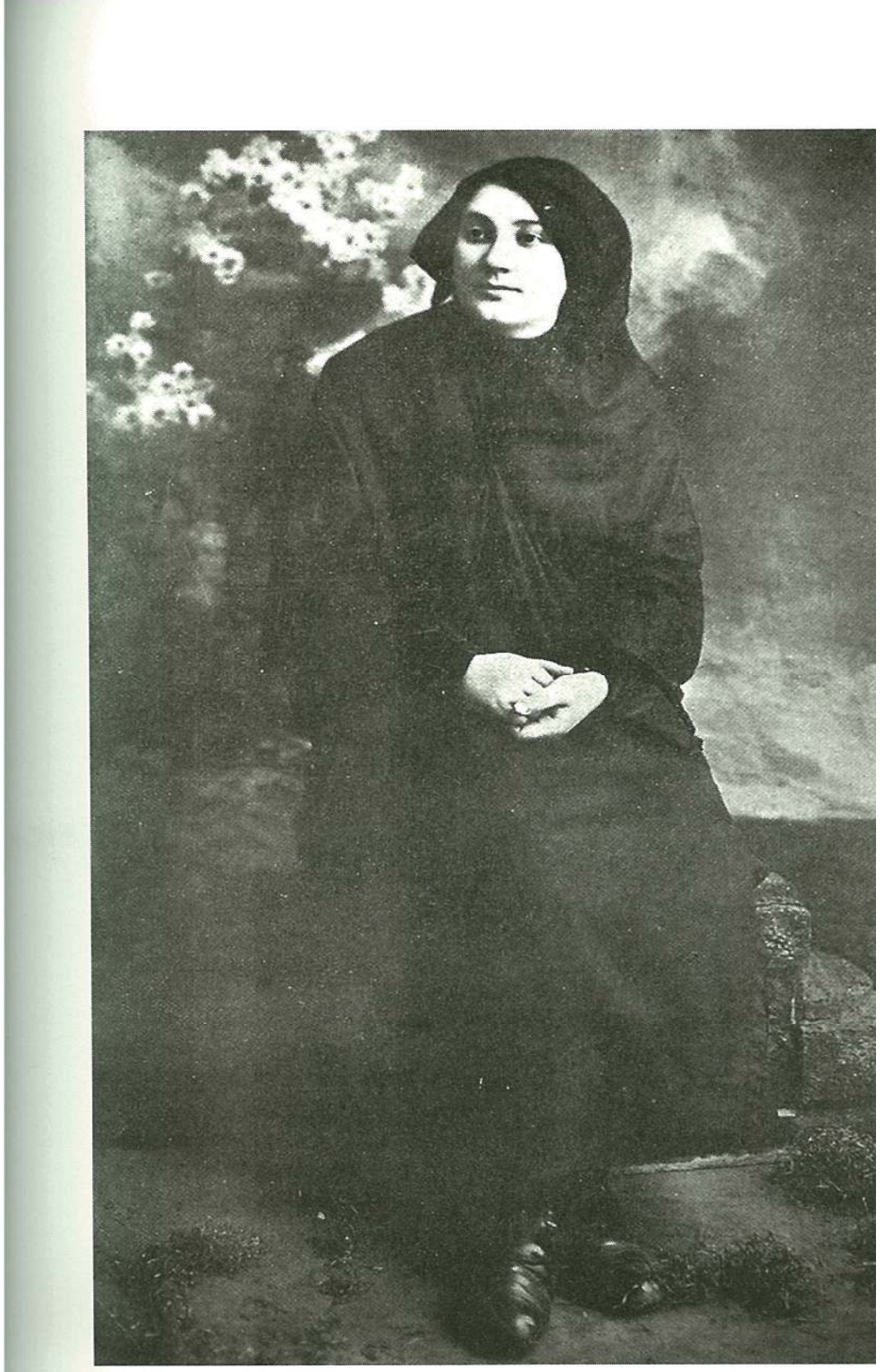
تورک قادی بیکلنه تحفه تقدیر و شکران
وطن اولادی بیک شجاق آتته ، سلاح
باشنه جاقیر نه بیتون دقایقلر ، الی سلاح
طوتان ارککلر حدوده قوشیدیلر .
سفر بولک اعلان ایدیلر کی اون سکر
آیدلری عددی میلیولری کچن یازان
عزم و همت شخصی ایشلری رافریق
سلاحلری تمیزلهمکه . دشمنلری
تیه لک مشیت و لایورلر . بیکاه و ساط
انتحصالیسی زراعت و زراعتی ده قولر
منحصراً اولان ملکتمزده میلیولر
انسانلرک زراعت ترلرلندن حرب
بهره لری آلمی احوال اقتصادیه من
اوزرنده بیک بولک ، بیکلر و جیمجیلر
حصوله کتیره جک ظن اولوردی .
اجبال و تحمین ایه منتلی اولان دشمنلر نه
وارد . فقط یز بوراده نه یوزلرک
بوخصوصده کی طاتی امید و خلیالری
فریق نه شو سستولری اقتصادی
برمشله بیک تیقا بیکه طوبیلا برقی بشتده یز .
ارککلر یز صابانلری سلاح
میداله ایشکلری زمان ظن اولدیلر کی
بواتلر طوبیلا راقار اوزرنه آتیلوب ترک
ایلدی . نامیری بیجه لری ازلری درحال
ایکتنجی لری بایشیدیلر . بونارغی زمانده
بیک طایفه صورنده ارککلر قادیلر
آرسته ایشلر بولمش و آیرلشدی .
لردومز مقدس وطنه قارشی حریم
دیشلری کورن جان اولاری اولور بوجک ،

Ek. 13: Posta Nezareti'nde Görev Alan, İlk Kadın Memurlarımızdan Feride Yaver Hanım

Posta Nezareti'nde görev alan, ilk kadın memurlarımızdan Feride Yaver Hanım; pul memuresi olarak işe başladığı gün, yıllardır taşıdığı çarşafı ve yüzünü örten peçesini çıkarıp, beyaz bir başörtüsü ve manto giymişti.

Ek. 14: İş Müfettişi olarak Görevlendirilmiş Bedra Osman Hanım

Ek. 15: İlk Hemşirelerimizden Safiye Hüseyin Hanım

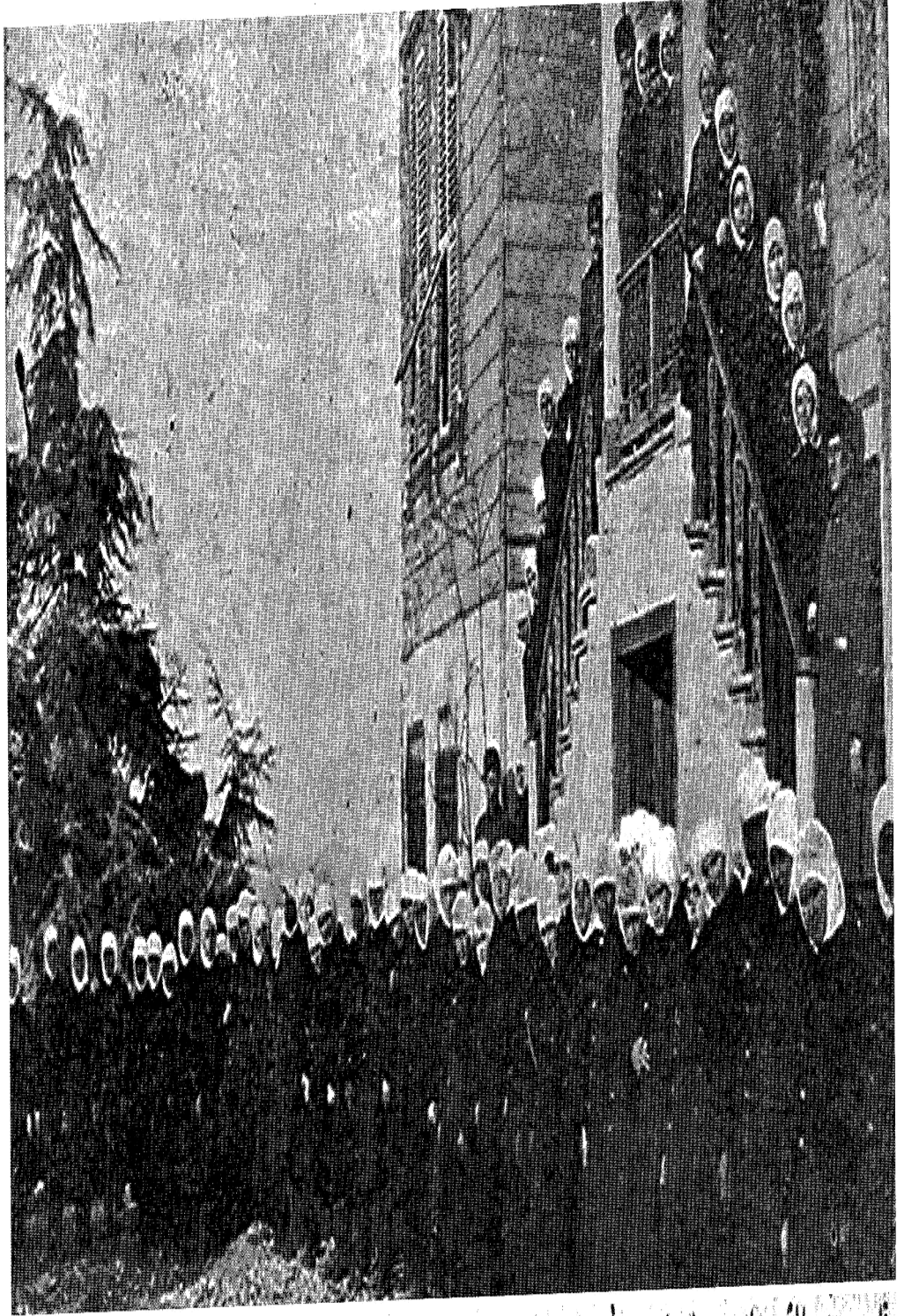

Ek. 16: Dersaadet Reji İdaresinde Çalışan İşçi Kadınlar

Hanımlara Mahsus Gazete, S.133 (9 Teşrin-i evvel 1313/1897)
“Dersaadet reji idaresinde işçi kadınlar dairesi”

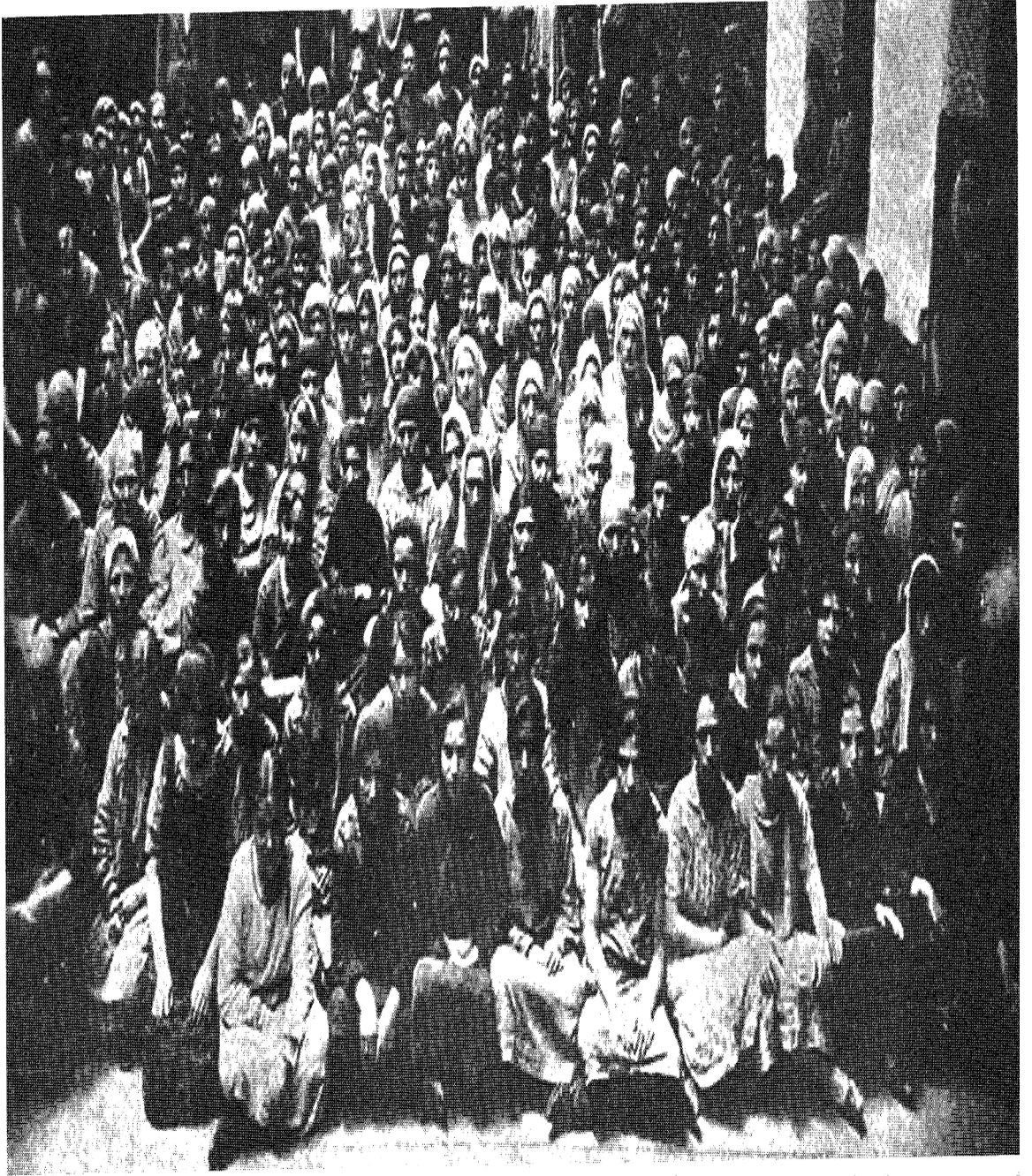
Ek. 17: Kadın Birinci İşçi Taburu

Kadın Birinci İşçi Taburu, zâbitân, memûre,
kâtibe ve işçi kadınlar grubu

قادی بیری ایسمی طابوری ضابطانہ ، مامورہ دکانہ و ایسمی قادی بیری غروب

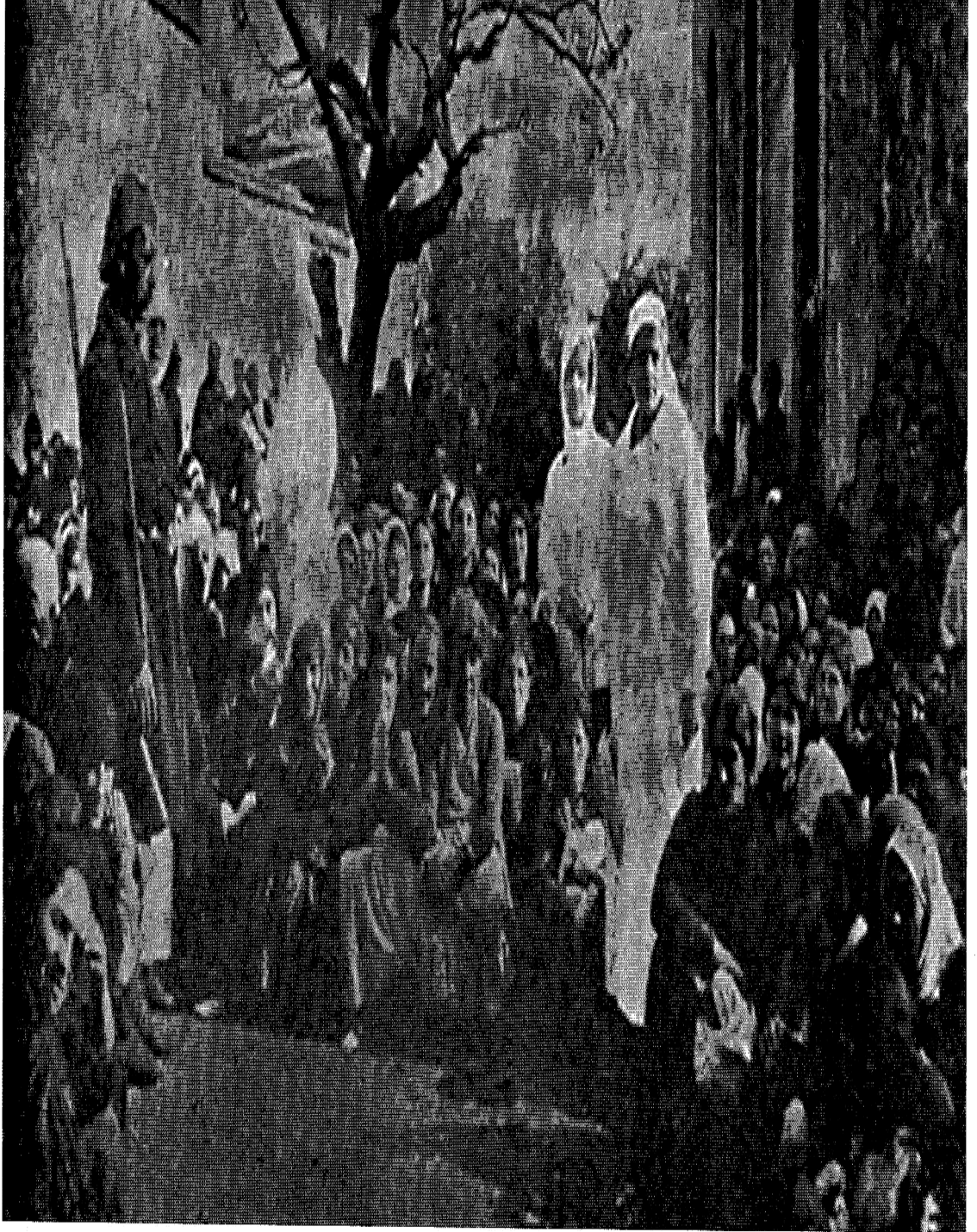
Ek. 18: Tütün İdaresi Cibali Fabrikası'nda Çalışan Kadınlardan Bir Grup
5

Türkiye'de kadınların istihsal ve çalışma hayatına iştirakleri:
Tütün İdaresi Cibali Fabrikası'nda çalışan kadın ameleden bir grup.

تورکیده قادیلرک استحصال و جائمه جاتنه اشتراکری
تونون اداره سی جبالی قاریقه سنده جالیشان قادین عمله دن بر غروب

Ek. 19: Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti

Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti
önünde Nişantaşı'nda muâvenete intizâr edenler

عسکر عائله لرینه یاردیمچی خانملر جمعیتی اوکنده نشان طاشنده معاونه انتظار ایدنلر